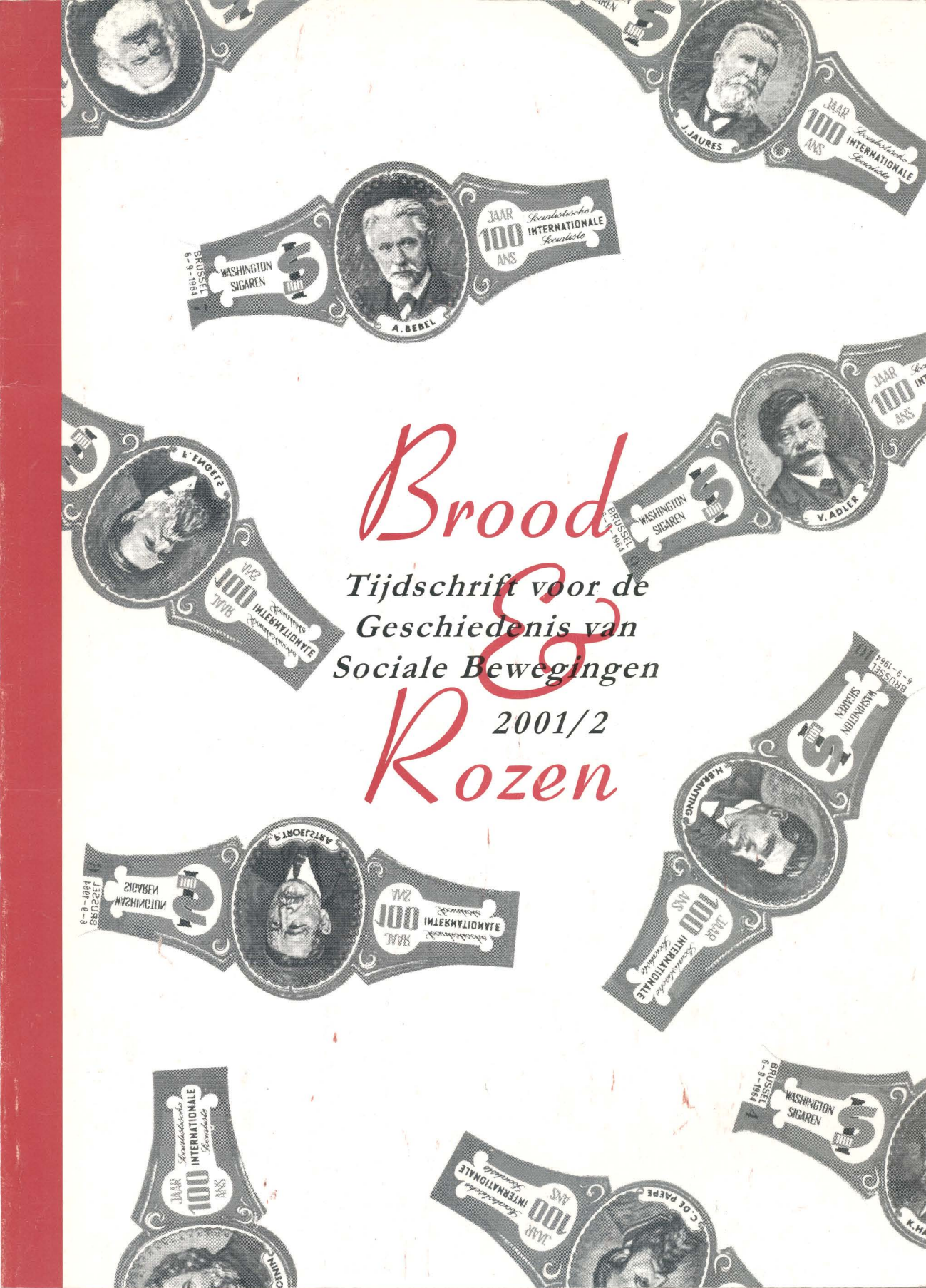

The border consists of several cigarette labels for 'WASHINGTON SIGAREN' commemorating the 100th anniversary of the 'Jaar Internationale Socialisten' (1848-1948). Each label features a portrait of a socialist leader. Visible names include J. Jaures, A. Rebel, V. Adler, L. Ingels, K. Haerle, C. de Paepe, and J. Moergesaen. The text 'BRUSSEL 8-9-1948' is also present on some labels.

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen

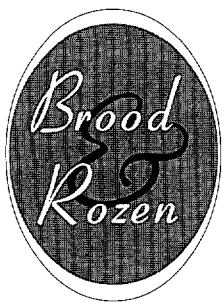
2001/2

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2001/2

Rozen

Brood & Rozen.

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@pandora.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Martine Vermandere, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Jan Ouvry (journalist), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (Commissie Joodse Goederen), Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Nathalie De Meester

Secretariaatswerk: Bert Boeckx, Michèle Beernaerts, Gwendolina Van Hoecke

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 750BEF

Organisaties: 1500BEF

Bibliotheken en archieven: 750BEF

Buitenland: 1500BEF

Losse nummers: 200BEF

Themanummers: 350BEF

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en *IALHI newsletter* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld.

ISSN: 1370-7477

Uw persoonsgegevens zullen opgenomen worden in het ledenbestand van Amsab conform de bepalingen van de wet van 8 december 1992 betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Ze zullen alleen gebruikt worden om u op de hoogte te houden van de activiteiten van de instelling. U hebt tevens het recht jaarlijks uw persoonlijke gegevens op te vragen en te laten verbeteren wat eventueel fout is.

Reacties en suggesties zijn welkom.

Omslagillustratie: Sigarenbandjes uitgegeven ter gelegenheid van de 100e verjaardag van de Eerste Internationale

Edito

Bijdragen

Piet Creve p. 5

De Verklaring van Frankfurt. Orgelpunt van de heroprichting van de Socialistische Internationale (juni-juli 1951). *Peter van Kemseke* p. 7

Dekspoosies in de buzze. Een Anti-Fascistische Tentoonstelling in de Handelsbeurs in Gent, 4-9 november 1933. *Vincent Neyt* p. 25

Opgemerkt Bronnen

De antilawaaiweek van 1935. *Rik Hemmerijckx* p. 49

De archieven van de socialistische verbruikscoöperaties in Ronse, Geraardsbergen en Lokeren. *Jan Laplasse* p. 51

Kronieken

Van hot naar her. Een studiedag over Nederlandse migratie vroeger, nu en morgen. *Piet Creve* p. 61

Diamant, diamantairs en diamantbewerkers, 1900-1950. Studiedag over de geschiedenis van de Belgische diamantnijverheid. *Martine Vermandere* p. 65

Conferentie: Apprenticeship, from the Middle Ages to Present. *Bart Willems* p. 70

ODIS: een databank voor het historische middenveld. *Donald Weber* p. 74

Project 'Ik woon in een monument'. *Martine Vermandere* p. 79

Seminarie: Preservering en conservering van boeken en archiefdocumenten in een modern perspectief. *Patricia Rau* p. 81

In memoriam Ben Leenders 1925-2000. *Lucia Leenders* p. 84

In memoriam Karel Heirbaut. *Jef Maes* p. 87

Uitgelezen

Social-Democratic Internationals. A Bibliography. *Gerd Callesen* p. 89

Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming. *Karen Celis* p. 95

Recensie

Over 'goede' en 'slechte' nationalisme: de socialisten en de natie. STEFAN BERGER, and ANGEL SMITH (eds.), *Nationalism, labour and ethnicity 1870-1939*. *Maarten Van Ginderachter* p. 99

'No Pasaran'. ROBERT ALEXANDER, *The Anarchists in the Spanish Civil War*. *Willy Verhoysen* p. 105

Een eeuw geschiedenis van de internationale vakbeweging. *Patrick Pasture* p. 111

EDITO

Tot nu toe krijgt de redactie van dit tijdschrift na elk nummer bemoedigende schouderklopjes. Dat doet deugd, maar als geboren sceptici zijn wij daarom nog niet overtuigd dat *Brood & Rozen* ook echt gelezen wordt. De vele reacties op het artikel van Jacques Lust over Ernst Friedrich in vorig nummer nemen onze twijfels wel weg. Zo meldden meerdere lezers dat Friedrichs kleinzoon, Tommy Spree uit Berlijn, met de hulp van de West-Duitse vredesbeweging het Anti-Oorlogsmuseum in 1982 heropende. Er kwam ook informatie binnen over Ernst Friedrichs wedervaren na 1945.

Dit nummer is opgehangen aan de bijdrage van Peter van Kemseke over de heroprichting van de Socialistische Internationale na de Tweede Wereldoorlog, en meer specifiek aan de Verklaring van Frankfurt van midden 1951 die het reconstructieproces afrondde. Van Kemseke geeft een boeiend zicht op hoe de Verklaring van Frankfurt als onvermijdelijke compromistekst nog maar eens de verzoening probeerde tussen de revolutionaire en de reformistische lijn. In het verlengde van de dominante positie van de Britse en Scandinavische partijen kwam de pragmatische richting als feitelijke winnaar uit de bus. De bibliografie van Gerd Callesen over de socialistische internationales sluit hier naadloos bij aan.

Vincent Neyt vertelt in een tweede bijdrage over een merkwaardige anti-fascistische tentoonstelling te Gent in 1933.

Jan Laplasse belicht opnieuw enkele archieven van socialistische verbruikscoöperaties met name die van Ronse, Geraardsbergen en Lokeren.

Naast de gebruikelijke verslagen van colloquia en van lopende projecten staan we in de Kroniek even stil bij twee opmerkelijke figuren die onlangs zijn overleden, Ben Leenders en Karel Heirbaut.

En dan is er nog heel wat boekennieuws.

Piet Creve, Paule Verbruggen

*Internationaal Socialistisch Congres te Frankfurt, 1951
(Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam)*

De Verklaring van Frankfurt. Orgelpunt van de heroprichting van de Socialistische Internationale (juni-juli 1951)

Peter van Kemseke, assistent departement Geschiedenis KULeuven

In november 1999 vond in Parijs het 21e Congres van de Socialistische Internationale plaats. De unaniem goedgekeurde slotverklaring - een ambitieus programma dat het socialisme, of beter de sociaal-democratie, heelhuids het nieuwe millennium moest binnenleiden - kon de interne tegenstellingen slechts camoufleren door recht te doen aan eenieders standpunten. Vooral tussen het Britse socialisme van Tony 'Third Way' Blair en het Franse socialisme van Jospin bleek het water tijdens en in de marge van het congres wel eens te diep. Dergelijke tegenstellingen zijn op transnationaal niveau echter geenszins nieuw. Het volstaat om terug te kijken op het Congres van Frankfurt van juni 1951 - waar precies vijftig jaar geleden de Socialistische Internationale opnieuw tot leven werd gewekt - om het wat hybride karakter van de socialistische ideologie terug te vinden. In Frankfurt werd getracht die ideologie vast te leggen. Ook toen liep er een breuklijn tussen het 'moderne' Britse en Scandinavische socialisme en het continentaal-Franse socialisme dat ervan verdacht werd "dogma's uit een ander tijdperk" te verdedigen. Een discussie over de baard van Marx...

In november 1999 kwam een duizendtal vertegenwoordigers van honderdnegenendertig socialistische en sociaal-democratische partijen in Parijs bijeen om de nu driejaarlijkse hoogmis van de mondiale sociaal-democratie, het Congres van de Socialistische Internationale, te celebreren. De Internationale boog zich, zoals gebruikelijk, over een zeer ruim en actueel probleem. Niets minder dan 'de globalisering van de economie' stond in de Franse hoofdstad op de agenda. De discussies over dit letterlijk wereldomspannend thema legden - hoeft het te verwonderen - grote verschillen bloot tussen de deelnemers. Een socialist uit Subsahara Afrika heeft allicht andere ervaringen met de

‘global village’ dan geestesgenoten uit Scandinavië. Toch wezen ‘politieke waarne-
mers’, met de blik strak op Europa gericht, voornamelijk op de tegenstelling tussen het
vernieuwende Britse socialisme van Tony ‘Third Way’ Blair en het oude, wat nostal-
gische socialisme van gastheer Lionel Jospin. Veel politiek observatievermogen was er
overigens niet nodig om tot een dergelijke vaststelling te komen. De gewezen Franse
minister van Cultuur Jack Lang en huidig premier Jospin riepen tijdens en in de marge
van het congres herhaaldelijk op tot meer durf om greep te krijgen op de markt, en
congresvoorzitter Pierre Mauroy bestempelde de ‘Third Way’ als te Brits om navol-
ging te krijgen op het continent. Tony Blair van zijn kant, die tot voor kort zelfs met het
idee speelde een centrum-linkse Internationale in het leven te roepen, verdedigde zijn
geesteskind met flegma en hekelde de *“voorbijgestreefde dogma’s uit een ander tijdperk”*⁽¹⁾.
Maar naar goede gewoonte slaagden de deelnemers er ook deze keer in om unaniem
een document goedgekeurd te krijgen - de zogenaamde Verklaring van Parijs - dat een
“globaal platform ten aanzien van de uitdagingen van de nieuwe periode” moest zijn⁽²⁾.

Anderhalf jaar na het Congres van Parijs maakt de Socialistische Internationale zich op
om haar vijftigste verjaardag te vieren. Op 1 juli 2001 is het immers precies vijftig jaar
geleden dat vertegenwoordigers van socialistische partijen in Frankfurt bijeenkwamen
om, op de tonen van de arbeidershymne van Pierre Degeyter, de Socialistische Interna-
tionale formeel herop te richten. Het Congres van Parijs doet onwillekeurig denken
aan dat van Frankfurt, ook al vond dat laatste dan plaats in *“een ander tijdperk”*. De onder-
linge verschillen tussen de deelnemers waren toen niet zoveel kleiner dan nu het geval
is, en ook toen liep er een breuklijn tussen de Franse socialistische partij SFIO en de
Britse Labourpartij (BLP). Ook toen slaagde men erin een gezamenlijke tekst - de
Verklaring van Frankfurt - goedgekeurd te krijgen: even ambitieus en voluntaristisch,
met soortgelijke retorische - sommigen zouden zeggen bombastische - kwaliteiten, en
een even goede doorslag van het sociaal-democratische denken als de verklaring van
Parijs. Ook het thema verschilde eigenlijk niet zo heel veel, al kon toen, in een tijdperk
vóór het einde van de Grote Verhalen, misschien duidelijker dan nu gezegd worden
wat de bedoeling van de verklaring was: het codificeren van de sociaal-democratische
ideologie. Een terugblik.

Van Londen naar Frankfurt in vogelvlucht

Toen op 3 april 1940 het bureau van de Socialistische Arbeidersinternationale (SAI) in
Brussel bijeenkwam, was de oorlogsdreiging ook voor West-Europa al heel dichtbij.
Ruim een maand later werd België onder de voet gelopen. Het secretariaat van de SAI
in Brussel werd kort daarna geplunderd door de nazi’s⁽³⁾. Het uitbreken van de Tweede
Wereldoorlog maakte een einde aan de Arbeidersinternationale die in 1923 was opge-
richt om de roemrijke traditie van de Eerste Internationale (1864-1876) en de Tweede
Internationale (1889-1914) voort te zetten.

Op de vlucht voor het oorlogsgeweld, namen verschillende socialisten de wijk naar Zweden, Zwitserland of de Verenigde Staten. Toch was het vooral Groot-Brittannië dat een verzamelplaats werd voor Europese sociaal-democraten in ballingschap. Londen werd daardoor het centrum van de sociaal-democratie bij uitstek. De BLP, die de oorlog doorbracht in een coalitieregering onder leiding van Churchill, werd haar natuurlijke leider. Veel socialisten zagen in de BLP de enige hoop voor een naoorlogse heropleving van het socialisme in Europa. Het werd echter al gauw duidelijk dat zolang de oorlog duurde Labour maar weinig heil zag in de voortzetting van de Internationale. Verder dan het instellen van een select adviescomité samengesteld uit vertegenwoordigers van de BLP en van de *"arbeiderspartijen van de landen bezet door de vijand"* wilde de BLP niet gaan. Pogingen om de Internationale herop te richten, werden vakkundig de kop ingedrukt. Pas zodra duidelijk werd dat de definitieve overwinning op de asmogendheden nog slechts een kwestie van tijd was, leken de Britten bereid hun leidende rol in de Europese sociaal-democratie ernstig te nemen. In december 1944 nodigde de BLP voor het eerst vertegenwoordigers van de socialistische partijen van Frankrijk, Nederland, België, Italië, Zweden en Zwitserland uit op haar jaarlijkse congres. Drie maanden later, in maart 1945, bevestigde de BLP haar leiderspositie door de Europese socialistische partijen uit te nodigen op een internationale conferentie in Transport House in Londen, een modern kantoorgebouw dat de partij deelde met het TUC en de Transport and General Workers Union⁽⁴⁾. Nadien volgden er regelmatig congressen, eerst nog op Britse bodem (in Clacton-on-Sea en Bournemouth in 1946), nadien ook op het continent (Zürich 1947, Antwerpen 1947, Wenen 1948, Baarn 1949 en Kopenhagen 1950). Telkens kwam de vraag om de ter ziele gegane Internationale opnieuw op te richten ter sprake, doorgaans op aandringen van Franse en Belgische socialisten. Telkens remde de terughoudendheid van de BLP en de Scandinavische partijen - én tot het voorjaar van 1948 ook de aanwezigheid van Oost-Europese socialisten - de snelle uitbouw van een krachtadige organisatie af. Vijf jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog stond men met andere woorden nog nergens.

Britten (en Scandinaviërs) dachten goede argumenten te hebben voor hun aarzelende houding. Een van de redenen was dat de Britse socialisten na hun historische verkiezingsoverwinning van juli 1945 in de regering zetelden en in eigen land de handen volledig vrij wilden hebben. Het streven van de BLP om uit te groeien tot een zeer brede massapartij die regeringsverantwoordelijkheid aankon, zette de BLP aan tot een zeker wantrouwen tegenover zusterpartijen die een ander type van socialisme aanhingen dan het Britse. De partij zag onder meer de marxistische, radicale en wereldvreemde retoriek van sommige 'latijnse' partijen als bijzonder hinderlijk en gênant⁽⁵⁾. De BLP was pas bereid haar fiat te geven aan de heroprichting van de Internationale als de ideologische koers ervan aan haar wensen voldeed. De heroprichting van de Socialistische Internationale was met andere woorden onlosmakelijk verbonden met de zoektocht van de socialisten naar een gemeenschappelijk ideologisch programma. Een dergelijk programma vond de sociaal-democratie in Frankfurt.

***De sociaal-democratische zoektocht naar een ideologische identiteit.
De Aims and Tasks of Democratic Socialism***

Hoewel de discussie over een naoorlogs ideologisch programma in sommige socialistische partijen al in volle bezettingstijd was ingezet, kwam ze pas goed op gang zodra de partijen hun naoorlogse werking hadden hernomen en hun identiteit trachtten neer te schrijven in een principeverklaring. Op transnationaal vlak lagen de standpunten van de diverse partijen echter zover uit elkaar dat elke poging tot het vastleggen van de doctrinaire beginselen reeds bij voorbaat tot mislukken gedoemd leek. Vooral tussen de West- en Noord-Europese partijen enerzijds en de Centraal- en Oost-Europese partijen anderzijds waren er opmerkelijke tegenstellingen. Het is bijgevolg geen toeval dat een eerste poging om een gemeenschappelijke doctrine te omschrijven pas ondernomen werd op het ogenblik dat de Centraal- en Oost-Europese partijen uit de Internationale werden gezet, in maart 1948, kort na de coup van Praag. De resoluties die nadien werden verspreid, hadden meer dan in de jaren ervoor een sterke anticommunistische inslag. Het waren pogingen om, voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog, tot een rudimentaire omschrijving van de term sociaal-democratie te komen die de partijen toeliet zich te onderscheiden van hun communistische rivalen. De resoluties zeiden echter vooral wat de sociaal-democratie *niet* was. Het debat over wat de sociaal-democratie dan wél inhield, moest op dat ogenblik nog beginnen.

Het instellen van een commissie die de ideologische beginselen van een toekomstige Internationale moest onderzoeken - in december 1949 - zorgde voor een versnelling van dat debat. Een klein jaar later, in oktober 1950, kwam de negenkoppige commissie voor het eerst bijeen. Haar taak bestond erin om de verschillende documenten en programma's die de partijen aan de commissieleden hadden bezorgd, en de diverse standpunten die tijdens het Congres van Kopenhagen in juni 1950 naar voren waren gebracht, te synthetiseren. Een redactiegroepje met Denis Healey (de internationale secretaris van de BLP), de Belg Victor Larock en de Oostenrijker Julius Braunthal verwerkte al deze standpunten en commentaren tot een tekst waarop de verschillende partijen konden reageren. Na verloop van tijd zou Braunthal een grotere rol gaan spelen in de uiteindelijke redactie van de tekst. Deze omslachtige procedure, die de fundamenteel democratische werking van de nog op te richten Internationale moest illustreren, werd nog enkele malen herhaald tot er uiteindelijk op het Congres van Frankfurt in juli 1951 een document uit de bus kwam dat alle partijen, met minder of meer enthousiasme, konden onderschrijven. Deze slotverklaring, de zogenaamde *Aims and Tasks of Democratic Socialism* werd zowat het ideologische manifest dat als fundament zou dienen waarop de Internationale kon worden heropgebouwd. Het document geeft een goed beeld van waar de sociaal-democratie toen voor stond, of tenminste hoe de West-Europese sociaal-democraten zichzelf zagen.

Het fervente anticommunisme dat vanaf 1948 steeds nadrukkelijker als bindmiddel tussen de sociaal-democratische en socialistische partijen naar voren werd geschoven, was ook in de *Aims and Tasks* sterk aanwezig. In een viertal paragrafen werd het communisme veroordeeld als een 'vervorming' ('distortion') van de socialistische traditie, als een instrument van een nieuw imperialisme. De dualiteit 'totalitarisme – democratie' van vroegere resoluties bleef ongewijzigd behouden en de identificatie van socialisme en democratie was ook nu weer aanwezig⁽⁶⁾. In tegenstelling tot de resoluties van de voorgaande jaren werd er in de aanloop naar Frankfurt uitdrukkelijk gekozen voor een positieve, weinig polemische tekst met een 'boventijdelijker' karakter. In de loop van de opeenvolgende tekstwijzigingen werden bijgevolg de scherpste kantjes van de ontwerp-tekst afgevlijnd, tot groot ongenoegen van Adam Ciolkotz die als vertegenwoordiger van de Centraal- en Oost-Europese ballingen in de commissie zat⁽⁷⁾. Hun rol was tegen dan echter nog van weinig betekenis. Mede daarom wellicht had de Verklaring van Frankfurt al bij al een relatief evenwichtig karakter, al waren voor de goede verstaander de verwijzingen naar het sovjetcommunisme vrij duidelijk.

Het anticommunisme van de sociaal-democraten en hun verknochtheid aan de democratie waren twee elementen waarover grote eensgezindheid bestond. Over alles wat daarbuiten viel, liepen de meningen echter ver uiteen. De Verklaring van Frankfurt was bijgevolg een compromistekst die tegemoet wilde komen aan de heterogeniteit van het overwegend West-Europese socialisme. Dat blijkt zeer duidelijk uit de preambule, meer bepaald uit de eerste paragraaf ervan:

"From the nineteenth century onwards, capitalism has developed immense productive forces. It has done so at the cost of excluding the great majority of citizens from influence over production. It put the rights of ownership before the rights of man. It created a new class of wage-earners without property or social rights. It sharpened the struggle between the classes. Although the world contains resources which could be made to provide a decent life for everyone, capitalism has been incapable of satisfying the elementary needs of the world's population. It proved unable to function without devastating crises and mass unemployment. It produced social insecurity and glaring contrasts between rich and poor. It resorted to imperialist expansion and colonial exploitation, thus making conflicts between nations and races more bitter. In some countries powerful capitalist groups helped the barbarism of the past to raise its head again in the form of Fascism and Nazism" (Preamb. 1).

Met een dergelijke aanhef schreef de Verklaring van Frankfurt zich naar vorm in in een traditie van verklaringen die, zoals het Erfurt-programma van de SPD van 1891, begonnen met een marxistisch geïnspireerde analyse van het kapitalistische systeem. De allereerste zin van de uiteindelijke versie van de programmaverklaring beoordeelde het kapitalisme echter niet volledig negatief, maar was daarentegen bijzonder genuanceerd⁽⁸⁾. De tekst deed geen algemene uitspraken over het kapitalisme, maar verwees naar een welbepaald kapitalisme dat intussen geëvolueerd was. Er werd met andere woorden een duidelijk onderscheid gemaakt tussen enerzijds het kapitalistische systeem anno 1951 (met een gemengde economie) en anderzijds de "ongecontroleerde competitieve economie van het negentiende-eeuwse liberale laissez faire kapitalisme". Volgens de Zweden

Die Internationale wird die Menschheit sein
The International unites the human race
Et L'Internationale sera le genre humain

*Internationaal Socialistisch Congres te Frankfurt, 1951 vlnr. Braunthal, Ollenhauer en Phillips
(Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam)*

waren de negatieve kenmerken die in de preambule werden opgesomd kenmerkend voor deze laatste vorm van kapitalisme. In de definitieve versie werd dat strikte onderscheid minder expliciet gesteld: *"In many countries uncontrolled capitalism is giving place to an economy in which state intervention and collective ownership limit the scope of private capitalism"* (Preamb. 5). Maar de onderliggende gedachte dat het kapitalisme in de loop der jaren in socialistische zin geëvolueerd was, dit wil zeggen dat socialistische elementen in het kapitalisme geïntroduceerd waren, was ontegensprekelijk aanwezig.

Dat is geen onbelangrijke vaststelling. Vóór 1914 werden sociale hervormingen gezien als tijdelijke maatregelen om het leven van arbeiders onder het kapitalisme te verzachten en draaglijk te maken tot de wezenlijk andere socialistische maatschappij gerealiseerd zou zijn. Tegen 1945 werd echter vrij algemeen erkend dat socialistische elementen door het kapitalisme waren overgenomen, een standpunt dat Bernstein een halve eeuw eerder al had verdedigd. Het gevolg hiervan was dat de voorheen strikte scheiding tussen de 'bourgeoisdemocratie' en een socialistisch politiek systeem erodeerde. De bourgeoisdemocratie was minder of meer aanvaardbaar naargelang er minder of meer socialistische elementen in terug te vinden waren. De taak die socialisten als de hunne beschouwden, was niet langer onverzoenbaar met de liberale democratie, integendeel, ze was er een voortzetting van. Het socialisme was de voltooiing van een proces dat eerst politieke rechten met zich had gebracht en nu toeliet, onder meer via het algemeen stemrecht, sociaal-economische rechten te realiseren. Deze gedachte kwam duidelijk tot uiting in de Zweedse bijdrage: *"In a determination to further the cause of freedom and give to men the chance of a better and richer life, bourgeois democracy has taken part in the work to abolish legal and political class privileges. In the same conviction Social Democracy will continue the work to abolish the economic ones"*⁽⁹⁾.

Voor meer orthodoxe marxisten als de Griekse socialisten was deze zogenaamde transformatie van het laissez fairekapitalisme niet veel meer dan het resultaat van *"the laws governing the evolution of capitalism, its tendency towards monopoly and its self-defence against the faults of its own functioning."*⁽¹⁰⁾ Het kapitalisme evolueerde volgens hen dus niet in socialistische zin, maar paste zich eenvoudigweg aan om te overleven. De taak van de socialisten bestond erin dit systeem omver te werpen en het te vervangen door *"a system in which the public interest takes precedence over the interests of private profit"* (II, 1). Even verder werd de doelstelling van het socialisme omschreven als *"to liberate the peoples from dependence on a minority which owns or controls the means of production"* en *"to put economic power in the hands of the people as a whole"* (II, 3).

Deze spanning tussen het socialisme als een einddoel op lange termijn en het socialisme als een continu proces van onmiddellijk te realiseren doelstellingen - en daarmee samenhangend de spanning tussen twee verschillende visies op de aard van (de evolutie van) het kapitalistische systeem - was een wezenlijk kenmerk van het socialisme. Het socialisme was in feite een bijzonder hybride ideologisch stelsel dat zeer uiteenlopende eisen en perspectieven in zich verenigde, gaande van het verbeteren van arbeidsomstandigheden tot het afschaffen van de kapitalistische staat. Deze tweeslachtigheid had

de ideologie van de Tweede Socialistische Internationale (1889-1914) gekenmerkt. Ze had ook het Erfurt-programma, uitgewerkt door Kautsky en Bernstein, gekenmerkt, een programma dat als doctrine van de meest invloedrijke socialistische partij voor de Eerste Wereldoorlog werd nagevolgd door een groot aantal andere partijen. Het verband tussen het socialisme als einddoel zoals dat werd gepropageerd in de ge vulgariseerde marxistische theorie van Kautsky en Bebel, en de socialistische hervormingen die Bernstein beschreef - in eigentijds taalgebruik: democratisering, uitbouw van de verzorgingsstaat, regularisering van de arbeidsmarkt - werd evenwel nauwelijks geëxpliciteerd of geproblematiseerd. Beide bleven naast elkaar bestaan in partijen die, net als de SPD, vaker een kautskyaanse revolutionaire retoriek en een uitgesproken reformistische praktijk met elkaar combineerden. De precieze mate waarin beide elementen voorkwamen, varieerde naar tijd en plaats. De radicalisering in de jaren onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog en vooral na de oktoberrevolutie van 1917 - die de marxistische theorie dat de revolutie nabij was leek te bevestigen - zette zich ook door in de socialistische partijen. In de jaren nadien kon de reformistische pijler zich weer versterken, vooral in die paar partijen die tijdens en na de wereldoorlog regeringsverantwoordelijkheid droegen. Maar ook dan bleef het uiteindelijke doel, het afschaffen van het niet te hervormen kapitalisme, behouden. De theorie vervulde immers de belangrijke functie een klassenbewustzijn te creëren. Pogingen om een van beide pijlers te laten vallen, zoals Bernstein had geprobeerd rond de eeuwwisseling, werden verworpen.

'Frankfurt' naar het model van het Brits-Scandinavische pragmatische socialisme

De ideologische constructie die in 1951 in Frankfurt werd goedgekeurd, had hetzelfde hybride karakter en was dus opnieuw een compromis tussen kautskyaans-marxistische theorie en reformistische praktijk. Veel meer dan tevoren echter lag het accent nu op praktische, realiseerbare hervormingen. Net zoals vroegere ideologische verklaringen was ook deze verklaring immers in grote mate gedetermineerd door de specifieke context waarin ze tot stand kwam: tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het proces van politieke legitimering van de sociaal-democratie - een proces dat tijdens en na de Eerste Wereldoorlog was begonnen - uiteindelijk voltooid. Tussen 1945 en 1951 zaten socialisten of sociaal-democraten in nagenoeg heel West-Europa in de regeringen van hun land, hetzij alleen, hetzij in een coalitie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vooral deze praktische ervaringen én de nationale identificatie die regeringsverantwoordelijkheid met zich meebracht, veeleer dan de soms wat wollige en dus weinig bruikbare theorie, in zeer grote mate de inhoud van de Verklaring van Frankfurt vorm gaven.

Vooraf de ervaringen van de Britse en de Scandinavische socialisten waren bepalend.

Het aanvaarden van het kapitalisme als context waarin het socialisme diende te opereren, was voornamelijk hun inbreng in het debat dat tot de formulering van de sociaal-democratische ideologie leidde.

De Zweedse 'Social-demokratiska Arbetarepartiet' (SAP) kon in 1932 voor het eerst, na deel te hebben uitgemaakt van een aantal coalitieregeringen, regeren met een meerderheid in het parlement. Haar beleid hield zoals in de andere Scandinavische landen geen grootschalige nationalisaties in, maar was prioritair gericht op het stimuleren van de economische groei en het uitwerken van een vorm van 'georganiseerd kapitalisme'⁽¹¹⁾. Voor de Zweden stond met andere woorden niet het afschaffen van het kapitalistische stelsel voorop, wel het reduceren en bijsturen van de excessen van het 'ongecontroleerde' kapitalisme. Officieel werd het marxisme, met onder meer de collectivisering van de productiemiddelen, (nog) niet opgegeven, maar referenties eraan werden wel vermeden⁽¹²⁾.

In tegenstelling tot de Zweedse sociaal-democraten, voerde de Britse Labourpartij onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog een politiek waarin een grote rol was weggelegd voor nationalisaties⁽¹³⁾. De Labourpartij had, na enkele minder goede ervaringen tijdens het interbellum, in 1945 een absolute machtspositie verworven in Groot-Brittannië. Geen enkele van de nationalisaties werd echter doorgevoerd met het oog op het afschaffen van het kapitalisme, al voedden deze maatregelen allicht bij heel wat militanten de illusie dat de vestiging van een socialistische maatschappij daardoor een stuk dichterbij kwam. In de praktijk was dat echter geenszins het geval. De nationalisaties die de BLP-regering tussen 1945 en 1951 doorvoerde, illustreren in de eerste plaats het praktisch-pragmatische karakter ervan. In verschillende gevallen steunden ook de Britse conservatieven deze maatregelen. Per slot van rekening had ook de privé-sector belang bij een modern, efficiënt en goedkoop transportsysteem en bij de goedkope levering van steenkool, gas en elektriciteit, sectoren die tussen 1946 en 1949 genationaliseerd werden. Enkel waar de privé-sector tekortschoot, waren nationalisaties een nuttig instrument. Waar de privé-sector wel efficiënt werkte, moest die behouden blijven. In de Verklaring van Frankfurt werd het niet met zoveel woorden gezegd - al hadden de Zweedse socialisten deze formulering wel degelijk voorgesteld - maar het was duidelijk de onderliggende gedachte. Dit was een grondige afwijking van het kautskyaanse pleidooi voor nationalisaties als een instrument dat leidde tot de overheveling van de productiemiddelen naar de staat en daardoor het einddoel van het socialisme dichterbij bracht. Enkel in de onmiddellijke naoorlogse jaren werden nationalisaties met deze doelstelling gepropageerd. De ervaring van de macht had er echter een andere betekenis aan gegeven. Deze betekenis werd bekrachtigd in enkele paragrafen van de Verklaring van Frankfurt, al werd het einddoel van 'public ownership' niet opgegeven.

Net als het nationaliseren van een aantal belangrijke economische sectoren, had ook het streven naar een planeconomie een overwegend praktische doelstelling. Tijdens het interbellum was planning een ruim verspreid instrument geweest onder sociaal-

democraten en de precaire toestand tijdens de Tweede Wereldoorlog versterkte de populariteit ervan, zeker in Noord-Europa. Vanaf eind jaren '40 was het echter niet meer op de eerste plaats een instrument gericht op een structurele wijziging van de productieverhoudingen, al klonken in de Verklaring van Frankfurt soms nog enkele radicale geluiden door. Planning bleef wel een absolute noodzaak, zo heette het, om de concentratie van economische macht in de handen van enkelen onmogelijk te maken en de economie op die manier efficiënter te laten functioneren. Maar, zo werd er in twee verschillende paragrafen van Zweedse origine aan toegevoegd, ze moest gelimiteerd worden:

"Socialist planning does not mean that all economic decisions are placed in the hands of the Government or central authorities. Economic power should be decentralised wherever this is compatible with the aims of planning" (II,7).

"(...) production cannot be left to the play of economic liberalism but must be planned systematically for human needs. Such planning must respect the rights of individual personality. Socialism stands for freedom and planning in both national and international affairs" (Preamb. 12).

Het idee dat economische planning geen beteugeling kon inhouden van individuele vrijheden was een hoofdbekommernis geworden van de SAP na de Tweede Wereldoorlog. Het afstand nemen van al te beklemmende verwijzingen naar gelijkheid, wat kon doen denken aan een dogmatisch marxisme, leidde binnen de SAP tot een sterke nadruk op het liberale vrijheidsbegrip. Tegen eind jaren '40, toen de sociaal-democraten zich op alle mogelijke manieren trachtten af te zetten tegen het communisme, sloeg de balans met andere woorden over van een sterke voorkeur voor etatisme naar een systeem van individuele vrijheid. Deze keuze was allicht vooral van tactische aard: het was een tegemoetkoming aan de middenklasse bij wie de SAP de vrees voor het socialisme wilde wegnemen.

De Verklaring van Frankfurt als tijdsdocument: Marx zonder baard

Een analyse van de Verklaring van Frankfurt maakt duidelijk dat tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en de periode waarin de West-Europese socialistische ideologie op papier zetten, de 'tijdgeest' veranderd was. Met de depressie van de jaren '30 en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen, was het kapitalisme in de jaren 1945 tot 1948 verregaand gediscrediteerd. De heropbouw van het door de oorlog verwoeste Europa vroeg om staatsinterventie en de USSR, die op dat ogenblik een zeer groot prestige genoot, gold daarbij niet zelden als een voorbeeld. De eis tot meer interventie van de staat werd in die jaren trouwens ook gedeeld door niet-socialistische partijen als de Britse Conservatieven of het Duitse CDU. Anders handelen zou politieke zelfmoord betekend hebben. Vanaf 1948-1949 zette zich een duidelijke restauratie van het kapitalisme en de kapitalistische waarden in. Dat had te maken met het uitbreken van de Koude Oorlog en de verregaande discreditering van het

sovjetmodel, maar zeker ook met de successen die het kapitalisme zelf begon te boeken in de vorm van een sterke economische groei, een hoge tewerkstellingsgraad, monetaire stabiliteit en een aanzienlijke stijging van de koopkracht. Deze evolutie zou zich volop doorzetten in de jaren '50. In dergelijke omstandigheden hadden referenties aan radicale interventies in de economie, zoals de nationalisatie van de productiemiddelen en verregaande planning, weinig zin⁽¹⁴⁾. Ze hielden bovendien het risico in dat ze een groot deel van de potentiële kiezers zouden afschrikken, een overweging die niet onbelangrijk was nu de socialistische partijen zich omvormden of hadden omgevormd tot electorale machines.

Electorale overwegingen zetten verschillende socialistische partijen, sommige reeds tijdens het interbellum, ertoe aan om hun identiteit van industrie-arbeiderspartij te verruimen. Wie in een democratisch stelsel met algemeen stemrecht de macht wilde veroveren of behouden, moest niet enkel de arbeidersklasse aanspreken maar ook een deel van de middenklasse. Een dergelijke identiteitsverruiming was dan ook een van de prioriteiten die de Scandinavische partijen - met succes overigens - bevestigd wilden zien in Frankfurt. De preambule stelde dat het socialisme oorspronkelijk een beweging van loonarbeiders was, maar dat sindsdien "*more and more citizens - professional and clerical workers, farmers and fishermen, craftsmen and retailers, artists and scientists*" begrepen hadden dat hun toekomst in het socialisme lag. Het socialisme richtte zich, afgaande op de Verklaring van Frankfurt, de ene keer tot "*all working men*" (IV, 10), dan weer tot alle mensen die de "*exploitation of man by man*" - een formulering ontleend aan het marxisme - afgeschaft wilden zien (Preamb. 2). Ook de Nederlandse vertegenwoordigers, Vorrink en Ruygers, wilden nieuwe potentiële kiezers aantrekken, met name katholieken, humanisten en protestanten. Dat kon maar als uitgesproken marxistische elementen verdwenen. Vorrinks pleidooi op de Conferentie van Wenen om het marxisme af te werpen paste in dat denkbeeld. Zijn collega van der Goes van Naters wees erop dat twee wereldoorlogen het socialisme scheidden van Marx. Morgan Phillips hield in Kopenhagen een gelijksoortig pleidooi door er uitvoerig op te wijzen dat het Britse socialisme andere inspiratiebronnen had dan het marxisme⁽¹⁵⁾.

Het wezenlijke doel van het socialisme lag voor onder meer de Nederlanders en de Britten niet in een bepaalde sociaal-economische structuur - dat was zelf maar een middel - maar in het realiseren van "*die freie Entfaltung der menschlichen Persönlichkeit innerhalb einer sinnvollen Gesellschaft*"⁽¹⁶⁾. Het socialisme diende 'geestelijk neutraal' te zijn. In een poging de verklaring in die zin te beïnvloeden, schreef Ruygers aan Braunthal: "*Innerhalb der grossen sozialistischen Familie, die über die ganze Welt verbreitet ist, kann keine Einstimmigkeit herrschen über die tiefsten Grundlagen des Sozialismus und über seinen Zusammenhang mit den unterschiedenen Lebensauffassungen*"⁽¹⁷⁾. Zijn poging was succesvol: in paragraaf 11 van de preambule luidt het dat het socialisme geen rigide uniformiteit nodig had⁽¹⁸⁾.

Het religieus geïnspireerde discours van Ruygers bleek ook uit zijn voorstel niet enkel gerechtigheid als hoofddoelstelling van het socialisme naar voren te schuiven, maar ook 'naasteliefde en barmhartigheid'. Vorrink pleitte voor een socialisme dat een

*Internationaal Socialistisch Congres te Frankfurt, 1951
(Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam)*

'geestelijk' fundament had, waardoor het zich onderscheidde van het communisme. Het communisme stelde volgens hem immers niet de filosofisch-religieuze vragen die eigen waren aan de Europese cultuur. Een dergelijke identiteit was strategisch van groot belang: ze opende immers de mogelijkheid om in coalitieregeringen te stappen met confessionele partijen zoals in Nederland op dat ogenblik het geval was: De verruiming viel dus grotendeels samen met een moment waarop meerdere socialistische partijen hun proces van nationale identificatie min of meer voltooid hadden. Nationale symbolen gingen klassensymbolen steeds meer aanvullen. In de jaren '50 zou deze evolutie zich doorzetten. Van 'verruimde arbeiderspartijen' werden de socialistische partijen dan 'volkspartijen' die zich naar de hele bevolking richtten⁽¹⁹⁾.

De tekstfragmenten die tot dusver werden aangehaald, illustreren dat de nadruk in Frankfurt overwegend op de reformistische pijler van de socialistische traditie lag, waarbij socialistische elementen in een kapitalistische context werden geïntroduceerd. Dat gebeurde vooral onder invloed van de Britse Labourpartij en de Scandinavische partijen, typisch 'laboristische' partijen met nauwe banden met de vakbonden in hun land. Tegelijkertijd echter werd de andere pijler, de marxistische theorie die het socialisme als einddoel vooropstelde, (nog) niet formeel opgegeven. Zelfs de zeer pragmatische SAP bleek daartoe niet bereid. Het idee dat *"socialism aims to liberate the peoples from dependence on a minority which owns or controls the means of production. It aims to put economic power in the hands of the people as a whole"* (Preamb. 3) is gelicht uit het SAP-partijprogramma van 1944, en is door de Zweden zelf in de Verklaring van Frankfurt ingebracht.

Het waren vooral de Italiaanse en Franse socialisten (Frankrijk en Italië waren de enige twee landen in West-Europa waar de communistische partijen groter waren dan de socialistische), de Griekse en tot op zekere hoogte ook de overigens zeer verdeelde Belgische socialisten die bleven aandringen op referenties aan het marxisme. De Franse SFIO, in de praktijk wellicht een van de meest pragmatische partijen, zeker tijdens de jaren '50, bleef consequent een radicaal antikapitalistisch discours hanteren⁽²⁰⁾. Het in stand houden van een radicale marxistische voorgevel werd nodig geacht uit politiek opportunisme: als de partij haar aanhang die ze in de jaren '30 aan de communisten verloren had, wilde terugwinnen, dan kon dat alleen maar door de communisten langs links voorbij te steken⁽²¹⁾. Het is waarschijnlijk vanuit die gedachte dat het Franse partijbestuur in de loop van 1951 verschillende keren zijn ontevredenheid had duidelijk gemaakt over de inhoud van de verschillende ontwerpversies⁽²²⁾. Zo meldde de 'Sozialdemokratischer Pressedienst' in februari 1951 via haar correspondent in Parijs: *"Das von einem Sonderausschuss ausgearbeitete Manifest, dessen Veröffentlichung im Juni anlässlich einer weiteren Comisco-Konferenz in Deutschland erfolgen soll, befriedigt keineswegs die französischen Sozialisten, die übrigens entschlossen sind, es entschieden zu bekämpfen"*⁽²³⁾.

Ook enkele Belgische socialisten hadden kritiek op het al te reformistische karakter van de ontwerp teksten, al beperkte hun grondige interne verdeeldheid hun mogelijkheden om echt invloed uit te oefenen op de eindversie. Net voor het Congres van Frankfurt, na ruim een jaar van intense discussies, zette de Belgische socialist Anseele

nog een laatste aanval in met de uitspraak dat het ontwerp "*een uiting van intellectuele armoede*" was⁽²⁴⁾. Ook hem was het opgeven van het marxisme en de klassenstrijd in het verkeerde keelgat geschoten. Het was absurd, zo vond Anseele, om "*Karl Marx' baard af te snijden en hem een flesje Koka-Kola in de handen te duwen*". Denis Healey reageerde scherp op Anseeles laattijdige kritiek. Het feit dat Marx in 1850 een baard droeg, was nog geen reden voor de huidige socialisten om er ook nu nog een te dragen, repliceerde Healey. Anseeles partijgenoot, De Groote, trachtte nadien met een komische noot de plooiën wat glad te strijken: Anseele was ongehuwd, en dat verklaarde volgens De Groote waarom hij de kunst van het compromis niet goed begreep.

Tijdens de Conferentie van Frankfurt onderging de ontwerp tekst geen al te grondige wijzigingen meer. Hier en daar werden nog een aantal referenties aan het marxisme toegevoegd: de klassenstrijd werd tot onvrede van de Scandinaven uitdrukkelijk vermeld en de messianistische verwachting van een socialistische maatschappij als einddoel werd explicieter benadrukt⁽²⁵⁾. Het belangrijkste symbool dat in Frankfurt in ere werd hersteld, was de Internationale zelf. Daarmee zagen de BSP en de SFIO hun jarenlange lobbywerk eindelijk bekroond.

De Verklaring van Frankfurt was in zeer grote mate een voorafspiegeling van de reformistische golf die enkele jaren later het socialisme helemaal zou overspoelen. In 1959, na een aantal rampzalige verkiezingsnederlagen, zou die golf een belangrijk hoogtepunt kennen toen de SPD haar Bad Godesberg-programma goedkeurde en daarin de ideeën van de vaak verguisde Bernstein verhief tot nieuwe orthodoxie. De toenadering van het socialisme tot religie bijvoorbeeld, die bevestigd werd in Bad Godesberg⁽²⁶⁾, werd in Frankfurt in de tekst opgenomen, al hielden onder meer Fransen en Belgen nog vast aan een uitgesproken antiklerikale opstelling. In Frankfurt werd ook verwezen naar het socialisme als een waardensysteem ("*the spiritual development of men*", III, 7) als reactie op het a-ethische, materialistische marxisme, een idee dat zich tegen eind jaren '50 definitief zou doorzetten. Het reformisme van eind jaren '50 en begin jaren '60 liet ook definitief het idee los dat het socialisme een einddoel was dat er zou komen na een reeks hervormingen, en vooral dan via nationalisaties en het staatsbezit van de productiemiddelen. Het afschaffen van het privé-bezit van de productiemiddelen werd niet langer gezien als de absolute voorwaarde voor geluk, welzijn en gelijkheid. In Frankfurt was dat idee nog bij een aantal socialistische partijen overeind gebleven. Het was bijgevolg ook in de tekst terug te vinden, zij het dan met een louter retorische functie. Het begrip 'arbeiderspartij' werd in Frankfurt aanzienlijk verruimd, maar de term 'volkspartij' werd nog niet gebruikt in de tekst. In de Verklaring van Frankfurt waren er ook een aantal verwijzingen naar de uitbouw van de verzorgingsstaat op basis van universaliteit en dus voor het hele volk in plaats van voor één klasse, maar de tekst bleef daar heel vaag over. Het idee dat socialisten zich primair moesten bezighouden met de gelijke verdeling van de vruchten van economische groei, een van de basisideeën van het reformisme, stond uitdrukkelijk in de Verklaring van Frankfurt, maar het daarmee gepaard gaande optimistische geloof dat het kapitalisme automatisch tot voortdu-

rende groei zou leiden, in plaats van tot een crisis van de maatschappij, bleek nauwelijks of niet uit de tekst⁽²⁷⁾. Men zoekt in de Verklaring van Frankfurt tevergeefs naar een formulering zoals Anthony Crosland die drie jaar later zou neerschrijven in zijn *Future of Socialism*: "So long as we maintain a substantial private sector; therefore, socialists must logically applaud the accumulation of private profit"⁽²⁸⁾. Het kapitalisme was weliswaar aanvaard als het meest rationele economische systeem, en daarin verschilden de sociaal-democraten nauwelijks van 'liberale' auteurs als Schumpeter (1954) en Galbraith (1958)⁽²⁹⁾, maar het werd in Frankfurt nog niet met zoveel woorden gezegd. Maar dat was nog slechts een kwestie van tijd.

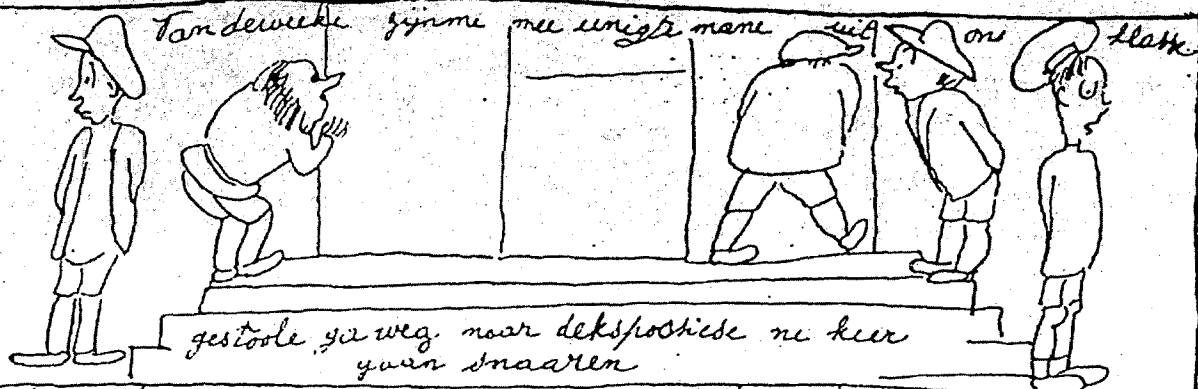
Juni 1951: de oprichting van de Sociaal-democratische Internationale

De ideologie die in 1951 'vastgelegd' werd, was een duidelijke weerspiegeling van de tijdgeest en van de evolutie die zich zowel op internationaal vlak als in de verschillende nationale staten had doorgezet, evenals van de partijpolitieke en electorale machtsverhoudingen in die landen. Tegelijk was ze ook een weerspiegeling van de machtsverhoudingen in de transnationale instelling van sociaal-democratische partijen, met bijzonder zwakke marxistisch geïnspireerde partijen in Zuid-Europa (Griekenland, Spanje, Portugal, Frankrijk en Italië) en een sterk overwicht van de meer pragmatische Britse en Scandinavische partijen. Net zoals de meer pragmatische vleugel erin zou slagen haar stempel te drukken op het buitenlands beleid van de Internationale, slaagde ze er ook in haar stempel op de ideologische discussie te drukken. In die discussie kon de top van de BLP bovendien rekenen op de steun en de voortrekkersrol van de SAP, die zich vanwege haar zeer afwijkende neutrale opstelling in de discussie over buitenlands beleid afzijdig had moeten houden. In de ideologische discussie daarentegen wenste de SAP zich veel actiever te profileren. De partij, zich bewust van het prestige dat het Zweedse socialisme op internationaal vlak genoot, zag deze discussie als een kans om het continentaal-socialistisch dogmatisme, waar de Zweden een afkeer van hadden, te moderniseren. Volgens de Zweedse historicus Misgeld was Björk dan ook de drijvende kracht in de commissie die de *Aims and Tasks* voorbereidde⁽³⁰⁾. De dominantie van deze reformistische partijen in de voorbereidende commissie - en met name van Healey en Björk, de Britsdenkende Oostenrijker Oscar Pollak en de weinig dogmatische Grumbach die Mollet in deze commissie was opgevolgd - was zo groot dat het voorstel van Alsing Andersen (SD) om de nieuwe organisatie niet de Socialistische Internationale, maar de Sociaal-democratische Internationale te noemen, allicht beter had aangesloten bij de realiteit. De standpunten die enkele continentale partijen verdedigden, de Fransen op kop, waren immers toen al "*voorbijgestreefde dogma's uit een ander tijdperk*"...

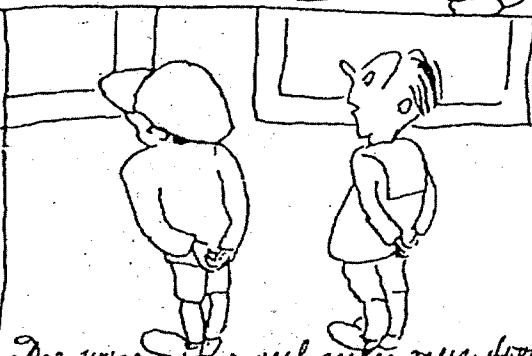
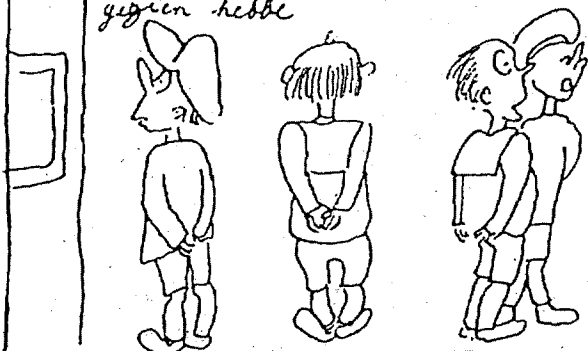
- (1) Socialistische Internationale samen in Parijs. In: *De Standaard*, 09.11.1999.
- (2) *XXI Congress of the Socialist International*, Parijs, 8-10 november 1999, 5 p.
- (3) Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) Amsterdam, Socialistische Internationale 302. Brief van Carthy aan Kristiansson, 18 november 1958.
- (4) D. HEALEY, *Time of My Life*, Londen: Joseph London, 1989, p. 73.
- (5) D. HEALEY, The International Socialist Conference 1946-1950. In: *International Affairs* 26 (1950), p. 366.
- (6) "*Socialists strive to build a new society in freedom and by democratic means. Without freedom there can be no Socialism. Socialism can be achieved only through democracy. Democracy can be fully realised only through Socialism.*" (I, 1-2).
- (7) 'Stalinisme' werd consequent vervangen door 'communisme' en expliciete verwijzingen naar de USSR - haar 'misbruik' van het vetorecht in de VN, haar rol in Korea, Stalins dictatoriale optreden in de volksdemocratieën - werden geschrapt.
- (8) In zijn oorspronkelijke versie had deze paragraaf een veel minder positieve openingszin: "*For most of the last hundred years capitalism has been the main enemy of the brotherhood of men. By putting the rights of property before the rights of man, capitalism enslaves humanity to economic forces. Fear and greed become the motives of social action. Capitalism divides class against class, nation against nation and race against race. It condemns millions to unemployment, economic exploitation and political oppression. World crises, imperialism and war are the inevitable consequences. In the last thirty years capitalism in many countries has degenerated into fascism. The cost of capitalism is too high in this atomic age.*" IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 385. *Minutes of the meeting of the Drafting Commission on the Basis of Democratic Socialism, Paris 18-19 October 1950*. In de eindversie, na een amendement van de Zweed Kaj Björk, werd het kapitalisme dus niet langer "*de voornaamste vijand*" van de mensheid genoemd. Het kapitalisme maakte conflicten tussen naties weliswaar ernstiger, maar was in de slottekst niet meer de enige verantwoordelijke factor voor dergelijke conflicten. De stelling dat het kapitalisme "*onvermijdelijk*" moest leiden tot crisissen, imperialisme en oorlog was verdwenen. De suggestie, tenslotte, dat het kapitalisme bijna automatisch degenereerde tot een fascistisch systeem, werd afgezwakt tot het idee dat "*kapitalistische groepen*" "*barbarij*" stimuleerden. Het belangrijkste verschil tussen beide paragrafen ligt niet alleen in het woordgebruik, maar ook in het gebruik van de tijden. In de oorspronkelijke versie worden door het voortdurende gebruik van de tegenwoordige tijd absolute uitspraken gedaan die, zo wordt gesuggereerd, hun geldigheid nog steeds behielden en waarvan verwacht kon worden dat ze die geldigheid ook in de toekomst nog zouden behouden. Uitbuiting, slavernij en politieke onderdrukking waren inherent aan "*het*" kapitalisme. De verleden tijden in de uiteindelijke versie, een inbreng van de Zweden, situeerden de uitspraken in de (voorbijge) tijd en verloren daardoor hun absolute karakter.
- (9) SAP, *The Basis of Democratic Socialism*, 15/4/1950. Circ. No.73/50, IISG, Amsterdam, SI 50.
- (10) IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 385. *Notes on the draft of the Declaration of the Principles of democratic Socialism. Submitted by the Greek Socialist Party ELD*. Athene, 20 januari 1951.
- (11) Het befaamde Saltsjöbaden-akkoord van 1938 tussen de vakbonden en de werkgeversorganisaties was daarvan een symbolisch hoogtepunt. Dat akkoord introduceerde een permanent systeem van overleg tussen werkgevers, werknemers en de overheid om zo de arbeidsmarkt te regulariseren. Het is duidelijk dat een dergelijke structuur veraf stond van de klassenstrijd die de marxistische theorie propageerde. De klemtoon lag op het introduceren van hervormingen (de invoering van de achtuurendag in de jaren '20, het instellen van betaalde vakanties, het introduceren van huisvestingsprogramma's voor grote gezinnen in de jaren '30 ...), die gedragen werden door economische groei en een politiek van volledige tewerkstelling.
- (12) In het SAP verkiezingsprogramma van 1932 was er bijvoorbeeld geen enkele verwijzing naar de socialisering van de productiemiddelen. Zie M. B. HAMILTON, *Democratic Socialism in Britain and in Sweden*, Londen: Macmillan, 1989.
- (13) De BLP nationaliseerde onder meer de 'Bank of England', de mijnbouw, de spoorwegen, gas, elektriciteit, de luchtvaart, de ijzer- en staalindustrie. Vanaf 1948 verschoof de aandacht van de Britse regering naar het consolideren van de generationaliseerde sectoren.
- (14) G. FOOTE, *The Labour Party's Political Thought: A History*, Londen: Croom Helm, 1985, 191p.; G. ESPING-ANDERSEN, *Politics against markets. The social-democratic road to power*, Princeton: Princeton University Press, 1988, 216 p.
- (15) Phillips vermeldde Stuart Mill, de Fabians van Sidney Webb en Shaw, en de sociale hervormers van de Anglicaanse Kerk. Hij voegde eraan toe: "*Marx's economics as well as his politics was challenged and finally renounced by the founders and teachers of the BLP*". IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 54. Circ.

- 155/50, 14/8/50. *Report of the ISC at Copenhagen 1-3/6/1950*, 57. Over de ideologische verschillen tussen marxisme en het Britse socialisme, zie ook G. FOOTE, *The Labour Party's Political Thought*, pp. 17, 20-24.
- (16) IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 237. *International Socialist Conference. Vienna, June 1948. Minutes*.
- (17) IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 385. Brief van Ruygers aan Braunthal, 3 november 1950.
- (18) "Whether Socialists build their faith on Marxist or other methods of analysing society, whether they are inspired by religious or humanitarian principles, they all strive for the same goal - a system of social justice, better living, freedom and world peace" (*Preamb*, 11).
- (19) Merk op dat het Zweedse document *The Basis of Democratic Socialism* wél reeds sprak van een "party of the people" en klassenstrijd zag als de "struggle of all the poorer sections of the community for a better existence". IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 50, SAP. *The Basis of Democratic Socialism*, 15/4/1950. Circ. No.73/50.
- (20) Toen enkelingen als Léon Blum en, later, in de jaren '50, Jules Moch en André Philip de ideologische principes nauwer wilden doen aansluiten bij de reformistische praktijk van de partij, werden deze pogingen in de kiem gesmoord door partijleider Guy Mollet.
- (21) Mollets marxisme bleek echter vooral van pragmatische aard. Toen de Koude Oorlog zich doorzette, liet hij zijn radicalisme vallen en schoof hij op naar het centrum rond een anti-communistisch programma.
- (22) IISG Amsterdam, Socialistische Internationale 385. Brief van Pontillon aan Braunthal, 26 januari 1951, waarin gemeld werd dat de SFIO een uitgebreid tegenvoorstel zou indienen als reactie op het ontwerp.
- (23) IISG Amsterdam, Socialistische Internationale 385. *Sozialdemokratischer Pressedienst SPD*, 13 februari 1951. Geciteerd in een brief van Björk aan Braunthal, 19 februari 1951.
- (24) IISG, Amsterdam, Socialistische Internationale 51. *Report of the Meeting of the Committee of the International Socialist Conference at Frankfurt-on-Main. 28-29 June 1951. Circular No.87/51*, 8 augustus 1951.
- (25) Er werd gesproken over "the evils of capitalism". Eenmaal werd verwezen naar "the critical spirit of Marxism", en eenmaal werd voorzichtig verwezen naar de afschaffing van het kapitalisme als doel van het socialisme, opnieuw een toevoeging van het laatste ogenblik: "Socialism seeks to replace capitalism by a system in which the public interest takes precedence over the interest of private profit."
- (26) Vanaf 1954 verwees de SPD vaker naar haar zogenaamd christelijke wortels dan naar haar marxistische oorsprong.
- (27) Dit idee is sterk aanwezig in de 'summa' van het naoorlogse reformisme, A. CROSLANDS, *The Future of Socialism*.
- (28) A. CROSLAND, *The Future of Socialism*, Londen: Cape, 1956.
- (29) J. SCHUMPETER, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Parijs: Payot, 1954; J. GALBRAITH, *The Affluent Society*, Boston (Mass.): Houghton-Mifflin, 1958.
- (30) K. MISGELD, *Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden: sozialistische internationale, Europapolitik und die Deutschlandfrage 1945-1955*, Frankfurt: Campus Frankfurt, 1984, 198 p.

Ellie mijnen Hebboom dekspoosiede in de burze

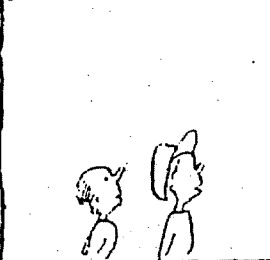

Cis meet wadame daar allimaal gegien hebbe

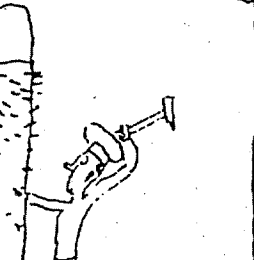

Der wiare daar veel zeiker meer doode
foode tegen ofdander bevinde rynt loopen

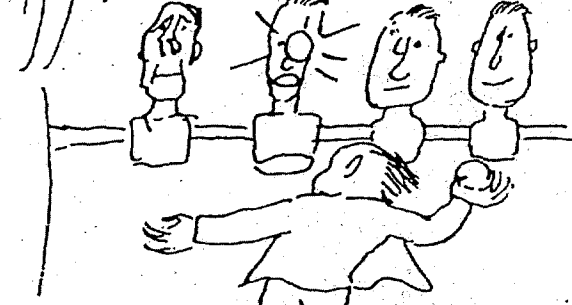
De Roote heeft
moagel wille jatte
talot de goale die
door Tetelirre zijn

har foode nen
in de groot hooft
kapot yemaakt is
manen in Tetaulde

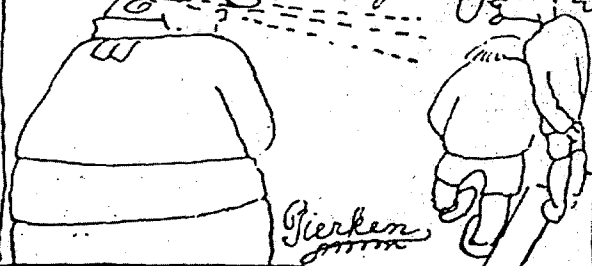
Hare Ikke waardege de Kambejoen
op van Seeveren zijn fittemoes in
tipe van de drey folle!

Talherbeste was als Eedoor ne pijl in
van Seeveren zijn get!

Hare algeme buite kwime wast uit
me luche want me liepene boks op
orgen broeder die ons byach mee orgen
yelyt doorgelo

Dekspoosiese in de buzze Een Anti-Fascistische Tentoonstelling in de Handelsbeurs in Gent, 4-9 november 1933

Vincent Neyt, Koninklijke Academie voor Nederlandse
Taal- en Letterkunde

Na een aantal jaren van tegenvallende verkiezingsuitslagen zette de Gentse BWP in 1933 een krachtig propagandaoffensief in. Tijdens de zomermaanden draaide en verspreidde de redactie van Vooruit een documentaire over de dagelijkse werking van de krant. Op het kerstcongres van de partij stelde Hendrik de Man voor het eerst zijn 'Plan van de Arbeid' aan de wereld voor, het begin van één van de grootste propagandacampagnes uit de geschiedenis van de BWP. Tussen deze twee in de geschiedschrijving rijkelijk gedocumenteerde gebeurtenissen in, vond in november een opmerkelijke Anti-Fascistische Tentoonstelling' plaats in de Gentse Handelsbeurs waarvan op een paar krantenartikels na, geen enkel spoor terug te vinden is. De organisatoren Gust van Hecke, Frits van den Berghe, Emile Langui en Edward Anseele jr., vestigden (slechts enkele maanden na de machtsvername van de nazi's in Duitsland) op een soms choquerende, soms kunstzinnige en soms zelfs ludieke manier de aandacht op het gevaar van het fascisme van Hitler, Mussolini en Joris van Severen.

Op 9 november 1933 publiceerden Frits van den Berghe (1883-1939) en Richard Minne (1891-1965) zoals elke week hun *Brief van Pierken in Koekoek* (1931-1935), het humoristische bijblad van de socialistische krant *Vooruit*⁽¹⁾. Elke *Brief van Pierken* bestond uit een grappige tekst van Richard Minne die nauw aansloot bij de politieke, sociale en religieuze actualiteit van de voorbije weken, met daarop geïnspireerd telkens twee illustraties van Frits van den Berghe. Op de volgende pagina in *Koekoek* kon Van den Berghe dan weer zijn eigen inspiratie volgen, met zijn wekelijkse *Uit mijnen Album*:

Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze (Koekoek, 09/11/1933)

een korte strip (van meestal acht vakjes) waarin dezelfde personages enkele avonturen beleefden. In de eerste plaats was het Pierke die centraal stond: een godvruchtig jongetje uit de lagere school dat in zijn *Brief van Pierken* overal een mening over heeft.

De afleveringen van *Uit mijnen Album* speelden zich gewoonlijk af ten huize De Spiegelleire, of in 't Sapeurken, de stamkroeg van Pierkes vader. In de aflevering van 9 november echter maakte Pierke een uitstap naar de Handelsbeurs op de Kouter in Gent. Hij bezocht er een tentoonstelling. Een transcriptie van de tekst van dit moeilijk ontcijferbare stripverhaaltje *dekspoosiese in de buzze*:

"Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze

Vandeweke zijnme mee eenigte mane uit ons klasse gestoole ga weg naar dekspoosiese ne keer gaan snaaren / tis vreet wadame daar allemaal gezien hebbe / Der waare daar geel zeeker meer doode Joodte te zien oflander leevende ront loopen / De Roste heeft par foorse nen naagel wille jasse in da groot hoofd talvet de zaale die kapot gemaakt is door Ietelirre zijn manen in Ietaalde / Maar Ikeke waardege de kampiejoen op Van Seeveren zijn fittemoes in tspel van de drij bolle! / Tallerbeste was als Teedoor ne pijn in Van Seevere zijn gat stektege / Maar alzeme buite kwame wast uit mee lache want me liepeme bots op onzen broeder die ons bezach mee oogen gelijke koogels⁽²⁾."

Minne fluisterde Pierke steeds een losjes op het Gents gebaseerd taal- en klanksysteem in, wat Van den Berghe telkens met de onvaste en onzekere hand van een kind uitschreef. De opstelletjes waren zeer taalcreatief en anarchistisch van vorm, maar inhoudelijk was het duo zelden op de verbeelding aangewezen: alle *Brieven van Pierken* en afleveringen van *Uit mijnen Album* werden opgehangen aan concrete gebeurtenissen, gebruiken of problemen die de leefwereld van een arbeidersgezin uit de jaren '30 bepaalden.

De inhoud van *dekspoosiese in de buzze* is verzonnen noch overdreven. Redactieleden van *Vooruit* organiseerden tussen 4 en 9 november 1933 een 'Reusachtige Anti-Fascistische Tentoonstelling'⁽³⁾ in de Handelsbeurs op de Kouter in Gent. Aanleidingen waren er in overvloed.

Op 30 januari 1933 was Hitler in Duitsland kanselier geworden. Meteen werden joden en politiek andersdenkenden op straat lastiggevallen door leden van de 'Sturmabteilung'. Na de brand in de Rijksdag (27 februari) werden tientallen politieke tegenstanders opgepakt. In maart '33 was dit aantal al zodanig aan het oplopen dat de gevangenen vol zaten en de SA concentratiekampen oprichtte in onder andere Oranienburg en Dachau. Gruwelverhalen over de Hitlerterreur bereikten de buitenlandse pers. De BWP zag het extreem-rechtse probleem in een half jaar tijd uiterst acuut worden: Hitler ging zijn gang in Duitsland, Mussolini ontwikkelde zijn vorm van het fascisme in Italië en ook in Vlaanderen steeg het ledenaantal van het extreem-rechtse Verdinaso gestaag sinds de oprichting in '31⁽⁴⁾.

Vooruit vond dat het hoog tijd was om de aandacht van het volk op het gevaar van deze

ontwikkelingen te vestigen. De uitwerking van de tentoonstelling was kenmerkend voor de partij. Politiek, kunst en spel werden op een opmerkelijke manier met elkaar in verband gebracht: de journalisten zorgden voor de feiten ("*ophefmakende fotografische dokumentatie*"⁽⁵⁾ voor al de hierboven opgesomde gruwel), kunstenaars zoals Frits van den Berghe, Olivier Piette (1885-1948) en Nico Rost (1896-1967) uitten hun engagement in een aantal originele werken speciaal voor de tentoonstelling, en het feestcomité stak enkele anti-fascistisch getinte kermis- en caféspele ineen. De toegang was gratis en alle winst die de caféspele opleverden, werd besteed aan het eetmaal in de scholen ("*voor de soep van de kinderen der werklozen*"⁽⁶⁾).

Dit initiatief getuigt van de dynamiek die ook in Vlaanderen op gang kwam in reactie tegen de overwinning van het antidemocratische gedachtegoed in Duitsland en het losbandige geweld van de SA in de eerste maanden na de machtsovername. Maar ook in de geschiedenis van de socialistische partij zelf speelde de tentoonstelling zich op een belangrijk scharniermoment af. Een maand later, op het kerstcongres van de partij in 1933, kondigde Hendrik de Man voor het eerst zijn 'Plan van de Arbeid' aan. Het 'Plan De Man' was het definitieve keerpunt na een periode van tegenvallende verkiezingsuitslagen. Sinds 1927 was de partij regeringsdeelname ontzegd. Als voornaamste reden wordt aangehaald dat de socialistische partij bij haar deelname in de regering van '27 net als de andere partijen geen antwoord had op de heersende economische depressie⁽⁷⁾. In '33 werd er in Gent een nieuw propagandaoffensief ingezet met het draaien van een documentaire over de werking van *Vooruit* in de zomer, de populaire 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in november en het 'Plan De Man' in december. De professionelere aanpak van de propaganda via de cinema, het duidelijke standpunt tegen extreem-rechts en een concreet economisch plan voor het bestrijden van de crisis, spraken een groot deel van de bevolking aan; vooral Hendrik de Man leidde de partij opnieuw naar regeringsdeelname in twee opeenvolgende drieledige regeringen-Van Zeeland (I van 25 maart 1935 tot 26 mei 1936 en II van 13 juni 1936 tot 25 oktober 1937).

Na een kort overzicht van de belangrijkste samenstellers en medewerkers, bespreek ik de verschillende onderdelen van de tentoonstelling in de volgorde waarin ze in *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buuze* voorkomen. De organisatoren wilden de aandacht van het publiek vestigen op enkele belangrijke gebeurtenissen uit de wereldpolitiek, maar maakten ook gretig gebruik van de omstandigheden om hun politieke tegenstanders in Gent aan te pakken.

De organisatoren

In het uitgebreide artikel in *Vooruit* over de openingsdag van de tentoonstelling werd Paul-Gustave van Hecke⁽⁸⁾ (1887-1967) aangewezen als hoofdverantwoordelijke. Als medeorganisatoren noemt hij:

"Een schaar jonge kerels, die zich heel offerwillig daarvoor ten dienste stelden. We noemen: Anseele junior,

kunstschilder Fritz Vanden Berghe (die speciaal voor de tentoonstelling een tiental groote werken schiep), Langui, A. De Keuleneir, Alb. Bytebier, architect Bontinck en uw dienaar⁽⁹⁾."

Op 8 januari 1933 ging Van Hecke als hoofdredacteur van start met de nieuwe zondagse culturele rubriek *Het Geestesleven*. De 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in november van datzelfde jaar was al meteen een eerste realisatie van de beginselverklaring van 8 januari: het vulgariseren van actuele stromingen in kunst, wetenschap, architectuur en politiek.

"Met onze socialistische pers willen we nog iets anders dan socialistische kiezers kweeken. Onze bladen worden opgesteld met de betrachting van ook opvoedend te werken: van, behalve de verspreiding onzer beginselen, aan onze lezers te geven dat minimum van algemeene ontwikkeling dat den mensch vormt. Met dit voor oog, vangen we hier onze taak aan op de grondvesten van een kultureel plan : voor een proletarische kultuur, tegen de verburgerlijking der kultuur⁽¹⁰⁾."

Van Hecke gaf een aantal schrijvers en kunstcritici uit zijn entourage een vaste plaats in *Het Geestesleven*: Richard Minne, Achilles Mussche en Paul Kenis schreven geregeld, maar vooral kunstcriticus Emile Langui (1903-1980) en de Nederlandse schrijver/vertaler/journalist, Nico Rost, leverden in '33 bijna wekelijks kopij af. De jonge Edward Anseele jr. (1902-1981) was de enige politicus onder de organisatoren. Hij was in '32 net zijn loopbaan begonnen als gemeenteraadslid en schepen van de Burgerlijke Stand en van Sociale Werken in Gent. Hij werd één van de tenoren van de naoorlogse socialistische politiek. De drie andere namen op het lijstje van Van Hecke waren toen nog relatief onbekend. Georges Bontinck (1903-2000) was net afgestudeerd als architect aan de Academie van Gent. Amedée de Keuleneir (1902-1999) was tussen 1930 en '34 samen met Jozef Chalmet actief als straatpropagandist voor de partij in Gent. In 1933 was De Keuleneir secretaris van de Gentse afdeling van de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO). In de zomer van dat jaar werkte hij als opnameassistent mee aan de bovengenoemde documentaire film over *Vóoruit* die Van Hecke regisseerde⁽¹¹⁾. De Keuleneir had door zijn straatpropagandawerk en zijn functie bij de CAO goede contacten met de Gentse arbeiders. Bij de opnames zorgde hij dan ook voor figuranten, bracht werklozen samen voor de camera. Ook Emile Langui was opnameassistent.

Albert Bytebier (1908-?) begon zijn carrière in de partij als propagandist tijdens de jaren '30. Hij werd in de loop van de jaren '30 net als De Keuleneir in het vakbondsleven actief. Tijdens de oorlogsjaren koos Bytebier voor de collaboratie, in tegenstelling tot zijn medeorganisator De Keuleneir die één van de kopstukken van de Gentse verzetsbeweging werd⁽¹²⁾.

Het nummer van *Koekoek* met *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buzze* kregen de abonnees thuisgeleverd op donderdag 9 november: de ochtend van de laatste dag van de tentoonstelling. Frits van den Berghe had dus nog net de tijd om de bijzonder populaire *Brief van Pierken* als propagandamiddel te gebruiken voor een tentoonstelling die hij mee organiseerde, en waar "10 originele werken" van zijn hand te bewonderen waren.

Het Bruinboek op doek

De tentoonstelling was in de eerste plaats een reactie tegen de politieke ontwikkelingen in Duitsland. Op 28 oktober '33 verstuurden Gust Balthazar, voorzitter, en Emile Vergeylen, secretaris van de BWP voor het arrondissement Gent-Eeklo, een brief naar alle partijgroepen van hun arrondissement, waarin zij de tentoonstelling voor het eerst aankondigden. Deze tekst werd twee dagen later verbatim in *Vóoruit* overgenomen. De tentoonstelling was één van de manifestaties van wat ze noemden "*de anti-fascistische aktie van onze Partij*"; andere initiatieven waren het aanplakken van affiches, het verspreiden van manifesten, het organiseren van meetings (veelal in het Feestlokaal van Vooruit in de Sint-Pietersnieuwstraat) en het houden van straatacties tegen "*de Vlaamsche soldeniers van Hitler, de Dinaso's*"⁽¹³⁾. Verder gaf de brief een overzicht van het tentoongestelde materiaal:

"In de twee groote zalen van de Handelsbeurs wordt een **ophefmakende fotografische dokumentatie** tentoongesteld van de misdaden van de bruine moordbenden van Hitler in het Duitse Derde Rijk. Nog niet gekende foto's over de Rijksdagbrandstichting, de politieke moorden, de Jodenvervolgving, de martelingen in de konzentriekampen die kunnen vergeleken worden met dezelfde beestachtigheden hier in onze gewesten uitgericht door het keizerlijke leger van Wilhelm II. Aan deze misdaden worden afzonderlijke afdeelingen gewijd, evenzoo aan den brutalen aanslag op de kultuur door het verbranden van honderdduizenden boeken, die Hitler uit het 'hemelsche Derde Rijk['] wilde doen verdwijnen"⁽¹⁴⁾. Zo onbekend waren de foto's niet. De organisatoren haalden hun fotografische documentatie uit het pasverschenen *Bruinboek van de Hitler-Terreur*⁽¹⁵⁾. Het politieke deel van de tentoonstelling was helemaal gestructureerd volgens de opeenvolging van hoofdstukken in het *Bruinboek*. Dit boek was de eerste publicatie van het Wereldcomité voor de slachtoffers van het Hitlerfascisme, gecentraliseerd in Londen en voorgezeten door Lord Marley, de toenmalige vice-president van het Engelse Hogerhuis. De naar Engeland gevluchte Albert Einstein was erevoorzitter. Zij brachten documenten samen die ze gekregen hadden van in totaal meer dan honderd medewerkers:

"Het wereld-comité voor de slachtoffers van het Duitse fascisme heeft zijn vele authentieke documenten ter beschikking gesteld; eenige van de zijde van journalisten, andere van de zijde van artsen en advocaten, voor wie bijzondere wegen tot de waarheid open stonden, die het echter niet wagen hun informaties in Duitsland te publiceren en het trouwens ook niet kunnen"⁽¹⁶⁾.

Het *Bruinboek* geeft een overzicht van de geschiedenis van de NSDAP tot en met de machtsovername van Hitler en een korte biografie van Marinus van der Lubbe. De samenstellers wilden op deze manier verklaren waarom Van der Lubbe een geschikt slachtoffer was voor het nazicomplot om door een brand in de Rijksdag en de arrestatie van een communist ter plaatse, de formele en juridische legitimatie te bekomen voor de geplande pogrom tegen de KPD, de SPD en de joden. De Rijksdagbrand van 27 februari 1933 en de daaropvolgende maatregelen van de Hitlerregering worden in het *Bruinboek* stap voor stap en aan de hand van bemachtigde documenten gereconstrueerd⁽¹⁷⁾. In de volgende hoofdstukken gaat de redactie in op de boekenverbranding van 10 mei

Illustratie uit het Bruinboek: de door de SA gemolesteerde Jonas Fränkel

1933 in Berlijn, en brengt getuigenissen samen over mishandelingen en folteringen op straat. Cijfermateriaal en onderschepte documenten vormen de basis van een relaas over de jodenvervolgingen en de rassentheorie van de nazi's, en over "veertigduizend mannen en vrouwen in de Concentratiekampen"⁽¹⁸⁾. De korte inhoud van het *Bruinboek* komt in grote trekken overeen met de inhoud van het politieke luik van de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in de Handelsbeurs, op enkele belangrijke toevoegingen na: een afdeling over het fascisme in Oostenrijk, en de stand rond Joris van Severen en het Verdinaso. Het verslag in *Vooruit* van de openingsdag van de tentoonstelling is opgesteld als een rondleiding in de zalen van de Handelsbeurs door organisator Gust van Hecke. Dat de bron van de documenten het *Bruinboek* was, blijkt duidelijk uit zijn formulering:

"Indrukwekkende fotomontages vertolken hier den nieuwen geest, waaraan Duitschland thans ten prooi is gevallen. We zien de oorlogshetze en de concentratiekampen door authentieke foto's uitgebeeld en een heele serie dokumenten verhaalt de geschiedenis van den Rijksdagbrand. [...] Te midden deze schilderijen hangt een indrukwekkend doek, een nazi voorstellend bij een deze [sic] overbekende lugubere brandstapels, die zoowat overal in het derde Reich in 't publiek werden aangestoken om er de beste werken op letterkundig, philosophisch en wetenschappelijk gebied aan het vuur prijs te geven. Onderaan prijkt de eere lijst van al de kunstenaars en geleerden, die door deze barbaarsheid getroffen werden. Voorwaar, een innige hulde, die door al onze intellektueelen ten zeerste zal gewaardeerd worden"⁽¹⁹⁾.

De gruwelpropaganda in de politieke zaal liet de grootste indruk na. Zoals Pierke beschreef in *dekspoosies in de buzze*: "Der waare daar geel zeeker meer doode Joode te zien ofdander leevende ront loopen". Gust van Hecke formuleerde het anders:

"Een treffende voorstelling van gruweldaden

De volgende wand is bekleed met groote schilderijen, gemaakt naar authentieke foto's. Ze geven ons een onvergetelijk beeld van den hitleriaansche gruweldaden. Vernoemen we slechts: het naakte vrouwenfiguur Janowski, met stalen roeden en knuppels gegeeseld; - Heinrich Junge, afschuwelijk vermoord; - Jonas Fraenkel, de te Weenen erg gekwetsten frontrabijn; - de nazi, die het hakenkruis scalpeert in de haren van een zijner slachtoffers. Dat alles doet de bezoekers huiveren. Maar we staan hier in geen akelig wassenbeeld-museum, neen, we staan hier voor de om wraak roepende afgrijpselijke werkelijkheid"⁽²⁰⁾.

In het *Bruinboek* van de *Hitler-Terreur* zijn veertig illustraties opgenomen. Het grootste gedeelte daarvan heeft betrekking op de Rijksdagbrand, de boekenverbranding en de naziboycot van joodse winkels. Een tiental andere echter zijn foto's van verminkte lichamen (dood of levend) en van vernederingen van joden, socialisten en communisten door soldaten van de 'Sturmabteilung'⁽²¹⁾.

Drie van de vier foto's die Gust van Hecke in zijn overzichtsartikel in *Vooruit* beschreef, zijn uit het *Bruinboek* afkomstig. Onder de foto van *Het naakte vrouwenfiguur Janowski* in het *Bruinboek* wordt haar getuigenis als volgt samengevat:

"Zwaar mishandelde vrouw

De directrice van het bureau voor sociale aangelegenheden, Mevrouw Maria Jankowski, Berlijn-Köpenick, Bergmannstrasse 18, werd door 4 SA-mannen naar het SA-lokaal Demut Elisabethstrasse 29 te Köpenick gebracht en daar twee uur lang met knuppels, ijzeren roeden en zweepen op haar blote lichaam geslagen. De fotografie toont de gevolgen van deze vreselijke mishandelingen. Mevrouw Jankowski liep

ernstige invendige kwetsuren op. De Hitler-regering heeft een strafproces wegens 'Gruwelcampagne' tegen haar geopend⁽²²⁾."

Ook de meer dan tachtigjarige Jonas Fränkel werd door de SA aangepakt: twee mannen drongen zijn huis binnen (Dragonerstrasse 37 in Berlijn – dus niet in Wenen zoals *Vóoruit* schreef) en schoten hem twee keer langs het hoofd. Ze vertrokken omdat ze dachten dat hij dood was. Toen ze vernamen dat hij de aanval zou overleven, kwamen ze opnieuw langs en dwongen hem een document te ondertekenen waarin hij getuigde dat hij door joden was aangevallen. Daarenboven verklaarde het Wolff-bureau (op aandringen van de regering) dat er nergens een 'Opperrabbijn van dien naam' bestond⁽²³⁾. Onder de foto van wat Gust van Hecke beschreef als het 'scalperen' van een hakenkruis in het haar van een jood, stond in het *Bruinboek* het onderschrift: "Een SA-man te Chemnitz knipt een jood een hakenkruis in zijn haar. Deze foto werd als prentbriefkaart verkocht met het opschrift: 'Zuiveringsactie te Chemnitz'"⁽²⁴⁾.

De vraag waar de redactie van het *Bruinboek* de documenten vandaan heeft gehaald, wordt in de laatste zin van het vorige citaat ten dele beantwoord. Veel bezwarend fotomateriaal diende met grote voorzichtigheid het land uitgesmokkeld te worden, maar een aantal van de gruwelfoto's zijn door de SA zelf genomen en verspreid⁽²⁵⁾. De foto *Heinrich Junge, afschuwelijk vermoord* is niet afkomstig uit het *Bruinboek*. Heinrich Junge was een Duitse sociaal-democraat. Hij werd op 10 juli 1932 vermoord.

Opdat ze hun impact niet zouden missen, werden de gruwelfoto's op grote panelen uitgeschilderd. Frits van den Berghe was de enige schilder onder de organisatoren. Naar alle waarschijnlijkheid waren de 'groote schilderijen' dus van zijn hand, en zijn dit de 'tien groote werken' die hij volgens Gust van Hecke speciaal voor de tentoonstelling schiep. Omdat de werken uitsluitend voor die ene gebeurtenis waren geschilderd, en het uitvergroten van een foto de enige functie was die ze hadden, hechtte Frits van den Berghe er vermoedelijk niet veel artistieke waarde aan, en heeft hij er zich achteraf niet voor ingespannen opdat ze bewaard zouden blijven.

De redactie van *Vóoruit* zag meteen na het verschijnen het belang in van het *Bruinboek*. Het werd te koop aangeboden in de socialistische boekenwinkel De Vlam. Er verschenen uitgebreide besprekingen, telkens op de voorpagina van de krant, uitgebreider en diepgaander opnieuw opgenomen in *Het Geestesleven*. Maar ook na de eerste golf van publiciteit bleef *Vóoruit* erop aandringen dat het hele volk het boek zou lezen en het gevaar van het fascisme zou inzien. Maar de verkoop liep minder goed dan de partij gewild had: het boek kostte ongebonden 39 frank, ingebonden 42. In volle crisis was dit voor een arbeider onbetaalbaar⁽²⁶⁾. De Vlam riep het volk er zelfs toe op de kosten met vrienden te delen en het boek aan elkaar door te geven. Toen de redactie van *Vóoruit* na enkele maanden vond dat de boodschap nog steeds niet genoeg mensen bereikt had, besliste ze (in overeenstemming met de beginselverklaring van *Het Geestesleven* om kunst, wetenschap en politiek beschikbaar te stellen voor iedereen) het verhaal van het *Bruinboek* opnieuw te vertellen in een tentoonstelling die voor iedereen gratis toegan-

kelijk was. Vermoedelijk is het verschijnen van het *Bruinboek* de eerste concrete aanleiding geweest voor de tentoonstelling.

Het Verdinaso in Gent

In Gent hing er in 1933 op zijn minst gezegd een grimmige sfeer tussen geëngageerde socialist en de leden van het Verdinaso. De partij die door Van Severen in '31 was opgericht, huisde in Gent aan de Korte Meir (nu Kortemeer). De Dinaso's gedroegen zich als soldaten. Ze droegen groene uniformen. Aan de deur van 't groen kot' (zoals tegenstanders het Dinaso-tehuis noemden) stonden permanent enkele 'groenhemden' op wacht. De bestuursleden lieten zich met een militaire titel aanspreken. Het Verdinaso was een extreme variant van een tendens die in de jaren '30 bij alle partijen aanwezig was: om hun politieke macht te demonstreren organiseerden ze allemaal massamanifestaties die vaak volgens een militaire discipline verliepen⁽²⁷⁾. De drie traditionele partijen hadden jongerenverenigingen die ze in meerdere of mindere mate een militair karakter gaven. Van die drie was de Socialistische Jonge Wacht (SJW) zonder twijfel de meest radicale. Het antimilitarisme en het beëindigen van de herbewapening van de Europese landen waren in het interbellum zijn belangrijkste standpunten. Toch zag een deel ervan zich door het ontstaan en de uitbouw van fascistische milities in de jaren '20 en '30 genoodzaakt een eigen militie op te leiden. Alle leden die daarvoor kozen kregen: "oefeningen, defensiesporten, manoeuvres, een technische opleiding en politieke initiatie"⁽²⁸⁾.

Toen de Dinasomilities in '31 in het straatbeeld van de grote steden verschenen, ging de SJW zich nog strakker organiseren. Al in september '33, twee maanden vóór de tentoonstelling, was er in het parlement sprake van om privé-milities bij wet te verbieden. Op 14 oktober '33 verbood de minister van Binnenlandse Zaken, Poulet, de militaire oefeningen van de Dinaso's na rellen rond de 'Groene Huizen' in Mechelen, Brussel en Gent⁽²⁹⁾. Nadat er in het begin van '34 bij confrontaties dodelijke slachtoffers gevallen waren, werd de wet op de privé-milities goedgekeurd op 29 juli 1934. De wet bleek echter moeilijk toepasbaar⁽³⁰⁾.

Terwijl de knokploegen van beide partijen geregeld in de straten van Gent in confrontatie met elkaar kwamen, voerden *Vóoruit* en *Hier Dinaso!* een even hevige woordenstrijd op papier. *Vóoruit* had het vooral gemunt op de figuur van Joris van Severen. In '33 publiceerde de krant enkele documenten waarmee ze de contacten tussen Van Severen en de Hitlerpartij wilde bewijzen. Deze bewijsstukken kregen een plaats op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling'. In het verslag van de openingsdag werd de 'stand' van Joris van Severen als volgt beschreven:

"De Vlaamsche Hitler

Onvermijdelijk moest M. Joris Van Severen, de leider der Dinaso's, hier ook in een stand aan de droeve eer komen. Een groot spandoek wijst op de ophefmakende onthullingen van 'Die neue Weltbühne', die 'Vóoruit' voor een paar dagen kenbaar maakte. Ook de sensationele dokumenten door ons blad gepubli-

ceerd betreffende de relaties tusschen Deutschland en de Dinaso's zijn hier tentoongesteld. 'Koekeek' is hier natuurlijk niet vergeten⁽³¹⁾."

Het tentoongestelde materiaal bestond in de eerste plaats uit het artikel dat het Duitse tijdschrift *Die neue Weltbühne* op 19 oktober 1933 had gepubliceerd. Het betrof een lijst met de uitgaven die de NSDAP had besteed aan zusterpartijen in andere landen. Naast België zou 7.200.000 fr. hebben gestaan. *Vooruit* citeerde:

"Von April bis August 1933 hat die NSDAP (Nazi) den holländischen Nazionalsozialisten Unterstützungen im Betrag von 1.200.000 Mark gewährt. 850.000 MARK FLOSSEN FÜR PROPAGANDISTISCHE ZWECKE NACH BELGIEN, UM DIE SEPARATISTISCHEN BESTREBUNGEN DER NAZIONALEN MINDERHEIT BELGIENS ZU UNTERSTUTZEN⁽³²⁾."

Van Severen ontkende dat het geld bij het Verdinaso was gestort; hij stelde dat het werd gebruikt om de Hitlerpropaganda in België te betalen⁽³³⁾. Maar ook al vóór het artikel in *Die neue Weltbühne* was verschenen, insinueerde *Vooruit* dat de fundering van het Verdinaso uit Duitsland kwam. Begin oktober 1933 maakte de krant, net onder het logo, de bedenking: "Het Hitlerkot te Gent heeft 1/2 miljoen gekost. Vanwaar komt het geld?" De Dinaso's hingen de krant de volgende dag aan hun voordeur met als antwoord: "50 % van Hitler en 50 % van de Jezuïeten, stommerikken!!!" *Vooruit* maakte dankbaar gebruik van de spellingsfout in 'stommerikken' in zijn wederwoord de volgende dag⁽³⁴⁾.

Op 7 oktober kopte *Vooruit*: "De Deutsche fascisten wenden zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking". De redactie had een brief in handen gekregen van de 'Reichsleitung' van de NSDAP die gericht was aan Joris van Severen:

"Het werd op 29 december 1931 door de Deutsche Hitlerianen gezonden aan de chef van de Dinasobende, den rijken fils-à-papa Van Severen. In den brief wordt 'broederlijke' samenwerking aangeboden, want iedereen weet toch dat Hitler, de Deutsche kroonprinsen en al de oude sabelslepers van over den Rijn het 'Vlaamsche broedervolk' diep in hun hart dragen. [...] Die samenwerking werd door de Dinasobende aanvaard⁽³⁵⁾."

De schrijver (zijn handtekening is moeilijk te ontcijferen⁽³⁶⁾) begon zijn brief met de woorden: "Door het toedoen van den Heer doktor Fleischmann-Köln, onzen partijgenoot, ontvingen wij een beschrijving der nationaalsolidaristische beweging en uw adres⁽³⁷⁾". De voorgestelde samenwerking bestond uit het uitwisselen van propagandamateriaal en politieke manifesten.

Naast het artikel uit *Die neue Weltbühne* en de brief aan Van Severen hing aan de muur in de Handelsbeurs ook een uittreksel uit de *Berliner illustrierte Nacht-Ausgabe* van 30 oktober 1930 (!), waarin Van Severen omschreven werd als "De 'Vlaamsche Hitler' Joris Van Severen, leider der Nationaal-solidaristische beweging, die thans S. A. -afdeelingen opricht". Een afdruk van dit bezwarende artikel zette *Vooruit* op 10 oktober op de voorpagina⁽³⁸⁾.

De drie genoemde documenten vormden de kern van de stand op de tentoonstelling. De rest van het materiaal was er vooral ter versiering: enkele persfoto's van de tweede landdag van het Verdinaso in Tielt op 10 september 1933, en een aantal spotprenten (overwegend van de hand van Frits van den Berghe) van Joris van Severen die versche-

nen zijn in het speciale themanummer van *Koekoek* over het Verdinaso (26 oktober 1933)⁽³⁹⁾. Het themanummer was een overweldigend succes: al vóór de publicatie werden er maar liefst 3000 extra bestellingen gedaan bovenop de normale oplage⁽⁴⁰⁾. Het nummer van *Koekoek* behandelde het conflict tussen het Verdinaso en de Gentse socialistten, maar bracht het probleem eveneens tot de juiste proporties terug: het bewees dat de magere Joris van Severen (die in alle spotprenten moeite heeft om zijn uniform te vullen) en zijn pokdalige rechterhand Wies Moens eerder figuren van spot waren.

De kop van Matteotti

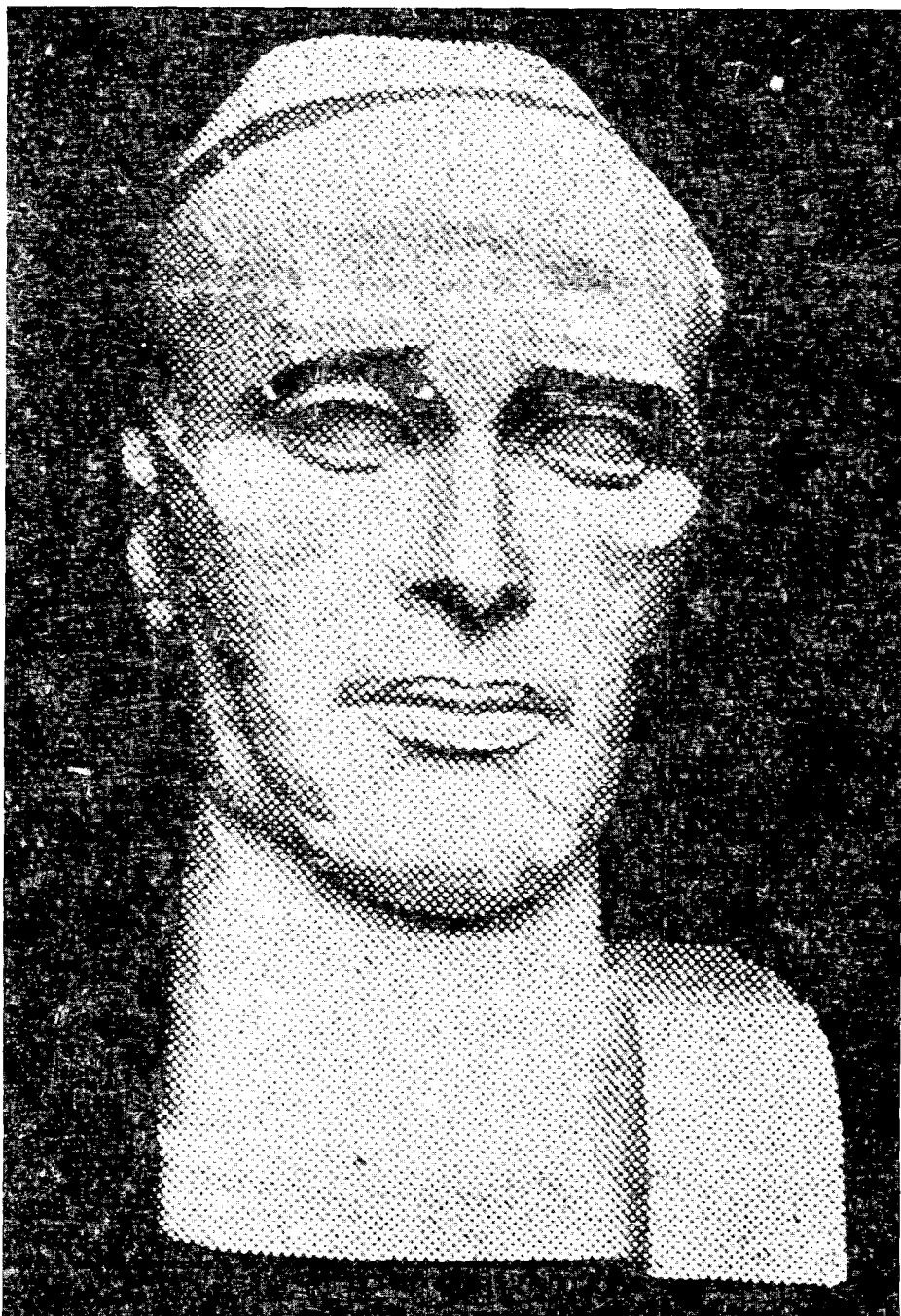
De muren van de eerste van de twee grote expositiezalen van de Handelsbeurs waren gevuld met alles wat hiervoor is besproken. In dezelfde zaal zorgden de organisatoren echter ook voor een kunstzinnig tegengewicht voor al het fascistische geweld:

"Ter nagedachtenis der onbekende martelaars

Maar de tijd laat niet toe dat we lang voor iederen stand verwijlen en een volgende, de indrukwekkendste en de ontroerendste, roept onze aandacht. Drie reusachtige koppen, in groene kransen: Matteotti, Lessing en Stelling. Deze martelaren van het fascisme zijn voor de arbeiders als het ware heiligen geworden en van dezen stand gaat een grootsche indruk van diepe vereering en onuitroeibare liefde uit. Aangrijpend in zijn eenvoud. Deze drie beelden hangen er ter verzinnebeelding van de nagedachtenis der onbekende arbeiders, die ten offer vielen van het fascisme⁽⁴¹⁾."

Matteotti was nog een tweede maal in de zaal aanwezig: *"Wat verder in de zaal prijkt een beeldhouwwerk van den Gentschen kunstenaar Piette: de reusachtige kop van Matteotti, den eersten, grooten martelaar der fascistische bendes."*⁽⁴²⁾

In het midden van de zaal stond dit imposante beeld van één meter twintig hoog. Pierke omschrijft Giacomo Matteotti (1885-1924) nogal onnauwkeurig als *"kapot gemaakt [...] door Ietelirre zijn manen in Ietaalde⁽⁴³⁾"*. Matteotti vervulde voor de Vlaamse socialistten een symboolfunctie in hun strijd tegen extreem-rechts. De BWP richtte in 1927 het Matteottifonds op dat opvang bood voor politieke bannelingen. Een borstbeeld van deze man kon op een 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in geen geval ontbreken. Het beeld was van de hand van de Gentenaar Olivier Maurice Piette⁽⁴⁴⁾. In 1933 kende Frits van den Berghe Olivier Piette al een hele tijd. Ze waren allebei afgestudeerd aan de Gentse kunstacademie, en beiden bleven nadien actief in de vriendenkring Kunst en Kennis. Waarschijnlijk werd Piette benaderd door zijn vrienden organisatoren van de tentoonstelling om de 'Kop van Matteotti' te maken. Het kunstwerk is in elk geval tussen '31 en '33 gemaakt: in een nummer van *Gand Artistique* uit '31 worden de beeldhouwwerken van Piette uitvoerig besproken en de 'Kop van Matteotti' wordt niet vermeld⁽⁴⁵⁾. Het beeld van Piette op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' stond in het midden van de grote zaal op een houtblok opgesteld. Zoals de vriend van Pierke deed in *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buzze*, konden de bezoekers een spijker kloppen in het houtblok als blijk van medeleven en respect.

Kop van Matteotti (Vooruit, 2-3/11/1933)

Nico Rost brengt Oranienburg op de planken

Op de ochtend van de eerste dag van de tentoonstelling stond in de krant het programma van de openingsplechtigheid. Om vier uur in de namiddag gingen de deuren open voor een beperkt gezelschap genodigden, om zes uur kon iedereen binnen. In die eerste twee uur werden de genodigden vergast op een speciale muziekuitsvoering van het kwartet van Adhémar Lepage, een toespraak van *Vóoruit*-hoofdredacteur Gust Balthazar, en een opvoering van een toneelstuk dat elke avond tussen 4 en 9 november werd hernomen: "*Radio-reporters in het concentratiekamp van Oranienburg*", spel in 1 bedrijf door NIROLIS, uitgevoerd door den 'Multatulikring', met medewerking van de 'Soc. Anti-Oorlogsliga'⁽⁴⁶⁾. Een van de speciale genodigden was de reporter van *Vóoruit* die de volgende dag het uitvoerige verslag deed waaruit ik al citeerde. Over het toneelstuk en zijn auteur schreef hij:

"Te 17.30 uur [...] een tooneelspel vertoond, met de medewerking van den Multatulikring en de Soc. Anti-Oorlogsliga. Voor een stampvolle zaal, gaat het doek op. Het tooneel verbeeldt het berucht concentratiekamp Oranienburg, afgezet met prikkeldraad en S.A.-mannen. Hier is het, dat al wie anders denkt dan Hitleriaansch, gevangen en gefolterd wordt. En we krijgen nu het lijden te zien van zoo'n groep anti-fascistische menschen. Slagen en verwijten, vernederingen en martel-oefeningen vormen er schering en inslag.

De gansche zaal siddert even als de nazi-man er met de zweep op losgaat. En dan volgt er een scherp-satirische scène, met buitenlandsche journalisten, hoe deze om den tuin geleid worden. Ook de radio-berichten der Duitschers worden duchtig over den hekel gehaald. De vertolking van het tooneelspel is knap en bij het einde valt den spelers dan ook een storm van verdiende toejuichingen te beurt.

Een hulde aan Nico Rost

Partijsekretaris Vergeylen neemt de gelegenheid van dezen eersten speelavond te baat om den schrijver van dit spel, onzen medewerker Nico Rost, die het stuk werkelijk meemaakte in het Duitsch concentratiekamp, te huldigen. Nico Rost, in de zaal aanwezig, wordt door het publiek zeer toegejuicht. We stippen hier terloops aan, dat vandaag deze typische tooneelschets te 16.30 uur wordt opgevoerd. Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag telkens te 8 u'⁽⁴⁷⁾!

De Nederlandse journalist Nico Rost was lid van de communistische partij. Hij ging in 1925 in Berlijn wonen, en werd er vaste correspondent voor enkele Nederlandse periodieken. Hij schreef over Duitse politiek en cultuur, onder andere over Egon Erwin Kisch, Carl Einstein en Gottfried Benn, schrijvers met wie hij in die periode ook bevriend raakte⁽⁴⁸⁾. Na de arrestatie van Marinus van der Lubbe in de Rijksdag op 27 februari bracht de Gestapo in Berlijn een bezoek aan alle gekende en vermeende communisten, ook aan Rost. Er werden foto's van Stalin in zijn kamer aangetroffen. Hij werd niet meteen opgepakt, maar moest machteloos toekijken hoe de agenten zijn uiterst dierbare bibliotheek meenamen: vierhonderd tweeënnegentig boeken, tweehonderd vijftien brochures, twee pakken kranten en een cartotheek met notities⁽⁴⁹⁾. In april werd hij wel gearresteerd en naar het concentratiekamp in Oranienburg (in een oude brouwerij) gebracht. De eerste groep gevangenen (veertig 'marxisten') werd op

31 maart in Oranienburg vastgezet. In augustus was het gevangenen-aantal al opgelopen tot negenhonderd, en waren er zowel joden als politieke tegenstanders geïnterneerd⁽⁵⁰⁾. Rost werd enkele weken vastgehouden. Door een tussenkomst van de Nederlandse consul kwam hij vrij. Hij was in Berlijn aanwezig op 10 mei, toen de nazi's op de Opernplatz boeken zoals er in zijn bibliotheek waren aangetroffen, verbrandden. Rost moest het land verlaten. In de zomer van '33 ging hij in Brussel wonen. Vrijwel onmiddellijk begon hij voor *Vóoruit* te schrijven onder het pseudoniem Nirolis. Zijn eerste artikelenreeks verscheen tussen 8 en 13 juli onder de titel *Een concentratiekamp in het Derde Rijk*. In zes afleveringen beschreef hij zijn belevenissen vóór, tijdens en na zijn verblijf in Oranienburg. Maar hij waarschuwde:

"Ik heb enigen tijd in het concentratiekamp in Oranienburg doorgebracht, ben de eerste vier maanden van het Hitlerregiem in Duitschland geleven en heb zooveel mogelijk geprobeerd de waarheid over de behandeling der gevangenen op het spoor te komen. Veel mededeelingen over de wreedheden aan gevangenen begaan, kan ik niet doen, daar ik anders mijn zegslieden in moeilijkheden zou brengen. Hetgeen ik zelf met eigen oogen zag en uit betrouwbare bron hoorde is echter voldoende om het ware gezicht van dit regiem te tonen"⁽⁵¹⁾.

Hij drukte zich zeer voorzichtig uit, en met reden, want bij zijn ontslag uit het concentratiekamp had de adjudant hem nog toegebeten: *"Vérder waarschuw ik u uitdrukkelijk voor het verspreiden van gruwelberichten. We lezen alles, wat over ons geschreven wordt en onze arm is lang, heel lang"⁽⁵²⁾*. Maar gruwelberichten schreef hij toch. Hij publiceerde ze niet alleen in *Een concentratiekamp in het Derde Rijk*, hij liet ze daarenboven enkele maanden later op de tentoonstelling van zijn vrienden op de redactie van *Vóoruit* nog eens uitdrukkelijk naspelen door de acteurs van de Multatulikring.

Toen Rost zijn celgenoten had verteld dat hij journalist was, begonnen al zijn medegevangenen hem hun verhaal te vertellen. In zijn verslag vernoemde hij zo weinig mogelijk namen. Maar de specifieke aard van de mishandelingen onthield hij wel, en alle verschillende martelingen waren waarschijnlijk op het podium van de tentoonstelling te zien:

"Met behulp van deze lucifers ziet de reporter [d.i. Rost zelf – V.N.] hoe deze mensen geslagen en mishandeld zijn. [...] De meesten zijn sociaal-democratische en kommunistische gemeenteraadsleden uit de kleine omliggende dorpen, funktionarissen van de Roode Hulp en de Internationale Arbeidershulp, proletarische Vrijdenkers en andere organisaties. Een paar Joden zijn onder hen – kleine kooplieden uit deze streek. [...] Men heeft hen allen geslagen en vele S.A.-lieden hebben hun sadistische lusten aan hem [sic] botgevierd"⁽⁵³⁾.

Zoals in het verslag van de openingsdag van de tentoonstelling is opgemerkt, werden de brute geweldscènes afgewisseld met de enscenering van het officiële bezoek van enkele journalisten aan het concentratiekamp. Ook Rost was hier enkele keren getuige van geweest. Hetgeen hij later voor het toneel bewerkte, beschreef hij uitgebreid in zijn feuilleton in de krant:

"Vele buitenlandsche journalisten blijven – bewust of onbewust – in gebreke de volle waarheid over het leven in de concentratiekampen en gevangenissen onder het Hitlerregiem mede te deelen. Velen van hen zijn niet opgewassen tegen de methode's der Duitsche regeering, die hen met opzet bedriegt en anderen

laat zich [sic] – bewust of onbewust – bedriegen. Aanvankelijk wilden ze zich misschien wel moeite geven en zelfstandig een onderzoek instellen, maar dit onderzoek stuitte op groote moeilijkheden en zoo heel erg veel was er de directie en aandeelhouder van zijn blad immers toch niet aan gelegen de juiste toedracht te weten. Ze bepaalden zich dus tot deelname aan enkele bezichtigingen, waartoe ze door de autoriteiten werden uitgenodigd. Ook de meeste diplomaten en pers-attaché's van buitenlandsche mogendheden volgden deze weg. [...] Talrijke journalisten [...] meenden van hun 'loyaliteit' tegenover de Duitse regeering te moeten blijc geven door te schrijven, dat de meeste gevangenen zelfs te zachtmoedig en met te veel begrip behandeld werden. De regeering zal deze journalisten zeker niet vergeten en hun diensten belonen door hen nu en dan een radio-voordracht (voor goed geld) te laten houden, waarin ze eveneens deze 'loyaliteit' kunnen toonen⁽⁵⁴⁾."

Het toneelstuk duurde waarschijnlijk maar een half uurtje. Het kleine podium stond in de tweede zaal van de Handelsbeurs, naast het 'panopticum' en het vogelpikspel.

De opvoering voor de speciale genodigden op de openingsdag ging van start om 17.30 u., en om 18.00 u. gingen de deuren al open voor het publiek. Zeer hoogstaand toneel zal dit stuk van Rost niet zijn geweest. Het doel lag ergens tussen het bewustmaken en het choqueren van het publiek. De theatertekst is naar alle waarschijnlijkheid verloren gegaan. Op de bibliotheek van Nico Rost is na de eerste keer in februari '33, nog tweemaal beslag gelegd door de Duitsers: een tweede maal in 1943 toen hij in Brussel werd opgepakt en naar een concentratiekamp in Dachau werd gebracht, en een derde maal in 1951, toen hij van de ene dag op de andere uit de DDR werd gezet en zijn boeken moest achterlaten⁽⁵⁵⁾.

Ook in het archief van de Multatulikring, bewaard in Amsab, is geen spoor van deze toneelvoorstelling terug te vinden. Christ De Bruyker geeft in 1965 in zijn *Geschiedenis van de Multatulikring Gent van zijn stichting af tot 1940* een opsomming van alle stukken die de Multatulikring in '33 heeft gespeeld, maar vermeldt het toneelstuk van Rost niet⁽⁵⁶⁾. Een groot gemis is het ontbreken van de theatertekst echter niet. Aan de hand van de tekst van *Een concentratiekamp in het Derde Rijk* en de foto van een scène die verscheen in *Vooruit*, kunnen de inhoud, de toon en de stijl van de opvoering grotendeels gereconstrueerd worden.

Nico Rost is vooral bekend als de auteur van *Goethe in Dachau*, een verliteratuurd ooggetuigenverslag van zijn jaren in dit concentratiekamp. Het boek verscheen in '47 en wordt sindsdien onafgebroken gelezen en gewaardeerd. Maar wat weinigen weten, is dat Rost al in '33 een vergelijkbare weg aflegde: hij overleefde een kamp, en ging er meteen over schrijven.

Gust van Hecke nam Rost niet op in zijn lijstje van de organisatoren van de Anti-Fascistische Tentoonstelling, maar zijn aanwezigheid, zijn kennis en zijn engagement waren onmisbaar. Rost was de belichaming van alles waar de expositie voor stond. Wat voor bezoekers slechts foto's en schilderijen aan de muur waren, waren voor hem herinneringen. Geheel in de geest van de tentoonstelling en de groep mensen waarin hij zich bevond, is ook de creatieve uitdrukingsvorm die Rost voor het overbrengen van zijn boodschap kiest.

'De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler!'
Illustratie van Frits van den Berghe (Koekoek, 27/10/1933)

Een antifascistische kermis

In de vakjes vijf en zes van *Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze* lijkt het relaas van Pierke een ongeloofwaardige wending te nemen: Joris van Severen krijgt opeens een 'bolle' tegen zijn 'fittemoes' van Pierke en een pijl in zijn gat van Teedoor. Maar ook hier heeft Frits van den Berghe zijn verbeeldingskracht niet hoeven te gebruiken. De zaal waarin het toneelstuk van Rost werd opgevoerd, was ingericht als een spelletjes-ruimte. De wassen beelden van een SA- en een SS-man bewaakten een tafel met "*Hitleriaansch speelgoed*"⁽⁵⁷⁾. De organisatoren hadden negen houten koppen laten maken, die onder anderen Hitler, Göring, Goebbels, Hugenberg en Van Severen voorstelden. In de beste kermistraditie konden bezoekers '3 ballen voor nen kluit' krijgen om de fascistenkoppen te doen rollen. De organisatoren doopten deze attractie het panopticum, en waren al na de openingsdag uiterst zeker over de populariteit ervan:

"Het zal voorzeker wel onnoodig zijn het panopticum in 't bijzonder aan te bevelen [...] aan onze partigenoten, die toch allen een beetje van de familie zijn van Jan-klopt-er-op"⁽⁵⁸⁾!"

'Den Vlaamschen Hitler' was tevens het onderwerp van een tweede attractie. In het al eerder vermelde themanummer van *Koekoek* over het Verdinaso, stond op de laatste bladzijde een paginagrote spotprent van Frits van den Berghe: 'De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler'⁽⁵⁹⁾. Als een typische moederfiguur uit de Afrikaanse kunst houdt Hitler de baby Van Severen aan de borst. De zware voeten van Hitler staan in een veld van schedels. De organisatoren hebben deze spotprent uitvergroot, en op het achterwerk van Joris van Severen een grote roos getekend zodat het op een reusachtig vogelpikbord lijkt. Door alweer een 'penning' te storten voor de 'soep voor de kinderen der werklozen'⁽⁶⁰⁾ konden bezoekers een aantal pijltjes kopen en hun gang gaan. In het voorlaatste vakje van de korte cartoon van Frits van den Berghe over *dekspoosiese in de buzze* zijn de grote armen en de roos op het achterwerk duidelijk zichtbaar. Hoe groot het paneel ongeveer moet geweest zijn, is misschien af te leiden uit de verhouding tegenover de drie jonge kinderen eronder.

Van den Berghe was een groot liefhebber en verzamelaar van Afrikaanse kunst. Hij ging alle rommelmarkten af op zoek naar authentieke beeldjes. Zo opmerkelijk was de aanwezigheid van de Afrikaanse moederfiguur dus niet in deze tekening. En toch was hij het niet die deze compositie had bedacht. Hij baseerde zijn prent op een fotomontage van een zekere Fred Deltor⁽⁶¹⁾. De kunstkenner op de redactie van *Het Geestesleven* ontdekten deze fotokunstenaar en Gust van Hecke schreef er een stuk over op 6 augustus 1933, met als titel: "*DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor*"⁽⁶²⁾."

Naast de tekst van het artikel stond een afbeelding van de fotomontage die de basis was voor de spotprent. Deltor gaf zijn werk de naam *Moederschap*. Gust van Hecke verklaarde:

"Op de lijven van een stuk neger-plastiek zijn de hoofden gemonteerd van Hindenburg en Hitler. Wat het verleden aan de toekomst dezer 'geboorte' bindt, staat gebeeld in dien achtergrond van houten kruisen"⁽⁶³⁾."

Deltor was een recente ontdekking van de redactie. Het is heel plausibel dat Van Hecke, Rost, Van den Berghe en Langui al in augustus plannen aan het maken waren voor een tentoonstelling. Het *Bruinboek* was immers net verschenen. In Deltor vonden zij een gelijkgezinde, en Frits van den Berghe vond in hem een bron van inspiratie. Ook in *Het Geestesleven* van de daaropvolgende week maakte de redactie plaats voor ander werk van Deltor (een fotomontage rond Von Papen).

Dit alles vormde de rijke voorgeschiedenis van het vogelpikspel op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling'. Het spel was volks, maar in geen geval plat of ongepast. Het was als synthese van politiek, kunst en spel kenmerkend voor de aanpak van de organisatoren van de tentoonstelling. Gust van Hecke en de zijnen wilden de impact van het tentoongestelde materiaal zo groot mogelijk maken: aan de kleine kille foto's uit het *Bruinboek* was geen ontsnappen mogelijk: ze werden op groot formaat via het meer menselijke medium van het schilderij gepresenteerd; het beeld van Piette maakte indruk door zijn omvang, en door zijn plaats helemaal alleen in het midden van de 'serieuze' zaal van de Handelsbeurs; het ooggetuigenverslag van Nico Rost werd niet zomaar verteld maar nagespeeld. En in het teken van het goede doel voegden ze er enkele ludieke, relativiserende toetsen aan toe.

Toch had het verschil in sfeer tussen de twee zalen waarschijnlijk een bevreemdend effect, zoals ook de reporter die de openingsplechtigheden versloeg, opmerkte: *"In het panopticum knallen reeds de ballen op de houten koppen der fascistten. Hier heerst jolijt. Maar in de andere zaal defileert de massa traag en zwijgend voorbij de verschillende afdeelingen."*⁽⁶⁴⁾

Voorlopers, reacties en navolgers

De tentoonstelling liep maar gedurende vijf dagen. Dit was uitzonderlijk kort. Daarom riep het partijbestuur op het bezoek niet uit te stellen in de hoop op een verlenging: *"Dat zal en kan niet gebeuren om materiele redenen"*⁽⁶⁵⁾. Het succes tijdens de vijf expositiedagen was echter groot. Zelfs rekening houdend met het 'enthousiasme van een organisator' is het cijfermateriaal dat *Vooruit* achteraf gaf indrukwekkend:

"Onze groote anti-fascistische tentoonstelling kent een reusachtig sukses. [...] Het is een feit, dat de tentoonstelling een reuzensukses kent. Het volk zijn wij op bepaalde uren niet meester geweest. Als we zondagavond de deuren van de Handelsbeurs sloten, waren RUIM 10.000 BEZOEKERS door de zalen gewandeld"⁽⁶⁶⁾.

Een ander bewijs voor het succes van de tentoonstelling was dit berichtje van 20 december:

"De anti-fascistische tentoonstelling te Brussel

Te Brussel is in het Artistenhuis de antifascistische tentoonstelling geopend, die men vroeger reeds te Gent heeft kunnen bezichtigen"⁽⁶⁷⁾.

De tentoonstelling werd in alle niet-socialistische kranten grotendeels doodgezwegen. Katholieke en liberale lezers mochten niet in verleiding gebracht worden. Alleen

De Gentenaar kon het niet laten tussen andere Gentse nieuwtjes zoals klerenmarkten en verkeersongevallen, dit vinnige stukje over de recentste capriool van *Vóoruit* te schrijven:

"Tentoonstelling in de Handelsbeurs

Door het blad 'Vóoruit' wordt in de Handelsbeurs eene tentoonstelling gehouden die voor doel heeft de gruwelen van het fascisme te doen kennen. De inrichting beantwoordt aan het beoogde doel, dat is de menschen afkeerig te maken van het fascisme. Goed zoo - Waarom echter de gruwelen niet toonen die in Rusland nog op veel grooter schaal gepleegd worden door de communisten, die toch door socialistten zooals Vandervelde, Vermeylen, enz. destijds zoo hoog aangeprezen stonden? Dat lijkt een beetje aan komedie want onze lezers mogen niet vergeten dat socialistten zooals Spaak, partijgangers zijn van het fascisme van het proletariaat! Zijn het dan die gruwelen die ons te wachten staan? Vóoruit heeft goed gedaan met ze ons op voorhand te doen kennen⁽⁶⁸⁾".

Wat de wandaden van de communisten in Rusland betrof, had *De Gentenaar* natuurlijk overschot van gelijk. Voor de katholieke partij was wat in Duitsland en Italië gebeurde het mindere kwaad in vergelijking met het bolsjewistische gevaar. Hitler had immers kort tevoren op 20 juli 1933 een concordaat afgesloten met het Vaticaan, waarin hij voor elke Duitser die dat wilde, een katholieke opvoeding garandeerde en aan de kerk de volledige bestuursautonomie beloofde⁽⁶⁹⁾.

In dit artikel heb ik geprobeerd de aanleidingen te schetsen die Gust van Hecke tot het inrichten van deze tentoonstelling hebben gebracht: het verschijnen van het *Bruinboek*, het opduiken van al dan niet authentieke documenten over 'den Vlaamschen Hitler', de vlucht van Nico Rost naar Brussel en de opmerkelijke geëngageerde kunst van Olivier Piette, Frits van den Berghe en (onrechtstreeks) Fred Deltor. Deze uitzonderlijke mensen vonden elkaar door uitzonderlijke omstandigheden.

Maar er was nog een gebeurtenis in juni 1933 die Gust van Hecke aan het denken en het schrijven zette. In *Het Geestesleven* op 18 juni besprak Van Hecke de 'Internationale Tentoonstelling der Fotografie en der Cinema', die pas geopend was in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel. De tentoonstelling gaf een overzicht van de geschiedenis van foto en film. Eén bepaalde evolutie in de fotografie had hem erg getroffen:

"Het is mijn bedoeling niet, hier een gedetailleerd verslag uit te brengen over de tweede Internationale Tentoonstelling der Fotografie en der Cinema, zooeven in het Paleis voor Schoone Kunsten, te Brussel, geopend. [...] Zekere afdeelingen zijn diu jaar buitengewoon belangwekkend. [...] Ik wil echter in het bijzonder de aandacht vestigen op de eerste verschijning in deze tentoonstelling, van de reportage-foto. [...] De getuigenis, die de reportage- en pers-foto's hier brengen, is van de grootste betekenis. Zij wijst er in de allereerste plaats op, dat nu de tijd is aangebroken, waarin de foto haar praktisch en nuttig doel heeft getroffen. Verder, zij toont aan hoe de foto meer nog dan als tijds-dokument, als sociaal-dokumentair en vooral als sociaal-kritisch wapen dienst gaat doen. [...] De reportage-foto brengt het beeld der feiten, levend, direkt en onloochenbaar. [...] Men kan zich hiervan heden ten dage rekenschap geven, bij het zien in de bladen van de werkelijk ophefmakende fotos [sic] die ons zijn komen bewijzen, dat de jodenvervolging, de lichamelijke martelingen, de boekenverbranding, de aanslagen op socialistische lokalen in

Duitsland, de gedrukte logenstraffingen ten spijt, geen uitvindzels zijn⁽⁷⁰⁾".

Veel van de hierboven opgesomde aanleidingen waren er toen nog niet, waardoor de laatste paragraaf van zijn stuk (zie volgende citaat) bijna profetisch is gebleken. De vraag die Gust van Hecke aan het einde van het artikel stelt, heeft hij enkele maanden later dan ook zelf beantwoord:

"We danken het den inrichters der Internationale Foto-tentoonstelling, te Brussel, een aanvang te hebben gemaakt met het vertoonen van reportage- en pers-foto's. Het ligt voor de hand dat menigeen zal getroffen worden door de vérstrekkende beteekenis dezer zoo aktuele, zoo rechtstreeksche getuigenissen door de camera vastgelegd en door de pers veropenbaard en verspreid. Doch dit voorbeeld zet ons meteen aan hier de vraag te stellen: Wie richt weldra eens een tentoonstelling in van die fotografische reportages, die ons een volledig beeld bieden zullen van de hedendaagsche menschelijke ellende, van de praktijken en gevolgen der kapitalistische en fascistische heerschappij, van de moderne middelen tot vernieling der beschaving, van de ekonomische wanorde, van de uitwerkingen der jongste oorlogen, van den groei der bewapeningen, van... de 'schoone' wereld zoo als hij door de zorgen zijner uitbuiters geworden is? Die foto's zijn er. Wie brengt ze saam⁽⁷¹⁾?"

Met dank aan: Anne Marie Musschoot, Georges de Schutter, Yves T'Sjoen, Bruno de Wever, Jacques Lust, Edward Vanhoutte, Luc Lievijs, Piet Creve, Michel Vermote, Rik Hemmerijckx, Hendrik Ollivier, Ernst Bruinsma, Piet Boyens.

- (1) Voor meer informatie: De vruchtbare samenwerking tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. In: A.M. MUSSCHOOT, Y. T'SJOEN, D. DE GEEST (red.), *Frits van den Berghe en Richard Minne, Brieven van Pierken. Stripverhalen 1931-1935*, Brussel: Snoeck-Ducaju, 1996.
- (2) F. VAN DEN BERGHE en R. MINNE, Uit mijnen Album: dekspoosiesie in de buzze. In: *Koekoek*, 09.11.1933, p. 11.
- (3) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (4) "De beweging, die in november 1931 enkele honderden leden telde, groeide traag maar zeker. Ze telde in 1934 naar schatting 2000 leden", R. VANLANDSCHOOT, Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998.
- (5) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (6) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (7) E. GERARD, Omstreden democratie. In: *De jaren Dertig in België: de massa in verleiding*. Red. R. GOBYN en W. SPRIET, Brussel: ASLK, 1994, p. 87.
- (8) Gust van Hecke was kunstkenner, galerijhouder en één van de grote spilfiguren in het milieu van kunstenaars en kunstcritici in België. Hij was de internationale promotor van het Vlaamse Expressionisme. Al lange tijd vóór deze tentoonstelling was hij redactiemedewerker bij *Vooruit*. Hij schreef vooral filmkritieken voor de wekelijkse rubriek *Het Filmleven*.
- (9) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (10) Ons doel en programma. In: *Vooruit*, 08.01.1933, p. 5.
- (11) Over de film van *Vooruit*: zie R. STALLAERTS, *Rode glamour, bioscoop, film en socialistische beweging*. Bijdragen museum van de Vlaamse sociale strijd, nr. 6, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, pp. 56-57.

- (12) Bytebier werd op 18 oktober '41 hoofd van de dienst Propaganda van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders (UHGA), de enige vakbondsorganisatie in Vlaanderen die de Duitse bezetters erkenden. Vanaf 16 februari 1942 werd de bestuursstructuur van de UHGA hervormd tot het zogenaamde Directorium, daarin werd Bytebier opgenomen met de bevoegdheid Financies en Beheer. Na de oorlog is hij het land uitgevlucht. Hij werd in '47 bij verstek ter dood veroordeeld. Meer informatie over de rol van Bytebier in de UHGA is te vinden bij W. STEENHAUT: *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Een onderzoek naar het optreden van de vakbonden in de bezettingsjaren (1940-1944)*, RUG, doctoraalscriptie, 1983, p. 1046; R. HEMMERIJCKX, *A la guerre comme à la guerre*. In: *Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIV(1993)3-4, Gent: Jan Dhondt Stichting, pp. 529-572. Over de activiteiten van de Gentse socialistische tijdens de oorlogsjaren, komen nog enkele andere organisatoren van de tentoonstelling aan bod.
- (13) Amsab, Fotoclub Vooruit, map 1933.
- (14) Amsab, Fotoclub Vooruit, map 1933.
- (15) *Bruinboek van de Hitler-Terreur en den Rijksdagbrand*, voorbereid door het Wereld-comité voor de slachtoffers van het Hitler-fascisme, Nederlandsche uitgave, tweede druk, Amsterdam: Scheltjens en Giltay, 1933.
- (16) *Bruinboek*, p. v (inleiding Lord Marley).
- (17) De reconstructie van de Rijksdagbrand die in het *Bruinboek* door O. KATZ werd samengesteld, werd al in 1940 kritisch benaderd en in twijfel getrokken door J. LAST, *Rinus van der Lubbe, doodstraf van een provo*, Interland-Dinxperlo, 1940.
- (18) *Bruinboek*, p. 238.
- (19) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (20) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (21) R. BESSEL, *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany 1925-1934*, New Haven & London: Yale University Press, 1984. Dit werk geeft een goed overzicht van de stand van zaken van het onderzoek naar de SA en bespreekt de rol die de SA heeft gespeeld bij het veroveren en consolideren van de macht door de NSDAP.
- De vakliteratuur over februari, maart en april 1933 kan de individuele incidenten of sterke verhalen uit het *Bruinboek* niet bevestigen of weerleggen, maar bewijst wel dat Duitsland na de aanstelling van Hitler als kanselier in 'gestructureerde chaos' verkeerde: in het hele land viseerden en bezetten SA'ers SPD-bureaus. Leden van de SA die wettelijk de politie bijstonden (ze hadden het statuut van 'Hilfspolizei'), pakten honderden KPD'ers en vooral SPD'ers op.
- De spontane onbevolen reactie van de stoottroepen was het logische gevolg van de voorgeschiedenis van het politieke geweld tussen links en rechts waar de SA al sinds haar oprichting in '25 een grote rol in speelde. Al jarenlang waren er regelmatig opstootjes tussen de SA en linkse milities zoals de sociaal-democratische 'Reichsbanner' (en vanaf '31 het 'Eiserne Front') en de communistische 'Roter Frontkämpferbund' (tot '29) en vanaf '31 de 'Kampfbund gegen den Faschismus' (BESSEL, p. 77). Hun acties bestonden er oorspronkelijk vooral uit elkaars manifestaties te verstoren. Beide partijen maakten zich aan dezelfde misdaden schuldig, vaak waren het zelfs de communistische milities die vechtpartijen uitlokten (BESSEL, p. 77). Na 30 januari 1933 vielen alle remmingen bij de SA weg: ze dienden geen rekening meer te houden met de publieke opinie, met tegenmaatregelen van de politie en met een eventuele tussenkomst van de 'Reichswehr'. Alle plaatselijke SA-afdelingen begonnen meteen hun lokale vijanden te terroriseren. Daarenboven werden de ongecontroleerde terreur en het gebrek aan discipline in de hand gewerkt door de explosie van het ledenaantal van de SA in deze periode: in januari '33 waren er 500.000 SA'ers, in januari '34 waren dat er 2.950.000, zes keer zo veel dus (BESSEL, p. 97). De terreur bleef aanhouden, zódanig dat de NSDAP de SA als een probleem voor de Nieuwe Orde ging beschouwen. In de zomer van '34 besloot de partijtop de SA 'te zuiveren': de SA-leiders werden in enkele weken tijd allemaal opgepakt en doodgeschoten, aan de milities werd alle politieke macht ontnomen.
- In het *Bruinboek* werd dus niet recht en reden geschokt gereageerd op het willekeurige en ongecontroleerde geweld van de SA. Belangrijk is echter dat er voor de milities van de SA vanwege hun ongecontroleerdheid geen plaats was in het Derde Rijk.
- (22) De foto's (en onderstaande citaten) in het *Bruinboek* zijn afgedrukt op glanzende ongenummerde bladen die telkens met 15 normale bladen ertussenin zijn ingevoegd.
- (23) De foto van Jonas Fränkel is te vinden tussen pagina 176 en 177 in het *Bruinboek*, een uitgebreide beschrijving van zijn mishandeling op pagina 205.
- (24) Foto tussen pagina 208 en 209.
- (25) De SA was in het voorjaar van '33 met een grote wervingscampagne bezig die leidde tot een verzesvoudiging van het ledenaantal in één jaar tijd (zie noot 21). De SA was een goed uithangbord voor rekrutering, het was 'a

- young, virile, uncompromising political movement" (BESSEL, p. 153). De leden verspreidden dit soort foto's waarschijnlijk zonder medeweten van de leiding van de NSDAP, want Hitler kon het zich niet veroorloven dat er al na enkele maanden van zijn bewind anti-Duitse boycots in het buitenland zouden worden afgekondigd.
- (26) Een frank van 1939 is nu ongeveer 24 frank waard. 39 frank is dus nu ongeveer 940 frank (de vergelijking klopt niet helemaal omdat de algemene koopkracht toen heel wat lager was dan nu). Gebaseerd op: V. JANSSENS, *De Belgische Frank: anderhalve eeuw geldgeschiedenis*, Antwerpen: Standaard, 1976 en recente NIS-informatie.
- (27) M. REYNEBEAU, Mensen zonder eigenschappen. In: *De jaren Dertig in België*, pp. 37-38.
- (28) R. VELGHE, *De Socialistische Jonge Wacht (1930-'40): aktie van een oppositionele jeugdorganisatie in de BWP*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1982, p. 179.
- (29) R. VAN DOORSLAER, W. VAN DEN EYNDE, R. GOBYN, Kroniek. In: *De jaren Dertig in België*, p. 257.
- (30) R. VAN DOORSLAER, W. VAN DEN EYNDE, R. GOBYN, Kroniek. In: *De jaren Dertig in België*, p. 264.
- (31) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (32) Een belangrijke onthulling. In: *Vooruit*, 01.11.1933, p. 1.
- (33) In de vakliteratuur vond ik nergens een bewijs van contacten omtrent subsidiëring tussen de Duitse Dienst Propaganda en het Verdinaso tussen '31 en '33. Geraadpleegde literatuur: J. CREVE, *Het Verdinaso en zijn militie, militievorming tussen beide Wereldoorlogen in Vlaanderen en Nederland (1928-1941)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1985; W. DOLDERER, *Duitsland-Vlaanderen*. In: *NEVB*, I, pp. 997-1013; R. VANLANDSCHOOT, Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). In: *NEVB*, III, pp. 3192-3204.
- (34) Hoe de Dinaso's de Gentsche bevolking uittarten. In: *Vooruit*, 06.10.1933, p. 3.
- (35) De Duitse fascistie wendde zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking. In: *Vooruit*, 07.10.1933, p. 1.
- (36) Op het eerste gezicht lijkt er 'Karl Mötz' te staan.
- (37) De Duitse fascistie wendde zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking. In: *Vooruit*, 07.10.1933, p. 1.
- (38) Dinaso = Dinazi: Joris van Severen, de Vlaamse Hitler / Aldus betitelen hem zijn eigen Duitse vrienden. In: *Vooruit*, 10.10.1933, p. 1.
- (39) Richard Minne en Frits van den Berghe publiceerden in dat nummer een *Brief van Pierken* met de toepasselijke naam *In het dinasoriejom*. Andere artikels in dit nummer waren *Express-interview met Wies Moens, De gevolgen van het uniformverbod* en *Hier Dinaso! proeve van programma*.
- (40) Het Dinaso-nummer. In: *Vooruit*, 22.10.1933, p. 1.
- (41) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (42) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (43) Matteotti, een Italiaans socialistisch politicus, zetelde als leider van de oppositie in het parlement. Vanaf het begin van de regeringsperiode van Mussolini (oktober '22) bond Matteotti fel de strijd aan tegen het fascisme. Hij deed vaak onthullingen over fraude en intimidatie door de fascistie in de Kamer. Zijn vijanden (onder leiding van Mussolini zelf) lieten hem in 1924 ontvoeren en vermoorden.
- (44) Voor wie meer wil weten over het leven en werk van Piette: Bij het overlijden van beeldhouwer Olivier Piette. In: *Vooruit*, 19.11.1948, p. 4 en E. VAN LOO, Olivier Piette. In: *Gand Artistique*, (1931)7. Ook Piette was, zoals enkele andere organisatoren van de tentoonstelling, actief in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog: hij was luitenant in het Geheim Leger. Bron: *Overlijdingsbericht PIETTE Olivier, Gent, 17 november 1948*, uit de knipselmap Olivier Piette, bibliotheek Museum voor Schone Kunsten, Gent.
- (45) E. VAN LOO, Olivier Piette. In: *Gand Artistique*, (1931)7.
- (46) Anti-Fascistische Tentoonstelling. In: *Vooruit*, 04.11.1933, p. 6.
- (47) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (48) <http://194.7.253.55/dsifrost.html>.
- (49) H. OLINK, *Nico Rost, de man die van Duitsland hield*, Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1997, p. 17.
- (50) Voor exacte informatie over de SA-kampen in '33 en '34: R. BESSEL, *SA Concentration Camps*. In: *Political Violence and the Rise of Nazism*, p. 116.

- (51) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: Handleiding bij het lezen van Duitse en buitenlandse couranten. In: *Vooruit*, 09.07.1933, pp. 1-2.
- (52) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: De S.A. van Oranienburg. In: *Vooruit*, 12.07.1933, pp. 1-2.
- (53) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: De S.A. van Oranienburg. In: *Vooruit*, 11.07.1933, pp. 1-2.
- (54) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: Bezoek van journalisten en de waarde daarvan. In: *Vooruit*, 13.07.1933, pp. 1-2.
- (55) <http://194.7.253.55/dsifrost.html>
Het archief van Nico Rost dat zich hoofdzakelijk in Leiden bevindt, bevat alleen documenten uit en over de periode na de oorlog. Er is dan ook niets over de tentoonstelling te vinden. Met dank aan Ernst Bruinsma.
- (56) De Bruyker merkte wel op dat de Multatulikring in deze periode veel anti-fascistische stukken opvoerde: "*De [...] uitbreiding van de autoritaire fascistische en nazi-staten, met hun sterker wordende militaire machten, brachten trots de hevige anti-militaristische propaganda in de democratische landen, de onafwendbare nadering van de tweede wereldoorlog. Het was in zo'n atmosfeer dat de Multatulikring van 1931 tot 1940 meerdere anti-oorlogstukken vertoond heeft [...].*" C. DE BRUYKER, *De geschiedenis van de Multatulikring Gent van zijn stichting af tot 1940*, Gent: Multatulikring, 1965, p. 85.
- (57) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (58) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 2.
- (59) De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler. In: *Koekoek*, 27.10.1933, p. 16.
- (60) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (61) Fred Deltor was het pseudoniem van de Italiaan Federico Antonio Carasso (1899-1969). Wegens zijn werk voor een communistische krant werd hij gedwongen het Italië van Mussolini te verlaten. Tussen 1928 en 1933 legde hij zich volledig toe op zijn kunst en werkte in Brussel en Mechelen. Zijn eerste tentoonstelling hield hij samen met James Ensor in Brussel in 1933. Het is waarschijnlijk op deze tentoonstelling dat Gust van Hecke en zijn ploeg het werk van Carasso op het spoor zijn gekomen, *Algemeines Künstler-Lexikon*, München-Leipzig: Saur, 1977, Band 16, p. 306.
- (62) DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor. In: *Vooruit*, 06.08.1933, p. 5.
- (63) DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor. In: *Vooruit*, 06.08.1933, p. 5.
- (64) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (65) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (66) Onze groote anti-fascistische tentoonstelling kent een reusachtig sukses. In: *Vooruit*, 07.11.1933, p. 6.
- (67) De anti-fascistische tentoonstelling te Brussel. In: *Vooruit*, 20.12.1933, p. 3.
- (68) Tentoonstelling in de Handelsbeurs. In: *De Gentenaar*, 07.11.1933, p. 4.
- (69) Dit onderwerp wordt uitgebreid besproken in: G. LEWY, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York-Toronto: McGraw-Hill Book Company, 1964.
- (70) Bij een internationale foto-tentoonstelling. In: *Vooruit*, 18.06.1933, p. 5.
- (71) Bij een internationale foto-tentoonstelling. In: *Vooruit*, 18.06.1933, p. 5.

Aidez-nous à diminuer le nombre d'accidents de routage
OFFICE DE LA CIRCULATION ROUTIÈRE

ANTILAWAAIWEEK

24 Nov.-1 Dec.

MEER STILTE =

De antilawaaiweek van 1935

Rik Hemmerijckx, Amsab

Stilte. Rust. Heb je er al eens bij stilgestaan hoe moeilijk het vandaag geworden is om gewoon een dag in stilte te kunnen doorbrengen? Lawaai is een permanent gegeven geworden. Het geronk van auto's in de stad is alom tegenwoordig en ook op het platteland of in de natuur zijn de stiltegordels verworden tot eilanden in een zee van lawaai. In 1935 hoopte men het lawaai nog tegen te gaan met het organiseren van een 'antilawaaiweek'. Vandaag is het al bijna onmogelijk geworden een antilawaai-uur te organiseren. Geniet intussen van deze prachtige affiche, ooit ontworpen door Frans Masereel, en vergeet even het lawaai.

De archieven van de socialistische verbruikscoöperaties in Ronse, Geraardsbergen en Lokeren

Jan Laplasse, Amsab

In het kader van het in Amsab opgezette FWO-project rond de bronnenvalorisatie van de socialistische coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980), werden - in navolging van Kortrijk en Menen - de archieven van drie Oost-Vlaamse consumptiecoöperaties ontsloten. Het betreft de samenwerkende maatschappijen in Ronse, Geraardsbergen en Lokeren. Het archief van de Lokerse coöperatie was al enkele jaren toegankelijk. Dat van Ronse en Geraardsbergen dook recent op. Of hoe een toevallige prospectieronde onverwachts nieuw onderzoeksmateriaal opleverde.

SM De Verbroedering-Ronse

In Ronse was met de textielindustrie in de 19e eeuw vrij vroeg een basis gelegd voor initiatieven die de arbeidersontvoogding nastreefden via samenwerking in de aan- en verkoop van dagelijkse consumptieartikelen. Zo'n consumptiecoöperatie kwam er in 1896 tot stand onder de naam 'La Fraternelle', "*une société coopérative destinée à créer des établissements pour fournir à ses membres, aux meilleures conditions de qualité et de prix, des denrées alimentaires et marchandises de consommation usuelle*"⁽¹⁾. Op 18 maart 1897 werd ze echter al ontbonden en onmiddellijk heropgericht onder dezelfde naam⁽²⁾. Wellicht lagen statutaire lacunes aan de grondslag van deze snelle wissel. Eerste en voornaamste doelstelling was het bakken en verkopen van brood, nadat propagandist Karel Beerblock toelichting kwam geven over het succes en de ervaringen die SM Vooruit in Gent op dat vlak al geruime tijd had opgedaan. Na de bakkerij opende men nog volkshuizen en kruidenierswinkels. Na de Eerste Wereldoorlog verplaatste 'La Fraternelle' haar zetel

De Verbroedering-Ronse: schouwburg in opbouw anno 1925

van de Olifantstraat naar de Jozef Ferrantstraat. Opnieuw bleek de coöperatie niet in regel te zijn met de wettelijke vereisten van een handelsmaatschappij en diende ze te ontbinden.

Op 17 mei 1923 volgde een herstichting met volledig aangepaste statuten, ditmaal onder de tweetalige naam 'De Verbroedering-La Fraternelle'⁽³⁾. De eerste beheerders bouwden in de daaropvolgende jaren de maatschappij stevig uit⁽⁴⁾. De zetel verhuisde in 1925 naar de Statiestraat, waar op 17 oktober het Feestpaleis werd ingehuldigd. In 1929 trad een vernieuwde bakkerij in werking. Een commercieel hoogtepunt was 1932, toen De Verbroedering met haar bakkerij, cinema, schouwburgzaal, elf winkels, acht volkshuizen en veertig personeelsleden de gemeenten Ronse, Oudenaarde, Berchem, Eyne, Nederbrakel en Ruien bediende. Het gevolg van de (te) snelle uitbreiding was dat de waarde van de immobiliën uiteindelijk aanzienlijker werd dan het jaarlijkse omzetcijfer, en dit terwijl het maatschappelijk kapitaal en het aantal effectieve coöperateurs aan de erg minieme kant lagen. Met de economische crisis stapelden de moeilijkheden zich vanaf de jaren '30 nog op. Het aantal werklozen in Ronse, dat nog in belangrijke mate gebonden was aan de erg getroffen textielsector, steeg en versnelde de reeds dalende verkooptrend.

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verbeterde de toestand er niet op. De oorlogsomstandigheden bemoeilijkten de bevoorrading van de buiten Ronse gelegen winkels, zodat in september 1940 beslist werd om deze te verhuren. Intussen zag bestuurder Ephrem Vanden Eede (waarnemend burgemeester van Ronse in afwezigheid van Eugène Soudan) zich verplicht om zich te laten vervangen door bestuurder Decock van de zustercoöperatie Het Volksrecht-Kortrijk. In 1941-1942 besliste men de niet-winstgevende afdelingen van de hand te doen. Anderzijds zorgde ook de bezetter voor moeilijkheden. Tussen juli en september 1941 werd het Feestpaleis door de 'Feldgendarmarie' opgeëist en in december weigerde men lokalen ter beschikking te stellen van de Unie der Hand- en Geestesarbeiders. Tussen kerstmis 1943 en februari 1944 werd de coöperatie zelfs verplicht haar cinema te sluiten als maatregel tegen de aanslag op oorlogsburgemeester Vindevogel. In maart 1943 werd bestuurder Decock vervangen door Joseph Cornelissen van de 'Société Générale Coopérative' in Brussel.

Hoewel ze nog altijd een zware lening- en hypotheeklast had, zag De Verbroedering na de bevrijding haar financiële situatie toch geleidelijk verbeteren. De zes winkels in Ronse noteerden in 1946 een gemiddelde maandverkoop van 100 fr. per cliënt en de bakkerij produceerde 159.084 kg brood, zowat het jaarverbruik voor 1472 personen. Op vele vergaderingen klonk de beheerraad toch ontstemd over het geringe aantal militanten dat regelmatig zijn inkopen bij de coöperatie kwam doen: 1600 cliënten en 646 ingeschreven coöperateurs was erg laag als men weet dat Ronse in 1946 ruim 25.000 inwoners telde en de socialisten er bij de gemeenteraadsverkiezingen 6600 stemmen behaalden. Bij die stemmen waren nog niet eens de huismoeders vertegenwoordigd. Overigens begon de propaganda zich meer en meer op deze doelgroep te richten. Cornelissen verwoordde dit op de algemene vergadering van 19 maart 1947 als volgt:

"We vragen u van heden af propaganda te maken bij geburen, vrienden en kennissen, bij de kameraden op de fabriek, doch vooral bij de huismoeders. Het zijn vooral de huismoeders die moeten doordringen zijn van het belang van de arbeiderscoöperatieven. Zij zijn de ministers van bevoorrading in het huishouden, maar tevens ook de ministers van financiën". Die huismoeders werden uiteindelijk zelf ook propagandisten door de oprichting in 1952 van de Coöperatieve Vrouwengilde-Ronse.

In de jaren '50 luidde de alarmbel voor de bakkerij. De kruidenierswinkels hadden vanaf 1954 dan weer af te rekenen met de vestiging van een eerste grootwarenhuis in de stad. Grootste zorgenkind was de nog uit 1925 daterende cinema. In 1952 besliste De Verbroedering om de exploitatie van de cinema en het volkshuis in de Stationstraat over de laten aan de vzw Volksontwikkeling⁽⁵⁾. De bakkerij en het ganse complex Feestpaleis bleven echter financiële verliesposten, waardoor Volksontwikkeling op 1 april 1963 besloot een einde te stellen aan de exploitatie⁽⁶⁾. Op die datum verkocht de coöperatie het gehele complex in de Stationstraat aan het ABVV-gewest Ronse⁽⁷⁾. Op commercieel gebied had de algemene achteruitgang in 1960 geleid tot de afdanking van bestuurder Cornelissen. In april van dat jaar dacht men het tij te kunnen keren door een samenwerkingsovereenkomst te sluiten met de SM 'La Fraternelle' uit Moeskroen. Concreet stelde Moeskroen goederen en koopwaren ter beschikking voor de exploitatie van de bakkerij, winkels en cafés en bood haar administratieve en boekhoudkundige diensten aan. De associatie was in feite opgezet als een hulpverlening van Moeskroen aan het veel kleinere Ronse en beantwoordde aan de steeds dringender wordende behoefte tot centralisatie van de te dicht bij elkaar liggende coöperaties. De nettowinst van de vereniging kwam voor 90% toe aan Ronse, de overige 10% aan Moeskroen. De grondige sanering resulteerde in een financiële gezondmaking van de maatschappij, wat toeliet de winkels geleidelijk aan te moderniseren. De verouderde bakkerij sloot haar deuren in 1963 en de bevoorrading verliep voortaan via 'La Fraternelle'-Moeskroen, die net haar bakkerij had vernieuwd.

Vanaf de tweede helft van de jaren '60 leidde de snelle doorbraak van warenhuizen en de inburgering van nieuwe verkooptechnieken zoals selfservice, tot de sluiting en de verkoop van de winkels. De associatie Ronse-Moeskroen leek op termijn ook niet meer leefbaar en in 1971 vroeg Moeskroen om de samenwerking stop te zetten. Pogingen om nu voor de bevoorrading een beroep te doen op de zustercoöperatie De Verbroedering-Geraardsbergen mislukten. De enige oplossing lag in de sluiting in 1972 van de overblijvende winkels. De Verbroedering-Ronse restte nu nog enkel de exploitatie van de twee overblijvende cafés: Chalet Union in de Engelsenlaan (waarnaar de sociale zetel werd overgebracht) en volkshuis Stookt in de Ernest Solvaystraat. Op wat onderhoudskosten na leidde de maatschappij nog ruim twintig jaar een vrij sluimerend maar financieel gezond bestaan. Het inzicht dat De Verbroedering eigenlijk niet meer als echte verbruikerscoöperatie functioneerde, leidde tot de liquidatie in 1992 en de omvorming van haar rechtspersoonlijkheid tot vzw⁽⁸⁾.

SM De Verbroedering-Geraardsbergen

Op 16 maart 1900 werd in Geraardsbergen de SM De Verbroedering opgericht⁽⁹⁾. Ze startte haar handelsactiviteiten in de Denderstraat. De grootste financiële steun kwam er van het Syndicaat van Sigarenmakers, dat niet alleen een lening van 6000 fr. toestond maar ook met zijn leden voor de meeste inschrijvingen op het kapitaal instond. In 1904 bracht men de zetel over naar een nieuw pand op de Grote Markt. Aan het patrimonium - dat intussen bestond uit een bakkerij, een volkshuis en vergaderlokalen - werd in 1912 en 1914 respectievelijk nog een cinema en een woonhuis met sigarenfabriek toegevoegd. Ondanks de zware hypotheeklast die deze opeenvolgende aankopen tot gevolg hadden, waren de eerste jaren een commercieel succes. Zo steeg het aantal aandeelhouders van 518 in 1902 tot 856 in 1909. De Eerste Wereldoorlog onderbrak echter deze opgang. In 1914 diende de cinema-activiteit stilgelegd te worden en tot 1918 leed de maatschappij verlies.

Met de jaren '20 brak dan weer een periode van expansie aan. In 1921 werden de statuten grondig gewijzigd en smolt men samen met de SM De Redding-Ninove, die daarmee een afdeling zou worden van De Verbroedering-Geraardsbergen⁽¹⁰⁾. Die afdeling behield de naam De Redding. In 1925 volgde de inhuldiging van een geheel nieuw complex op de Grote Markt dat bestond uit een feest- en balzaal, een café, een bakkerij, bureaus, een bibliotheek en winkels. In datzelfde jaar bouwde men in Onkerzele een winkel en een volkshuis. De uitbreiding naar Ninove en Onkerzele wierp vruchten af. Vooral de broodverkoop had hierin een belangrijk aandeel. Van 800.000 broden in 1924 steeg de verkoop naar meer dan een miljoen in 1926, een absoluut record. Tot aan de Tweede Wereldoorlog zou de bakkerij overigens de grootste bron van inkomsten zijn voor de maatschappij.

De jaren '30 betekenden voor De Verbroedering een absoluut dieptepunt. Bovenop de algemene economische recessie volgde de crash van de Belgische Bank van de Arbeid (BBA) in 1934 en de ontbinding van de spaarkas De Verbroedering⁽¹¹⁾. De cinema werkte met rode cijfers en, naar analogie met Ronse, was er een wanverhouding tussen de waarde van de verworven immobiëlen en het jaarlijkse omzetcijfer⁽¹²⁾. In 1941 sloot de bakkerij in Ninove en werd enkel nog brood gebakken in Geraardsbergen. Tussen 1946 en 1948 gaven de balanssen een negatief saldo en het personeelsbestand slonk van vierentwintig in 1938 naar nog negen in 1948.

Op de desastreuze toestand werd gereageerd door het boekhoudkundig toezicht. Theo Vantrogh, hoofd van de dienst boekhouding van Coop-Deposito's, besliste om de administratie van De Verbroedering vanuit Brussel waar te nemen. Deze inspanningen resulteerden in een grondige bedrijfsreorganisatie vanaf 1949. Het gebouwenpatrimonium werd opgefrist en door de uitgifte van nieuwe aandelen van 10 fr. werden nieuwe aandeelhouders aangetrokken. In 1950 boekte men sinds lange tijd weer stevige winst en verdubbelde het zakencijfer. De gunstige evolutie liet niet alleen toe opnieuw aan zelffinanciering te doen maar liet zich ook zien aan de buitenwereld: in 1951 werd in

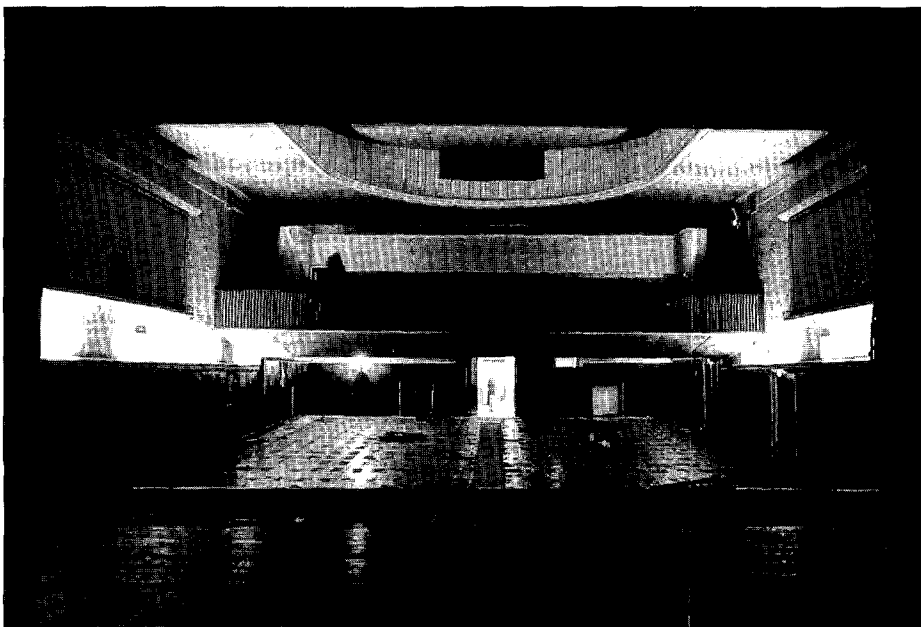
Ninove een van de eerste winkels met zelfbediening geïnstalleerd, vier jaar later openen de nieuwe Coopwinkels in Moerbeke en Overboelare en in 1959 ging men over tot een grondige modernisatie van de bakkerij.

Deze opeenvolgende investeringen, in combinatie met de invoering van het BTW-tarief van 6% op de brutowinst en de opheffing van de grendelwet in 1958, deden de zaken echter voorgoed keren. In 1974 sloot uiteindelijk de laatste winkel en het jaar daarop ook de bakkerij. Eind jaren '70 steunden de activiteiten van de coöperatie dus nog enkel op de werking van de drie volkshuizen en de verhuur van lokalen. Voor dat laatste werd in 1981 de vzw Sociaal-Kultureel Centrum Opbouw opgericht⁽¹³⁾. Het geheel van de lokalen kreeg de benaming De Marbol mee.

Intussen verzuurden de relaties met de afdeling in Ninove, die steeds nadrukkelijker aandrong op een afscheiding van Geraardsbergen. De definitieve splitsing kwam er met de stichting op 25 november 1983 van een nieuwe coöperatie Vooruit-Ninove⁽¹⁴⁾. In navolging van Ninove werden in december 1984 de volkshuizen in Onkerzele en Overboelare aan zelfstandige uitbaters overgelaten. In 1989 werd ook het laatste overblijvende volkshuis op de Grote Markt in Geraardsbergen onder zelfstandig beheer geplaatst zodat de werking van De Verbroedering zich voortaan beperkte tot de verhuur van de lokalen aan de vzw Opbouw. Vandaag is de Verbroedering één van de zeldzame organisaties die haar coöperatieve rechtspersoonlijkheid nog heeft behouden.

SM De Vooruitgang-Lokeren

In tegenstelling tot Ronse en Geraardsbergen kwam in Lokeren de socialistische coöperatie bijzonder moeizaam van de grond. Ze ging in de korte periode dat ze autonoom werkte gebukt onder de schaduw van de machtige Gentse moedercoöperatie Vooruit. De socialisten behaalden er overigens pas in 1926 hun eerste zetel in de gemeenteraad. Over de eerste initiatieven zijn we schaars ingelicht en spreken de bronnen elkaar tegen. Zo was er in 1898 een poging om in het Klein Molenstraatje in een café een kruidenierswinkeltje te openen en brood te verkopen dat gebakken werd in Zele door de SM De Zon. De oprichting van de SM De Vooruitgang wordt door Serwy gesitueerd in 1901. Baetens dateert deze in 1903-1904, wanneer in de Brugstraat onder impuls van Richard Berragan een bakkerij en een winkel werden uitgebaat. Volgens Serwy is het vanuit Vooruit-Gent dat in die periode De Vrijheid werd opgericht, eveneens een kleine coöperatie met café en winkel. Een historiekje, dat vooraan in het notulenboek van De Vooruitgang is geplakt, spreekt dan weer niet over De Vrijheid, maar over de SM De Hoop. Hoe dan ook, alle pogingen die aan de officiële oprichting van De Vooruitgang voorafgingen, waren erg voorlopig en misten elke wettelijke basis. Uiteindelijk was het alweer Karel Beerblock die vanuit Gent de oprichtingsstatuten hielp opstellen. Op 27 mei 1906 werd de SM De Vooruitgang gesticht. Tot de oprich-

De Verbroedering-Ronse: schouwburg bij afbraak anno 2001 (foto Lieve Cosyns)

ters behoorde - naast Beerblock - ook César Bracke, die de eerste voorzitter werd⁽¹⁵⁾. De Vooruitgang werd nooit een succes. De steeds terugkerende klacht was dat de aangesloten leden te weinig consumeerden in de coöperatie. Tijdens de algemene ledenvergadering van 1908 kaartte men het bedroevende verbruik in het volkshuis aan: *"Zelden of nooit zien wij onze partijgenoten in het koffiehuis (...) Begreep ieder partijgenoot zijn plicht even als de geloovigen eens per week hunne kerkbezoeken naar het lokaal Volkshuis te komen en er een gezellig uurtje met vrouw en kinderen te slijten, de café welke nu des zondags en des maandags avond ledig is, ware dan te klein"*. Tot aan de Eerste Wereldoorlog had De Vooruitgang vijf afdelingen: een bakkerij, een kruidenierswinkel, een volkshuis, een kolenhandel en een spaarkas. Begin jaren '20 bood de sterk verouderde infrastructuur nog maar weinig perspectieven voor de maatschappij. Noodgedwongen wendde ze zich tot Vooruit Gent, die op dat ogenblik in de provincie een centralisatiepolitiek aan het voeren was. Op 31 juli 1921 werd De Vooruitgang geliquideerd⁽¹⁶⁾. De aandeelhouders kregen de kans om uitbetaald te worden of om nieuwe coöperateur te worden van Vooruit. Ondertussen had deze laatste, met het oog op de overname van Lokeren, een nieuw gebouw aangekocht op de Grote Markt. Op 22 oktober 1922 werd De Vooruitgang definitief vereffend. Het financieel verlies van 1300 fr. werd aangezuiverd door Vooruit-Gent, waarvan Lokeren een afdeling was geworden⁽¹⁷⁾.

De archieven

De drie bovengenoemde coöperaties kwamen als zelfstandige archiefvormers terecht in afzonderlijke inventarissen.

Het archief van de SM De Vooruitgang-Lokeren is erg bescheiden qua omvang maar bevat toch enkele mooie stukken, zoals een zo goed als complete reeks notulen van de bestuurszittingen (1906-1922). Wie de evolutie van de Lokerse verbruikcoöperatie na 1922 wil nagaan, zal de in voorbereiding zijnde inventaris van Vooruit-Gent (afdeling Lokeren) moeten raadplegen.

Het archief van de SM De Verbroedering-Geraardsbergen bestrijkt de periode 1899-1997. Een deel van dit fonds kwam al in 1984 bij Amsab terecht in het kader van een overdracht van archieven die aangetroffen werden in het volkshuis en die de gehele socialistische beweging in Geraardsbergen betreffen. De coöperatieve stukken werden hieruit afgezonderd en aangevuld met materiaal dat in oktober 2000 door Dirk Van der Maelen (de huidige bestuurder van De Verbroedering) werd geschonken. De inventaris van de SM De Verbroedering-Geraardsbergen bevat eveneens het archief van de SM De Redding-Ninove, die tot 1983 een afdeling was van De Verbroedering en waarvan de bescheiden werden teruggevonden in het archief van de Federatie van Vakbonden-Ninove. Tenslotte vermeldt de inventaris enkele stukken van de vzw Sociaal-Kultureel Centrum Opbouw.

Tot voor kort leek van De Verbroedering-Ronse geen spoor meer te zijn nagelaten.

Totdat naar aanleiding van de plannen voor de afbraak van het Feestpaleis een prospectie werd aangevat en het volledige restant van het archief werd gesignaleerd door Robert Dussart, de laatste bestuurder van De Verbroedering. Het fonds (een zestal archiefdozen) bevond zich in de Engelsenlaan in de zetel van de vzw De Verbroedering, de rechtsopvolger van de gelijknamige coöperatie. Het omvat de complete reeks aandeelhoudersregisters, een bijna volledige reeks notulen van de algemene vergaderingen (1928-1992) en vergaderingen van de beheerraad (1963-1992) en vooral stukken die de neerslag vormen van de interne organisatie van de handelsvennootschap, zoals jaarrekeningen en balansen, met de nadruk op de periode na 1945. Daarnaast zijn in de inventaris ook enkele stukken ondergebracht van de vzw Volksontwikkeling en foto's van Basketclub Union Ronse, die een sterke band had met de coöperatie.

De archieven van Geraardsbergen en Ronse vinden nog een mooie aanvulling in de archieffondsen van de koepelorganisaties 'Office Coopératif Belge' en 'Société Générale Coopérative', die over de lokale coöperaties erg interessant materiaal bijeenbrachten en waarvan in 2002 eveneens inventarissen zullen worden opgemaakt.

Het ordeningsschema van de drie inventarissen volgt een indeling naar functies en is voor alle lokale coöperatieve maatschappijen hetzelfde. Dit is een vrij logisch gevolg van het feit dat alle socialistische consumptiecoöperaties eenzelfde activiteitenpakket ontplooiden, in die mate dat van een 'organisatorisch model' kan gesproken worden. Voor de archivaris heeft dit model het voordeel dat hij vrij gelijksoortige archivalia voorgeschiedt krijgt en dus consequent zijn schema in toepassing kan brengen.

(1) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad (BS)*, 28-29.12.1896, nr. 4288.

(2) *Bijlage tot het BS*, 27.03.1897, nrs. 1202-1203.

(3) *Bijlage tot het BS*, 11-12.06.1923, nr. 6774. Pas in 1963 werd 'La Fraternelle' uit de officiële benaming van de maatschappij weggelaten.

(4) In de eerste beheerraad zetelde onder meer volksvertegenwoordiger Eugène Soudan (1880-1960). Hoewel hij in De Verbroedering niet meteen een vooraanstaande rol leek te spelen, kon hij via zijn politieke mandaten wellicht toch enig gewicht in de schaal leggen. Hij was sedert 1921 onafgebroken gemeenteraadslid en tussen 1927 en 1958 burgemeester van Ronse. Als parlementair bekleedde hij ook kortstondig enkele ministerposten.

(5) De vzw Volksontwikkeling werd opgericht op 13 december 1951. In haar raad van beheer zetelden enkele figuren uit de coöperatie, onder meer Cornelissen en Ockerman. *Bijlage tot het BS*, 29.12.1951, nr. 3054.

(6) De vzw Volksontwikkeling ging in vereffening op 23 september 1964. *Bijlage tot het BS*, 22.10.1964, nr. 4658.

(7) Om het volkshuis te kunnen exploiteren richtte het ABVV in zijn schoot de vzw Arbeidersontvoogding op. *Bijlage tot het BS*, 21.03.1963, nr. 1236.

(8) *Bijlage tot het BS*, 30.03.1993, nr. 930330-286. De vereffening van de coöperatie werd definitief afgesloten op 15 maart 1997.

(9) *Bijlage tot het BS*, 30.03.1900, nr. 1403.

(10) De activiteiten van de SM De Redding-Ninove gaan terug tot 1900. Aan de basis lag Désiré Lamarcq van Vooruit-Gent.

- (11) De spaarkas De Verbroedering-Geraardsbergen was opgericht in 1933. Het beheer van de spaargelden kwam na de crash van de BBA toe aan Coop-Deposito's, die verder ook boekhoudkundig toezicht hield op de coöperatie. *Bijlage tot het BS*, 12.02.1936, nr. 1501.
- (12) In 1937 vond medewerker Max Patteet een oplossing voor de moeilijkheden met de cinema's. Hij richtte twee vzw's op die de uitbating overnamen en op die manier de kosten voor de coöperatie wat konden verlichten. Het ging om Volksverheffing in Geraardsbergen en Volksopvoeding in Ninove.
- (13) *Bijlage tot het BS*, 08.10.1981, nr. 8889.
- (14) *Bijlage tot het BS*, 03.12.1983, nr. 2896-7 en 2896-8.
- (15) *Bijlage tot het BS*, 13.06.1906, nr. 3278. Kort na De Vooruitgang richtte Beerblock in Lokeren nog een productiecoöperatie voor vellenbewerking op. Dit initiatief hield slechts een paar jaar stand.
- (16) *Bijlage tot het BS*, 18.08.1921, nr. 8635.
- (17) *Bijlage tot het BS*, 11.11.1922, nr. 11234. De actuele waarde van 1300 fr. in 1922 bedraagt 59.000 fr.

Selectieve bibliografie

- J. BAETENS, *De socialistische arbeidersbeweging te Lokeren: 1886-1929*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1974.
- L. BERTRAND, *Histoire de la coopération en Belgique. Les hommes – les idées – les faits*, Bruxelles: Dechenne & Cie, 1903, deel 2.
- V. DEMEDTS, *Het ontstaan en de doorbraak van de arbeidersbeweging te Ronse, 1885-1914*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1973.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin)*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome III: Le développement de la Coopération 1914-1944*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.
- L. WALRAET, *90 jaar coöperatieve werking in Geraardsbergen en Ninove: geïllustreerde geschiedenis van de socialistische coöperatieve "De Verbroedering" (1900-1990)*, Geraardsbergen: CSC-Vormingswerk-gewest Aalst, 1991.

Oprang van de eerste uit Duitsland gevluchte joodse kinderen te Naarden in Nederland, 1938

**Van hot naar her.
Een studiedag over
Nederlandse migratie
vroeger, nu en morgen**

Piet Creve, Amsab

De Werkgroep Andere Tijden (WAT) probeert de discussie rond socialisme en sociale bewegingen aan te zwengelen. De groep heeft zijn wortels in de jaren '70 en organiseert bijeenkomsten waar een thema zowel een historische als een actuele benadering krijgt. De studiedag over migratie in het IISG op 20 januari trok zo'n honderd belangstellenden.

Het organisatiecomité zag vier goede redenen voor deze studiedag: het vluchtelingenprobleem is onontkoombaar en migratie historiseren levert een andere kijk op. Het academisch milieu steekt volgens WAT de kop in het zand, 'ook een soort vluchtgedrag', en tenslotte zijn de debatten tot nu toe vooral waarschuwingsdebatten die wijzen op de problemen en gevaren van de multiculturele samenleving. Als eerste spreker ging Wim Willems na hoe nieuwkomers en gevestigden door de eeuwen heen met elkaar zijn omgegaan. Na enige terminologische verduidelijking ging hij door op overeenkomsten en verschillen tussen migratie vroeger en nu. Migratie is van alle tijden, zowel in de diverse vormen ervan als in

de netwerken die de plaatsen van herkomst verbinden met de nieuwe bestemmingen. Door de eeuwen heen verplaatsen mensen zich ook overwegend in eigen regio. Bij aankomst domineert een negatieve beeldvorming en ligt aanvaarding moeilijk. Dat verandert wanneer nieuwe groepen aankomen en de vorige beginnen te integreren. Uitzonderingen op deze observatie zijn zigeuners en in mindere mate joden. Belangrijk is dat beeldvorming zowel bij de gevestigden als bij de nieuwkomers speelt. Recente migranten in Nederland hebben bijvoorbeeld een positief beeld van een hele reeks Nederlandse instituties zoals onderwijs, maar staan negatiever tegenover sociale relaties in de privé-sfeer, bijvoorbeeld de verhoudingen tussen man en vrouw.

Een andere constante in de geschiedenis van migratie is de invloed van categorisering van groepen mensen door de overheid. Misschien het meest schrijnende voorbeeld daarvan is de administratieve behandeling van zigeuners. Wie als zodanig geëtiketteerd werd, liep tijdens de Duitse bezetting veel kans in een concentratiekamp om te komen. Doorgaans bestaat er maar een mager inzicht in de interne dynamiek van migratie. Dat kan zowel leiden tot overschatting van de instroom als tot onderschatting, zoals met het aantal Surinamers dat uiteindelijk naar Nederland kwam. Nieuwkomers volgen door de eeuwen heen een dubbel traject naar integratie: ze benutten zowel institutionele mogelijkheden als hun eigen organisaties. Van de verschillen was de spreker minder overtuigd. Schaalvergroting in de 20e eeuw leek wel in aanmerking te

komen, eveneens de grotere zichtbaarheid van sommige recente migranten.

Je zou verwachten dat het vluchtelingenbeleid in de periode onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog genereus was, zeker in het licht van de voorbije traumatische periode en de massa ontheemden in Europa. Corrie Berghuis toonde in haar bijdrage over het naoorlogse Nederlandse vluchtelingenbeleid van 1945 tot 1956 aan dat dit helemaal niet het geval was⁽¹⁾. Ze vatte dit beleid samen als gekenschetst door angst en opportunisme. De Nederlandse overheid was bang voor het toestromen van veel joodse vluchtelingen die nog in kampen zaten. Ook de mogelijke komst van Duitse vluchtelingen, al waren het joden, werd niet echt tegemoet gezien. Tussen die mensen konden gecamoufleerde fascistten zitten. Bij Oost-Europese vluchtelingen bestond er dan weer een groot risico op het binnenhalen van vermomde communisten die als spion en saboteur zouden kunnen optreden. Vooral dit spookbeeld won bij de groeiende kloof tussen Oost en West aan kracht.

De Nederlandse houding moet dus ook begrepen worden in een internationale context waarbij de vluchtelingenproblematiek één van de splijtzwammen was die de geallieerden steeds verder uit elkaar dreef. Om het probleem van de *displaced persons* op te lossen, was eind 1946 de 'International Refugee Organisation' (IRO) opgericht. Tussen de voormalige bondgenoten was daarover flink gebakeleid. De Sovjet-Unie pleitte voor collectieve en gedwongen repatriëring. De Verenigde Staten en bondgenoten zagen het

individueel: vrees voor vervolging in het land van herkomst kon een reden zijn om niet terug te gaan. Resultaat: de Sovjet-Unie en de door haar gecontroleerde landen deden niet mee met de IRO. De ideologische achtergrond van de discussie bleek nog duidelijker wanneer de diverse communistische machtsovernames in Oost-Europa een nieuwe golf vluchtelingen op gang brachten. Hoewel de IRO niet voor die mensen bedoeld was en niet tegenstaande de angst voor communistische infiltranten, werd het toelatingsbeleid behoedzaam verruimd. In de escalatie tussen Oost en West was de komst van Oost-Europese politieke vluchtelingen een te mooi propagandamiddel om te laten liggen.

Marijke van Faassen had het over de emigratie van Nederlanders in de periode 1945-1967. Helaas beperkte zij zich tot het overheidsbeleid in deze materie en kwamen de op levensbeschouwelijke gronden gebaseerde organisaties die zich bezighielden met emigratie, niet aan bod. Dat zou een boeiende vergelijking opgeleverd kunnen hebben met Belgische zuilgebonden organisaties die zich tot eind de jaren '60 eveneens bezighielden met emigratie, zoals *Entraide Socialiste/Socialistisch Steunfonds* dat in 1961 zijn eigen *Office National d'Emigration/Nationale Emigratiedienst* oprichtte. Maar toch bood haar uiteenzetting nog genoeg interessants. Pas in 1949 werkte de overheid een subsidiebeleid uit om emigratie te ondersteunen. Met die politiek moesten de relatieve overbevolking van Nederland en de werkloosheid bestreden worden. Was er dan in Nederland zelf geen be-

*Jacht op ingeweken
Duitse joden in
Amsterdam, 1939*

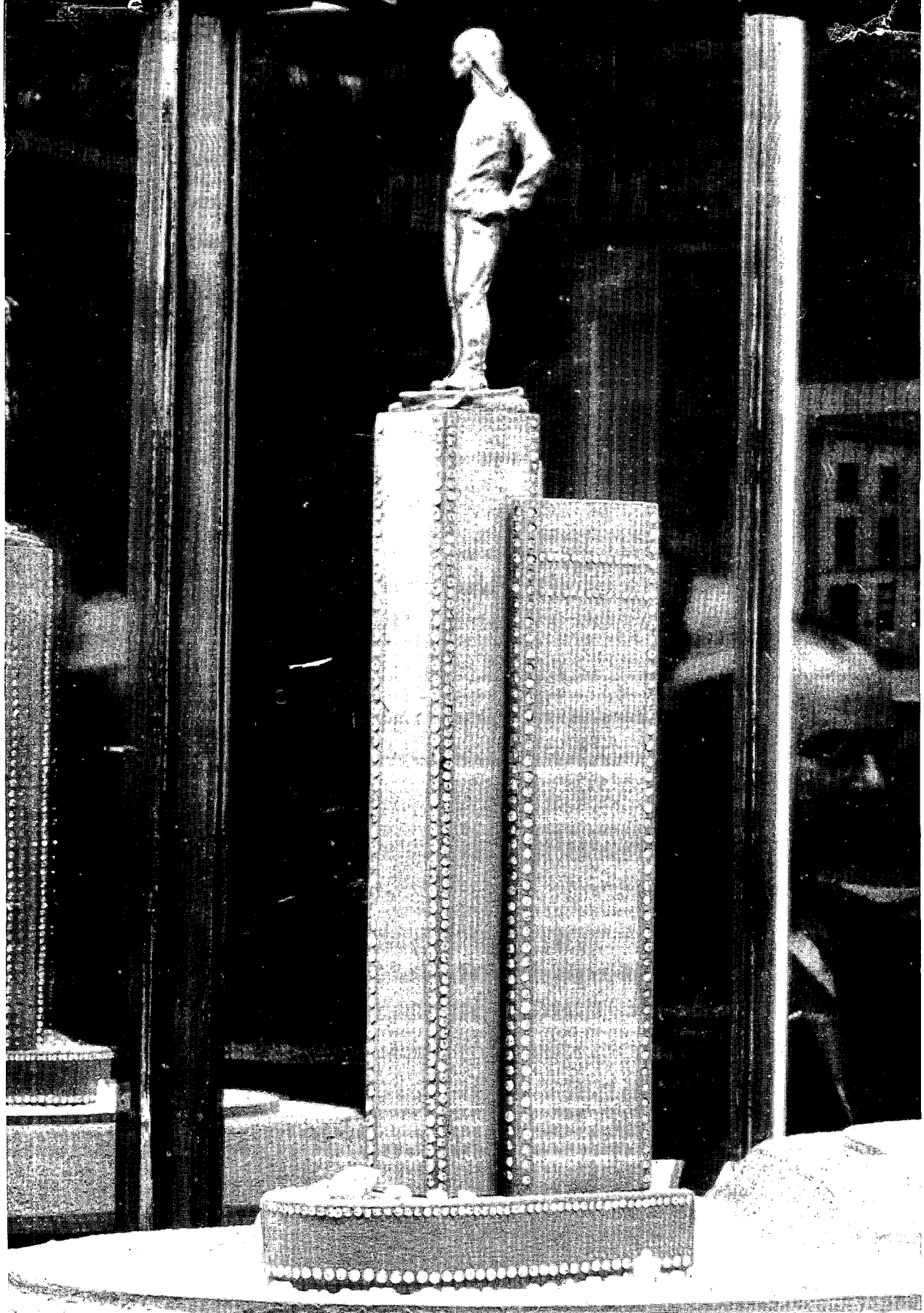
hoeft aan arbeidskrachten voor de wederopbouw? Ja en nee. Emigratie was een alternatief voor de 'niet-plaatsbare beroepsbevolking'; zij die in het reconstructieproces moeilijk in te passen waren. Een andere term was 'de makkelijk misbaren': werklozen, ongeschoolden en mensen die uitgestoten werden door de landbouw- en dienstensector. Binnen de overheid zaten niet alle betrokken actoren op dezelfde lijn: het stimuleren van emigratie was vooral ingegeven door het ministerie van Sociale Zaken. Dat van Economische Zaken was veel minder enthousiast, zeker toen zich rond 1960 een tekort aan arbeidskrachten aftekende.

Het actuele gedeelte van de studiedag kon minder boeien. Het bracht veel feiten, maar weinig analyse. Bovendien ontsnapten fenomenen als migratie, asiel en vluchtelingen steeds meer aan het nationale niveau. De impact van Europa wordt onmiskenbaar groter. En daar kunnen volgens de laatste spreker, Wil van der Schans,

heel wat vragen bij gesteld worden. Welke rol spelen allerlei Europese werkgroepen van ambtenaren en onder welke politieke controle werken ze? Is er geen sluipend proces bezig waarbij de problematiek verengd wordt tot een veiligheidsprobleem? En als een land als Nederland bijvoorbeeld er andere ideeën op nahoudt, welke ruimte blijft er dan voor een eigen politieke lijn? Voor het afsluitende panelgesprek rond toekomstvisies over migratie beloofde de organiserende werkgroep de snelle publicatie van de bijdragen. Die zijn ondertussen verschenen en beschikbaar in de leeszaal⁽²⁾.

(1) Voor de opvang van vluchtelingen in het naoorlogse België, zie bijv.: P. VIELFONT "Ook zij kwamen uit het Oosten!" Studie omtrent de komst en de opvang van de "Displaced Persons" en vluchtelingen in België (1944-1951) Case studies: Vucht en St-foost-ten-Node, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996.

(2) S. POLDERVAART, H. WILLEMSE, J.W. SCHILT (red.), *Van hot naar her. Nederlandse migratie vroeger, nu en morgen*, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 2001.

**Diamant, diamantairs
en diamantbewerkers,
1900-1950. Studiedag
over de geschiedenis
van de Belgische
diamantnijverheid**

*Martine Vermandere,
Amsab-Centrum Antwerpen*

Uit de goede samenwerking tussen Eric Laureys, Soma-vorser (Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij) en Martine Vermandere, (vorser-coördinator Amsab-Centrum Antwerpen) rond hun beider onderzoeksthema, de diamantnijverheid, groeide het idee van het opzetten van een studiedag. Ondanks de belangrijke plaats van deze nijverheid in de Belgische economie en de uitzonderlijke internationale positie van Antwerpen in deze sector, moet worden vastgesteld dat de wetenschappelijke studie van de historiek van de diamantsector nog maar in de kinderschoenen staat. Nochtans zijn er verschillende invalshoeken om de Belgische diamantnijverheid te bestuderen. Naast de economische betekenis van de sector, is er de grote joodse aanwezigheid. Daarnaast staat de diamantnijverheid bekend voor haar vooruitstrevende aanpak van de sociale verhoudingen tussen arbeiders en

patroons. Ook in het kader van de huidige belangstelling voor het ontvreemde joodse bezit uit de Tweede Wereldoorlog kwam de diamantnijverheid in de kijker. Op 17 november 2000 stelde de Hoge Raad voor Diamant voor deze studiedag een zaal ter beschikking midden in de diamantbuurt. Soma en Amsab stonden samen in voor de organisatie. Wouter Steenhaut, directeur van Amsab, zat de studiedag voor. De organisatoren trachtten op deze dag een synthese te brengen van het meest recente historisch onderzoek. Zowel de sociale geschiedenis van de diamantnijverheid als de joodse aanwezigheid kwamen hierbij aan bod. Bij dit laatste thema ging de belangstelling vooral uit naar de 'diamantdiaspora' en de confrontatie met nazi-Duitsland vóór en tijdens de bezetting van 1940-1944.

Jan Walgrave, voormalig conservator van het Diamantmuseum, schetste als inleiding de historiek van de diamantindustrie en gaf reeds een aantal suggesties voor verdere studie.

Rond de vorige eeuwwisseling kwamen heel wat Amsterdammers in de Antwerpse diamantnijverheid terecht. Een grondig onderzoek naar de drijfveren voor de verhuizing van deze diamantbewerkers, een vergelijking van de regelgeving in beide steden en de verhouding van de Amsterdammers met de plaatselijke diamantarbeiders is nog nooit uitgevoerd. Boeiend om na te gaan is ook de evolutie van de diamantslijperijarchitectuur en de hiermee verbonden arbeidscondities. Brandend actueel is de controle van de diamanthandel. In 1890 werd door De Beers te Londen het Syndicaat opgericht

Voor een diamanttentoonstelling te Antwerpen ontwierp Meunier een 'vrijheidsbeeld' waarvan de sokkel met voor 4 miljoen aan diamanten ingelegd was

met als doel de handel in diamant te controleren. Een studie naar het ontstaan en de evolutie van de relatie tussen De Beers en Antwerpen ontbreekt vooralsnog. Walgrave wees in zijn bijdrage ook op de betekenis van de Eerste Wereldoorlog voor de diamantnijverheid. Deze oorlog was lang niet catastrofaal voor de sector. Veel mensen zagen in diamant 'vluchtkapitaal' en de vraag naar diamant nam dan ook niet af. Deze periode en de daaropvolgende jaren moeten bekeken worden in het kader van de image-making van Antwerpen als diamantstad. Opvallend is ook het vlugge herstel van de Antwerpse diamantnijverheid na de Tweede Wereldoorlog. De bronnen voor de bestudering van deze episode, vooral de Engelse, zijn blijkbaar nog nooit grondig doorgenomen.

Martine Vermandere had het over de syndicale strijd en de werking van de Algemene Diamantbewerkersbond van België, de ADB. In 1995 publiceerde zij in de reeks Bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging van Antwerpen, het boek *Adamastos. 100 jaar Algemene Diamantbewerkersbond van België*, een uitgave van Amsab.

Hoewel niet de oudste, was de diamantbewerkersbond toch één van de invloedrijkste vakbonden binnen de Antwerpse socialistische vakbeweging. De bond was pionier van de arbeidsduurverkortening en van een uitgebouwde sociale zekerheid voor de leden, maar werkte jammer genoeg door zijn verdeeldheid ook vertragend op de ontwikkeling van de socialistische arbeidersbeweging te Antwerpen. De begripsomschrijving van 'adamastos', het Griekse woord waar diamant is van af-

geleid, is perfect toepasbaar op de ADB: onverbiddelijk en hard wegens de stakingen die - vooral in de beginperiode - in extreme omstandigheden werden gevoerd; ongetuigd omdat de bond zo lang vasthield aan zijn onafhankelijke positie tegenover de Belgische Werkliedenpartij. Door de specifieke structuur van de diamantnijverheid - waar de grens tussen arbeider en patroon vaak moeilijk te trekken is - en het gebruik van nog ambachtelijke technieken in een tijd waarin andere nijverheden technisch volop evolueerden, kan men deze vakbond moeilijk met andere vergelijken. De perceptie van de diamantnijverheid als een gesloten wereld geeft aan de buitenstaander vaak een verkeerd beeld. Ondanks de goede verstandhouding met de patroons waren in deze luxenijverheid de arbeidsomstandigheden en bijgevolg de sociale strijd hard. De hogere lonen in de betere conjunctuurperiodes wogen veelal niet op tegen de werkonzekerheid in crisistijden. In deze uiteenzetting kwam vooral het gebrek aan bronnen vanuit patroonszijde naar voor. Patroons als Herman Shamisso en Romi Goldmuntz hebben een heel belangrijke rol gespeeld in het afdwingen van eisen van de vakbond. Een degelijke biografie van deze personaliteiten dringt zich dan ook op. Een tweede bevinding is dat over de structuur, de betekenis en de impact van de verschillende graden van zelfstandigheid van diamantbewerkers weinig of niets geweten is. Tenslotte werd ook gewezen op de onontbeerlijkheid van internationale studies. Het gevaar voor delokalisatie, de veelvuldige contacten met buitenlandse diamantcentra en de vele nationaliteiten in de sector, vragen verdere navorsing.

Rudi Van Doorslaer, verbonden aan het Soma en huidig directeur van de Studiecommissie Joodse Goederen bij de Diensten van de Eerste Minister, sprak over de joodse diamantarbeiders tijdens het interbellum. Van Doorslaer promoveerde in 1990 aan de Universiteit Gent op de studie *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*. Hij legde uit hoe er verscheidene gelaagdheden te onderkennen zijn – zowel op het vlak van de migratieperiode, van de afkomst, als van de sociale status – in de groepen joodse migranten in de Antwerpse diamantnijverheid tijdens de jaren '20 en vooral '30. Deze sociale gelaagdheden entten zich daarenboven op de al even grote diversiteit in de deelbewerkingen van de diamant. Steunend op deze sociaal-culturele context werd de syndicale interventie bekeken, en in relatie daarmee, de rol van de joodse communisten. Hij formuleerde ook enkele algemene bedenkingen met betrekking tot de sociaal-economische xenofobie en het antisemitisme in de Antwerpse diamantsector in de tweede helft van de jaren '30. Een thema dat laatst nog in de actualiteit was bij de uitgave van de doctoraalscriptie van Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een Wereldstad*⁽¹⁾.

Yves Vassart, pas afgestudeerd als licentiaat Geschiedenis aan de ULB met de eindverhandeling *Le gouvernement belge et la question diamantaire 1914-1919*, onderzocht op welke wijze de Belgische regering tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog trachtte de positie van de Antwerpse diamantindustrie te handhaven. Deze oorlog bracht immers een massale emigratie naar de neutrale landen Nederland en En-

geland op gang. De drieduizend Belgische vluchtelingen uit de diamantwereld die naar Nederland gevlucht waren, vestigden zich voornamelijk in Scheveningen en Amsterdam. Er rezen al vlug spanningen tussen de Hollanders en de Belgen. De Hollanders trokken de controle van de stenenimport naar zich toe, evenals het patent op werk via de syndicale controle en een Engels-Hollandse commissie waarvan de Belgen uitgesloten waren. De Belgen stichtten verschillende clubs en openden een goed uitgerust opvangkamp voor de gevluchte diamantbewerkers en hun familie. De clubs werden aanvankelijk opgericht als tijdverdrijf, maar de voornaamste club, Antwerpia, groeide al vlug uit tot een beurs voor diamanthandel.

De naar Engeland gevluchte diamantbewerkers gingen vrij vlug opnieuw aan het werk maar hadden ook op te boksen tegen de Engelse delokaliseringsspogingen. De diamantschool van Brighton, gesticht door Bernard Oppenheimer⁽²⁾, had als doel verminkte soldaten te reïntegreren via het aanleren van het beroep van diamantbewerker. De stichter had echter als bijbedoeling van de school het wereldcentrum van het diamantslijpen te maken. De Belgische regering, het diplomatieke personeel, de patroons en de werknemers sloten de rangen tegen deze delokaliseringsspoging. Het einde van de oorlog betekende meteen het einde van deze dreiging. De terugkeer naar België ging niet zonder een zekere 'goodwill' van de Belgische regering. Zowel aan de naar Engeland als aan de naar Nederland gevluchte diamantbewerkers werden beloftes gedaan om ze, hoogopgeleide arbeiders als ze waren, terug te krijgen. Een aantal van

hen werd zelfs genaturaliseerd.

Na deze uiteenzetting bleek dat er dringend een studie zou moeten gemaakt worden rond de contacten van de naar Nederland gevluchte diamantairs met Camille Huysmans. Huysmans, sinds 1905 secretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau, probeerde tijdens de Eerste Wereldoorlog een Internationale Socialistische Conferentie te organiseren om de vrede te bewerkstelligen. In 1916 werd de Bond van Belgische Arbeiders in Nederland (BBAN) opgericht die het weekblad *De Belgische Socialist* uitgaf. Deze bond steunde Huysmans' plan. Interessant zou zijn om na te gaan in hoeverre de diamantwereld in de BBAN een rol heeft gespeeld en of hier niet de basis lag van Huysmans' latere - toen hij burgemeester van Antwerpen was - goede contacten met de diamantwereld⁽³⁾.

Raf Hillen, eveneens pas afgestudeerd als licentiaat Moderne Geschiedenis aan de KUL, besprak in zijn bijdrage ook het onderwerp van zijn eindverhandeling, namelijk de invloed van nazi-Duitsland op de sociale situatie in de Antwerpse diamantsector (1933-1939). Hij ging na welke acties de Duitse regering ondernam om de diamantindustrie ook in Duitsland in te voeren en hoe de Antwerpse diamantwereld daarop reageerde. Hij bekeek zowel de kant van de werknemers als deze van de werkgevers, zowel de handel als de industrie. Daarbij kwam niet zozeer de handelswijze van de Duitsers als wel de reactie van de verschillende diamantorganisaties in Antwerpen aan bod. Maar, veel breder dan deze rechtstreekse interactie, toonde hij aan hoe de behandeling van de joden door nazi-Duitsland

zowel rechtstreekse als onrechtstreekse gevolgen had voor de diamantsector. Rechtstreeks door het ontstaan van een nieuwe concurrerende arbeidersgroep in de sector. Onrechtstreeks door het ontstaan van antisemitische actiegroepen, waarbij vooral de rol van Volksverwering in de agitatie tegen de joden in de diamantsector naar voren kwam. Verder besteedde hij ook aandacht aan de boycotactie tegen nazi-Duitsland⁽⁴⁾.

Als laatste spreker en grote publiekstrekker stond Eric Laureys geprogrammeerd. Hij is sinds 1996 als vorser verbonden aan Soma en sinds 1997 expert in diamantaangelegenheden bij de Studiecommissie Joodse Goederen. Hij bereidt momenteel een doctoraatsverhandeling voor aan de VUB over de Duitse diamantpolitiek tijdens de bezetting en de heropleving van de Belgische diamantnijverheid na de oorlog. Zijn bijdrage, waarvan u hier de korte samenvatting vindt, ging over de beroving van de joodse diamantairs in de Tweede Wereldoorlog.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Antwerpen uitgegroeid tot het belangrijkste diamantcentrum ter wereld, een situatie die in grote mate te danken was aan joodse immigranten. Deze controleerden de handel en vooral de import-export. Voor België en Antwerpen, de exclusieve thuishaven van deze economische activiteit, resulteerde de combinatie van de diamantnijverheid met de aanwezigheid van de joden in een niet te onderschatten inbreng van harde valuta. De vitale diamantindustrie kwam onder Duitse controle, werd grondig gereorganiseerd en gezuiverd van joodse invloed. De ont-

joodsing zou er echter betekend later doorgevoerd worden dan in de andere sectoren. De joodse diamantairs waren namelijk onmisbaar voor een gunstige bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie in harde valuta maar ook in industriële diamant.

In een eerste fase van de bezetting kozen de Duitsers voor een voorzichtige, haast vriendelijke aanpak. De nieuwe Duitse referendarissen moesten het vertrouwen van de sector winnen om medewerking te krijgen en om diamantvlucht te vermijden. Daartoe werd een verplichte melding afgekondigd van alle diamantvoorraden. De op deze wijze in kaart gebrachte goederen werden niet verbeurd verklaard maar wel voorgelegd aan de vertegenwoordigers van de Duitse oorlogsindustrie en in sommige gevallen gedwongen verkocht.

Het relatieve succes van deze politiek luidde vanaf 1941 een fase in waarin dwangmaatregelen werden genomen om de gevreesde diamantvlucht te beletten. Verplichte inbewaargeving werd verordend en ondernemingen van gevluchte diamantairs werden geliquideerd. De achtergelaten diamanten werden in beslag genomen en aan Duitsland verkocht. De opbrengst werd gestort op geblokkeerde rekeningen bij een bank onder Duitse controle en bleef in België. De geroofde industriële diamanten werden gebruikt in de Duitse oorlogsindustrie. Een aantal gevorderde diamanten werden echter door de geallieerden teruggevonden en aan België gerestitueerd. De meeste diamanten verdwenen echter spoorloos. Sporen wijzen naar Zwitserland en Argentinië.

Belgische diamantinstellingen werden

onder Duitse controle opgericht en speelden een controversiële rol. Enerzijds waren zij de uitvoerders van sommige Duitse richtlijnen, anderzijds hielpen zij ook joden. Dit neemt niet weg dat de diamantinstellingen een sleutelrol speelden in de uitvoering van een verplichte diamantaangifte en twee deponeringsplichten. Dit waren maatregelen die ondubbelzinnig leidden tot het scheppen van een gunstige basis voor de uitvoering van een inbeslagname⁽⁵⁾.

In de vragenronde, met als moderator Wouter Steenhaut, werd duidelijk dat er in het publiek een aantal nazaten aanwezig waren van gedupeerde diamantairs in de Tweede Wereldoorlog. Eric Laureys en Rudi Van Doorslaer probeerden hun vragen zo goed mogelijk te beantwoorden. Het rapport van de onderzoekscel Commissie Joodse Goederen is echter nog in voorbereiding. Naast personen uit de Antwerpse joodse gemeenschap daagden vooral vertegenwoordigers op van de syndicale wereld, van de diamantbeurzen en de patroonsorganisatie SBD. Wat de opkomst (ca. 90 personen) betreft was deze studiedag zeker geslaagd. Opvallend was wel de geringe aanwezigheid van de academische wereld. Dit was waarschijnlijk te wijten aan de verplichtingen van vele professoren als docent.

Dirk Luyten, vorser bij Soma, sloot de studiedag af. Hij wees erop dat hoewel de studiedag bedoeld was als een introductie en een stimulans voor verder onderzoek, er toch al enkele interessante vaststellingen konden gedaan worden. Zo viel in de verschillende bijdragen, wat het syn-

dicalisme en de arbeidsverhoudingen betreft, onder meer de specificiteit van de sector op. Het bijzondere karakter van het syndicale optreden vloeiende mede voort uit de economische kenmerken van de diamantindustrie. Deze sector was economisch erg gefragmenteerd, wat samenging met een sterk gesegmenteerde arbeidsmarkt waar migrantenarbeid een speciale plaats innam. Verder wees Luyten op het belang van de volgende vraagstukken: de kennis over de ondernemingsstrategieën en de patroonsorganisatie en de evolutie van de krachtsverhoudingen tussen de verschillende diamantcentra.

De initiatiefnemers hopen dat de spin-off van deze studiedag zal leiden tot een continue impuls voor de navorsing van de diamantnijverheid, de diamantairs en de diamantbewerkers.

(1) L. SAERENS, *Vreemdelingen in een Wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking*, Tielt: Lannoo, 2000.

(2) Bernard Oppenheimer was de broer van Sir Ernest, de voorzitter van De Beers - ook wel het Ruw-syndicaat genoemd - die de geproduceerde voorraden diamant controleerde en op die manier zorgde voor prijsstabilisatie. De Beers was in Londen gevestigd. Door het oprichten van een slijperscentrum in Brighton zou, naast de controle op ruwe diamant en de verdeling ervan, ook de productie in Engelse handen komen.

(3) Voor geïnteresseerden in deze materie is er het boek van W. GELDOLF, *Stockholm 1917. Camille Huysmans in de schaduw van titanen*, Antwerpen: Contact, 1996.

(4) Soma plant een publicatie van de referaten van Yves Vassart en Raf Hillen in het tijdschrift *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*

(5) E. LAUREYS, De beroving van de joodse diamantairs in Antwerpen 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 5(2000)7, pp. 149-187.

'Apprenticeship, from the Middle Ages to Present'

Bart Willems, Amsab-VUB

Op 8 en 9 december 2000 organiseerden het Centrum voor de studie van Preïndustriële Productieprocessen en Arbeidsverhoudingen (PIPA-VUB, directeur prof. dr. H. Soly) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV, directeur dr. M. Jacobs) in Alden Biesen een conferentie rond leertijd (apprenticeship). De conferentie beoogde kennisoverdracht via leertijd in langetermijnperspectief (Middeleeuwen tot 2000) en comparatief te onderzoeken.

De bijeenkomst had onder meer tot doel licht te werpen op verschillende aspecten die aan leertijd verbonden kunnen worden: via welke kanalen/systemen werd vakkennis overgedragen? Was leertijd gerelateerd aan de opkomst van ambachten? Leidde de veranderingen in sociale relaties zoals ze zich hebben voorgedaan tussen 1400-2000 tot fundamentele wijzigingen in de leertijd?

Het is ontegensprekelijk zo dat tot de 19e eeuw een beroep in eerste instantie al doende werd geleerd. Leren, werken en leven vonden vaak plaats onder één en hetzelfde dak. Het is pas recent dat de leertijd de eigenlijke uitoefening van een beroep voorafgaat. Welke de implicaties van deze transformatie zijn, werd nog on-

voldoende bestudeerd. Deze omvorming van een praktijkgerichte kennisoverdracht naar een meer abstractere, beïnvloedde uiteraard de toegankelijkheid tot vakkennis. Natuurlijk was dit geen lineair proces. Zo bleven ambachten in Centraal-Europa nog tot diep in de 19e eeuw een onmiskenbare rol spelen in het aanleren en overbrengen van kennis en vaardigheden, zoals bleek uit de lezing van Annemarie Steidel (Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien) over de Weense ambachten. Maar bestonden er differentiaties naargelang men produceerde voor de lokale of voor de internationale markt?

De mate waarin de sociale, economische en culturele context leertijd beïnvloedde en welke rol leertijd speelde bij het socialiseren (disciplineren?) van toekomstige meesters verdient eveneens de nodige aandacht. Leertijd was in vele gevallen een 'rite de passage' waarlangs allerlei waarden en normen, zich door bepaalde (beroeps)groepen toegeëigend, werden doorgegeven. De studie van de machtsverhoudingen tussen leerling en meester is juist daarom een interessant uitgangspunt.

Op vele van deze vragen die bij de aanvang van het congres werden gesteld zijn, zeker gezien de huidige stand van het (Europees) onderzoek, (nog) geen afdoende antwoorden mogelijk gebleken. Toch werden een aantal nieuwe visies ontwikkeld die de nodige aandacht verdienen. In wat volgt zal daarom niet zozeer een samenvatting gegeven worden van de verschillende papers die tijdens de conferentie gepresenteerd werden, maar zullen enkele krachtlijnen die betrekking hadden op de periode 1500-1800 besproken worden

omdat historici aan deze periode vooral nog de meeste aandacht hebben geschonken. Er zal dus niet ingegaan worden op de ontwikkelingen in de 19e en 20e eeuw die wel tijdens het congres aan bod kwamen.

De controle van ambachten over leertijd

Gezien de grote rol die ambachten tot en met de 19e eeuw speelden bij het overdragen van kennis en vaardigheden (skills) werd aan deze corporatieve beroepsverenigingen terecht veel aandacht besteed. Recent beoogde S.R. Epstein dat leertijd een fundamentele rol speelde in de reproductie van ambachten. De bijdragen van Karel Davids (Vrije Universiteit Amsterdam), Bert De Munck (Vrije Universiteit Brussel) en Clare Crowston (University of Illinois) suggereren alvast dat deze stelling niet veralgemeenbaar is voor heel Europa. Ambachten behielden niet te allen tijde de controle over de manier waarop leertijd werd georganiseerd, laat staan over de inhoud daarvan. De beperkte controle van ambachten over het leerproces blijkt uit het feit dat in de ambachtsreglementen zelden vermeld stond wat leerjongens exact dienden te leren. Impliceerde dit dan dat de leerjongen totaal afhankelijk was van de goodwill van zijn leermeester? Was deze wel bereid om alle beroepsgeheimen prijs te geven? De ambachtelijke regelgeving beperkte zich in hoofdzaak tot het stipuleren hoe lang de leertijd moest duren, hoeveel leerjongens een meester mocht aannemen, hoe hoog het intredegeld was enz. Ambachten hadden aldus wel enige controle over

hoe de leertijd diende te worden georganiseerd, maar zeker niet altijd over de leerstof. Men zou kunnen opwerpen dat ambachten door de invoering van een meesterproef wel degelijk controle hadden over de te leren materie. Maar ook deze stelling is niet algemeen geldend. Uit talrijke voorbeelden blijkt dat lang niet alle ambachten de leertijd afsloten met het afleggen van een meesterproef.

Betekende het feit dat in de loop van de 18e eeuw meer en meer opleidingscontracten door een notaris werden opgesteld dat ambachten de controle over de leertijd verloren? Ambachten waren in ieder geval niet de enige stedelijke instituties die kennisoverdracht organiseerden. Zo stonden in de Noordelijke Nederlanden naast de ambachtsgilden ook andere stedelijke instellingen, zoals neringen en weeshuizen, in voor de training van jongeren.

We dienen ons dan ook te beraden over de functie van leertijd in de verschillende beroepen. Peter Stabel (Universiteit Gent) stelde voor een aantal laatmiddeleeuwse ambachten vast dat het doorlopen van een leertijd geen garantie was om meester te worden. Of dit ook het hoofddoel was bij het starten van de leertijd hing waarschijnlijk van individuele motieven af. Een meesterszoon zal wellicht een grotere sociale druk gevoeld hebben om meester te worden in hetzelfde beroep als zijn vader, dan een niet-meesterszoon die in eerste instantie toegang wenste te krijgen tot een bepaald segment van de arbeidsmarkt. Toch zou het verkeerdt zijn leertijd enkel vanuit een economische invalshoek te benaderen. Leertijd speelde bijvoorbeeld ook een belangrijke rol

in het creëren van distinctie en identiteiten. Sociaal-culturele aspecten mogen dan ook niet uit het oog verloren worden.

Leerjongen of leermeisje?

Uit de bijdragen van Carlo Poni (Universita di Bologna), Clare Crowston en Annemarie Steidel bleek dat er nood is aan het verruimen van het onderzoeksveld naar leermeisjes toe.

Vermits de ambachtswereld in eerste instantie een mannenwereld was, werd in het onderzoek naar leertijd vooralsnog de nadruk gelegd op de studie van leerjongens. De term 'leermeisje' is dan ook nauwelijks in de ambachtelijke bronnen terug te vinden. Dit wil uiteraard niet zeggen dat meisjes niet(s) leerden. Vaak werd vakkennis hen via informele leernetwerken doorgegeven, zoals onder meer het geval was in de Bolognese zijdenijverheid. Meisjes werden in het weven van zijde thuis door hun moeders onderwezen, terwijl jongens die meester wilden worden verplicht waren toe te treden tot het zijdeweversambacht en een leertijd van vijf jaar onder toezicht van een meester dienden te doorlopen. Naast deze formeel georganiseerde leertijd door ambachten bestond er voor jongens ook een 'learning by doing'-leertijd op de werkvloer.

De genderbenadering van leertijd lijkt ook zinvol voor de studie van wat in het Engels onder de term 'pre-training' wordt aangeduid. Wat dienden jongens en meisjes reeds aan kennis en vaardigheden te bezitten alvorens van start te gaan met de eigenlijke beroepsopleiding? En in wel-

ke mate verschilde deze voorbereiding voor jongens en meisjes. Uit recente studies blijkt alvast dat er verschillende verwachtingspatronen bestonden naargelang het meisjes of jongens betrof. Dit werd geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden van 'pre-training'-scholen in Parijs. In de 17e eeuw ontstonden in het zog van de Contrareformatie en op initiatief van parochiepriesters wijkgebonden (lagere) scholen. In de 18e eeuw zag men op initiatief van schilders de opkomst van 'vrije tekenscholen'. Beide scholen hadden als gemeenschappelijk opzet hun leerlingen voor te bereiden op de eigenlijke leertijd. Al naargelang men een jongen of meisje was kreeg men andere vakken onderwezen. Zo kregen jongens in de parochiescholen naast lezen, rekenen, schrijven en religieus onderricht ook lessen in boekhouding of het tekenen van plannen. Deze vakken werden als elementaire kennis beschouwd vóór het aanvaarden van de eigenlijke leertijd. Meisjes daarentegen kregen meer huishoudgerichte vakken. Het is duidelijk dat toekomstige leerjongens niet alleen inhoudelijk werden voorbereid. Het regelmatig volgen van de lessen kan eveneens begrepen worden als een disciplinerings- of selectieprocedure voor toekomstige leerjongens, waarbij het leren aanvaarden van autoriteit een belangrijk aspect was net zoals het aanleren van 'good-work-habits'.

Leertijd versus (betaalde) arbeid

Verscheidene auteurs hebben gewezen op de complexiteit en het problematische karakter van de relatie tussen leertijd en so-

ciaal-economische context. Dat leertijd een cruciale rol speelde in het doorgeven van kennis en vaardigheden werd meer dan eens onderstreept. Daar tegenover staat dat wie geen toegang had tot leertijd geen aanspraak kon maken op de politieke macht, het sociaal prestige en het economische kapitaal dat reeds gevestigde meesters bezaten.

Dat een veranderende economische context ook consequenties had voor het functioneren van leertijd bleek uit de door Bert De Munck aangehaalde voorbeelden over de 17e-eeuwse meubelmakers te Antwerpen. Met de sluiting van de Schelde waren de meubelmakers genoodzaakt een drastische wijziging door te voeren in hun aanbod. Onder gewijzigde economische omstandigheden werd overgeschakeld naar een productie van meer luxueuze meubels. Uiteraard had deze productiewijziging ook gevolgen voor de leertijd. Grote meesters-ondernemers die verschillende kleine meesters in onderaanneming tewerkstelden controleerden nu het hele productieproces en hadden, gezien de toegenomen specialisering van het productieproces, baat bij een groot aantal meesters die elk een specifieke opleiding hadden genoten. Gezien de toegenomen specialisering was het voor leerjongens onmogelijk geworden om een volledige opleiding te genieten. Leerjongens kregen aldus vanaf de 17e eeuw enkel de basisvaardigheden aangeleerd zoals blijkt uit de gewijzigde meesterproef. Werd hierdoor de leertijd bij de meubelmakers uitgehold? Verre van. Leertijd bleef voor het doorgeven van collectieve normen en waarden van cruciaal belang.

Dat leerjongens ingeschakeld werden in het productieproces staat buiten twijfel. Zijn zij hierdoor als uitgebuite en goedkope arbeidskrachten te beschouwen? Ook hier is, zoals bleek uit de voorbeelden aangehaald door Reinhold Reith (University of Salzburg), niet te veralgemenen. In de regel kregen leerjongens in ruil voor het betaalde leergeld kost en inwoning bij hun meesters. Maar in sommige, voornamelijk gespecialiseerde beroepen, ontvingen leerjongens een loon dat varieerde van ambacht tot ambacht.

Het recente onderzoek naar (vroegmoderne) leertijd werd, zoals is gebleken uit de gepresenteerde papers, voornamelijk vanuit sociaal-cultureel perspectief belicht. Daardoor werd naar onze mening de economische functie van leertijd onderbelicht. Zo zouden arbeidsrelaties (niet alleen tussen meesters en leerjongens, maar ook tussen gezellen en leerjongens), de effecten van leertijd op loonvorming enz. aan verder onderzoek moeten onderworpen worden.

ODIS: een databank voor het historische middenveld

Donald Weber, Amsab

Sinds begin 2000 werken vier Vlaamse archief- en documentatiecentra aan een gemeenschappelijk project: ODIS, voluit *Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen, 19e-20e eeuw*. Naast Amsab zijn de betrokken centra: Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme (ADV.N), KADOC en Liberaal Archief. Tot 2004 wordt het project gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen, in het kader van het Max Wildiersfonds. De deelnemende instellingen hebben de intentie om het samenwerkingsverband na 2004 verder te zetten, en een permanent karakter te geven. De bedoeling van het project is een databank te creëren waarin fiches worden opgenomen met basisfeiten van alle sociale organisaties en hun leden uit de geschiedenis van Vlaanderen en België. Deze databank zal kunnen geraadpleegd worden op het internet.

De basisgedachte achter ODIS gaat een heel eind terug. De wens om een 'encyclopedie van de socialistische arbeidersbeweging' te maken leefde bij Amsab al in de jaren '70. In de loop der jaren werd langzaam maar zeker vorm gegeven aan een (papieren) databank, waarin biografische notities werden verzameld van socialistische militanten. In de tweede helft

van de jaren '90 werd dat opzet aanzienlijk verruimd. Samen met de collega's van KADOC, ADVN en Liberaal Archief werd een ontwerp gemaakt voor een onderzoekersdatabank, die informatie zou aanbieden over de oude zuilengrenzen heen, via het world wide web toegankelijk voor het geïnteresseerde publiek. Voor de periode 2000-2003 werd financiering gevonden bij het Max Wildiersfonds, dat projecten steunt waarbij archiefcollecties op wetenschappelijke wijze worden onderzocht en gevaloriseerd. Op 1 januari 2004 moet er een databank zijn op het internet, waarin reeds een kritische massa aan historische gegevens ingevoerd werd. Daarna moet het project een onderdeel worden van de dagelijkse werking van de betrokken instellingen, en permanent gevoed worden vanuit de onderzoeksactiviteiten van de medewerkers, eventueel door middel van opvolgingsprojecten.

ODIS wordt geleid door een 'stuurgroep' waarin - naast vertegenwoordigers van de deelnemende centra - een aantal historici en sociologen zetelen, onder meer de professoren Jaak Billiet (KUL), Bruno De Wever (RUG), Jules Hannes (VUB/RUG) en Guy Vanthemsche (VUB). Promotor-woordvoerder is prof. dr. Jan De Maeyer (KADOC). De uitvoering van het project is in handen van een 'technische werkgroep' die momenteel acht medewerkers telt, onder wie één informatica: Luc Boeva (ADVN), Bart D'hondt (Liberaal Archief), Peter Heyrman (KADOC), Steven Masil (Liberaal Archief), Luc Schokkaert (KADOC), John Baert (ADVN), Ilse Verelst (informatica) en ondergetekende. Het project zelf bestaat

enkel in virtuele zin, als een website op het adres <http://www.odis.be>. De databank zal eveneens langs deze weg consulteerbaar zijn vanaf 1 januari 2004.

Het begrip waarop het onderzoek zich richt is met opzet zo ruim mogelijk gehouden. Onder 'intermediaire structuur' wordt verstaan 'elke privaatrechtelijke structuur die tot doelstelling heeft te bemiddelen tussen het individu en de overheid'. Het gaat hier over het brede maatschappelijke middenveld van sociale en culturele organisaties, vakverenigingen en politieke partijen. Deze zeer ruime definitie wordt in de praktijk enkel afgebakend door een aantal zelfopgelegde beperkingen. Zo neemt de databank in principe geen gegevens op over (a) publiekrechtelijke instellingen, (b) weinig of niet gestructureerde bewegingen, eenmalige acties, manifestaties enz., en (c) louter recreatieve of commerciële structuren. Bij wijze van voorbeeld: u mag fiches verwachten van BWP, Rode Kruis, Touring Wegenhulp, Greenpeace, CERA, de Neo-Malthusiaanse Bond... maar niet van NMBS, politierechtbanken, Generale Bank, RSCA Anderlecht enz. Naast gegevens over organisaties, instellingen en verenigingen, neemt ODIS ook fiches op over personen die op één of andere wijze een rol hebben gespeeld in het middenveld, en over de publicaties en archieven die zij voortbrachten. Daarnaast kan de databank ook verkiezingsresultaten opslaan.

De databank is niet gericht op het afleveren van afgewerkte historiografische producten. Ze heeft een bij uitstek onderzoeksondersteunend karakter: ODIS levert de basisgegevens van verenigingen en

ODIS Workshop 15.05.2000 - Microsoft Internet Explorer - [Off line werken]

Bestand Beveiligen Beeld Favorieten Extra Help

Vorige Vorige Zoeken Favorieten Geschiedenis

Adres Documents and Settings\Administrator\My Documents\Donald\Backup docs Donald 31-01-2001\ODIS\ODIS-Archief\Website ODIS - odis\presentatie\index.html

Home Project Databank Invoer Zoeken Bladeren Handelingen Contact

odis onderzoeksstompunt en databank
Intermediaire structuren in Vlaanderen 19de-20ste eeuw

Tabel Organisaties

Operator	Veld	Zoekterm	Van	Tot	Hits	
	Zetel (plaatsnaam)	Antwerpen	Index	1918	1940	256
EN	Gerelateerde personen	major	Index			82
	Alle velden		Index			
	Alle velden		Index			
	Alle velden		Index			

Start ODIS presentatie illustrat... ODIS Workshop 15.05... 13:20

Microsoft Access - [04 Archivalische eenheden : Formulier]

Bestand Beveiligen Beeld Invoeren Opties Records Extra Venster Help

Fiche 04 - Archivalische eenheden Verwijder Terug

Identificatie Context Inhoud Readlegging Verwante eenheden Biblio Relaties 1 Relaties 2 Trefwoorden Vana

Gerelateerde organisaties

Relatie (eig.)	Relatie (syst.)	Organisatie	vd	vm	vj	td	tm	tj	Opmerkingen
	ervoorzitter	Respekt voor Arbeid en Democ	0	0	0	0	0	0	
		Respekt voor Arbeid en Democratie							
		Retour à Liège							
		Rex							
		Rossem							
		Salvatorcollege, Hamont							
		Sancta Maria Instituut, Antwerpen							
		Sancta Maria Instituut, Deurne							
		Sancta-Maria-Instituut, Kasterlee							

Gerelateerde personen

Persoon is ...	Relatie	van Persoon	vd	vm	vj	td	tm	tj	Opmerkingen

Intermediar

Start Archiverenregister, paragra Microsoft Access - [0... 14:42

historische levens, zodat de onderzoeker zich kan toeleggen op diepteonderzoek en synthetisering. Bovendien moet de databank een analytisch potentieel ontwikkelen: een groot aantal velden wordt op uniforme wijze ingevuld door middel van gestuurde invoer (verplichte keuze uit een vaste lijst van termen). Aan ODIS moet de onderzoeker vragen kunnen stellen als: *"Hoeveel administratieve medewerkers van organisaties met als trefwoord 'socialisme' hadden een diploma van de Arbeidershogeschool tussen 1945 en 1965,"* of *"Hoeveel organisaties met als zetel Antwerpen van 1918 tot 1940 hadden als gerelateerde persoon Louis Major?"* Op termijn moet de databank in principe sociaal-historische statistieken automatisch kunnen genereren. 'In principe', want veel zonet alles hangt hier af van de relevantie van de ingevoerde gegevens. Bij het ontwerpen van het datamodel en de samenstelling van de keuzelijsten werd waar mogelijk gewerkt op basis van internationale standaarden, zoals ISAD(G) 1999 voor de archieffiches; ISBD(G, S en M) 1989 voor de publicatiefiches; HISCO voor de keuzelijst beroepen; ISO396-2 voor de keuzelijst talen enz.

De gegevens worden opgeslagen in een consequent uitgewerkt relationeel model. Wanneer een gegeven reeds in een andere fiche voorkomt, wordt er niet dubbel ingevoerd, maar een 'link' gelegd. Dit laat de gebruiker toe om voortdurend 'door te klikken'. Zo kunnen bij verkiezingsuitslagen de biografische fiches van de verkozen kandidaten opgeroepen worden, bij bibliografische fiches de gegevens van auteurs en uitgevers, kan er 'doorgeklikt' worden op familieleden, trefwoorden, lijsten van bestuursleden enz. Het rela-

tionele model zal op termijn toelaten om de netwerken in de intermediaire structuren aanschouwelijk te maken.

De meerwaarde van de ODIS-data wordt in eerste instantie vooral gezocht op het regionale niveau: de ruime, bonte maar o zo belangrijke wereld van de middenkaders van de beweging. Er mag aangenomen worden dat de grote nationale structuren en figuren reeds grotendeels onderzocht werden, zodat ODIS zich hier kan beperken tot een synopsis van het bestaande materiaal. De lokale niveaus - tenzij het lokale initiatieven betreft waarvan de relevantie het lokale niveau oversteeg, zoals bijvoorbeeld De Rode Valken - zullen aangevat worden naarmate de middelen het in de toekomst zullen toelaten.

Naast de databank profileert ODIS zich bovendien als een internationaal en interdisciplinair overlegforum voor wetenschappelijk onderzoek naar sociale bewegingen en het maatschappelijke middenveld. Zo wordt er jaarlijks een workshop georganiseerd: op 15 mei 2000 was dat rond 'definitieproblematiek van intermediaire structuren', einde november 2001 zal de volgende workshop plaatsvinden over het thema 'verwerking en analyse van historische verkiezingsresultaten'. Einde 2003 wordt, als apotheose van het lopende FWO-project, een internationaal symposium gehouden, waarop de databank en de onderzoeksresultaten zullen worden voorgesteld. Tenslotte stelt ODIS op de publieke website (<http://www.odis.be>) teksten, werkinstrumenten, literatuur en verwijzingen ter beschikking.

*Spelende kinderen bij het beeldhouwwerk ontworpen door E. van Steenberg
ter nagedachtenis van Adelbert Kennis met daarachter de achtergevels van enkele
woningen uit de Unitaslaan te Deurne (collectie Erwen Mievis)*

Project 'Ik woon in een monument'

Martine Vermandere,
Amsab-Centrum Antwerpen

In 2000 lanceerde de Koning Boudewijnstichting de campagne Actuele Volkscultuur. Onder volkscultuur werd hier verstaan: *"De kennis en ervaring, de tradities en gebruiken die vandaag leven binnen de samenleving en haar diverse bevolkingsgroepen"*. Doel van de campagne was het ondersteunen van experimentele initiatieven die uitgaan van volkscultuur als de levende cultuur van alledag. Daarbij werd gedacht aan culturele en sociale, kortom maatschappelijke projecten die de gemeenschap attenderen op nieuwe uitdagingen. De Koning Boudewijnstichting drong ook aan op samenwerking van diverse partners en een grote inbreng van het publiek.

In navolging van het museumdecreet betreffende samenwerkingsverbanden tussen musea en archiefbeheerders met het oog op het optimaliseren van de functionaliteit, hadden Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis en het Volkskundemuseum Deurne net voor de lancering van deze campagne een samenwerkingsakkoord afgesloten. Naast de wederzijdse hulp bij prospectie en conservering van archieven, werd hierin ook een mogelijke samenwerking voorzien bij het reali-

seren van projecten. De campagne Actuele Volkscultuur was dan ook een gedroomde gelegenheid om een gezamenlijk project in te dienen waarbij de know-how van beide partners noodzakelijk was. Lang moest niet nagedacht worden over het thema. Reeds bij het opstellen van het samenwerkingsakkoord waren er plannen om samen een onderzoek op te starten rond sociale huisvesting in Deurne.

In december 2000 kregen we het bericht dat onze inzending 'Ik woon in een monument: Waardevolle historische sociale huisvestingsprojecten in Deurne' tot de twintig voor ondersteuning geselecteerde projecten behoorde.

Het doel en de motivatie van het project 'Ik woon in een monument' is vooreerst de historiek van de sociale woningbouw in Deurne als gemeente - nu district - met de meeste en de meest markante sociale woningbouwinitiatieven uit de Belgische geschiedenis. De campagne Actuele Volkscultuur laat ons echter toe er meer van te maken. Door de plaatselijke bevolking in het onderzoek te betrekken, de jeugd te laten participeren in het nadenken over de actuele leefsituatie en het grote publiek de waarde van sociale woningbouw te laten ontdekken, proberen we de bewoners van de sociale woonwijk een nieuw zelfbewustzijn te geven. We hopen door het tonen van de vooruitstrevendheid in het achterliggende ideeëngoed een kentering teweeg te brengen in de perceptie van de 'sociale woonwijk als achtergestelde woonbuurt'. Tevens hopen we de buurt alert te houden voor het verval van dit historisch erfgoed.

Het project heeft meerdere facetten. Voor-
eerst is er de samenwerking tussen Amsab
en Turninum-Volkskundemuseum-Deur-
ne rond prospectie en beheer van archie-
ven over de sociale huisvesting in Deurne.
Hierbij wordt niet alleen aan bouwplan-
nen gedacht maar ook aan foto's, getuige-
nissen, beheer van de sociale woningbouw,
sociale samenstelling van de bewoners enz.
Meerdere personen werden reeds bereid
gevonden hun medewerking en/of archie-
ven ter beschikking te stellen voor ons
onderzoek. Ook beloofde architect Dirk
Thiers zijn medewerking. Hij maakte zijn
eindverhandeling over Juliaan Schille-
mans en bezit een rijk archief over deze
architect die in de Belgische architec-
tuurgeschiedenis een bijzondere, doch
weinig gekende plaats inneemt. Vanuit zijn
arbeidersafkomst was Schillemans (1906-
1943) erg begaan met de levensomstan-
digheden van de arbeiders. Uit interesse
voor urbanistische problemen ontwierp
hij reeds in 1930 een utopische wereld-
stad, een ontwerp van een mondiaal com-
plex van concentrische lijnsteden. Zijn
'utopisch samenlevingsmodel' vormde de
directe aanleiding voor het ontstaan van
de partij van de zogeheten Technokraten
van de Antwerpenaar Leo Frenssen. Op
30 november 1943 werd Schillemans, als
lid van de Kommunistische Partij en ge-
wapend weerstander, terechtgesteld door
de Duitsers. Hij liet in Deurne zijn eigen
woning bouwen: een huis dat oorspron-
kelijk drie verdiepingen moest tellen voor
evenveel gezinnen maar waarvan slechts
de benedenverdieping gerealiseerd werd.
Schillemans was het grote voorbeeld voor
architect Renaat Braem die hij introdu-
ceerde in de Kommunistische Partij. De

onlangs overleden Braem maakte een om-
streden ontwerp voor het sociaal woon-
complex Arena Sporthal te Deurne.

Daarnaast is er de inbreng van het publiek,
hier de bewoners van de sociale woon-
wijken Unitas, Arena en Conforta. De
oudere bewoners zullen zoveel mogelijk
bijeengebracht en geïnterviewd worden
in het gezellige café van het Volksmu-
seum, dat zeer gekend is door zijn mede-
werking aan feestelijkheden in Deurne
(onder meer de Reuzenommegang en de
Bevrijdingsfeesten). Om de inwoners zo
talrijk mogelijk te laten participeren wor-
den ook de plaatselijke verenigingen en
scholen ingeschakeld. Het doel van deze
bijeenkomsten is tweeledig: het verzame-
len van foto's en mondelinge getuigenis-
sen in functie van het wetenschappelijk
onderzoek naar de sociale structuur en
de mentaliteitsgeschiedenis van de wijk
én het dichter bij elkaar brengen van de
bewoners via gedeelde ervaringen. Om
de jongeren bij het initiatief te betrekken
wordt gedacht aan een fotoproject waar-
bij zij hun impressies over het leven in de
buurt kunnen weergeven. Bijzondere
aandacht zal ook uitgaan naar het betrek-
ken van de allochtone bevolking bij alle
activiteiten.

Het wetenschappelijk onderzoek moet
zijn finaliteit kennen in een inventaris van
het gevonden materiaal (ook in andere
instellingen) en, in meer vulgariserende
en beknoptere vorm, in een magazine. In
dit magazine komen ook alle activiteiten
die in het kader van dit project gereali-
seerd zullen worden (bv. de Reuzenom-
megang staat dit jaar in het teken van de

sociale huisvesting). Daarin zal ook de route staan die wandelaars of fietsers kunnen nemen bij een individueel of geleid bezoek aan de sociale woonwijken.

'Ik woon in een monument' wordt ook de titel van een tentoonstelling, waarin de drie grote facetten van het project samenkomen. Een eerste deel zal gewijd worden aan de architectuur van onder meer Schillemans, Braem en Van Steenberghe. Het tweede deel zal vooral de nadruk leggen op het wonen en leven in de wijken en in het derde deel komen de jongeren van nu aan het woord. De tentoonstelling heeft plaats in het Koninklijk Atheneum in Deurne. Niet alleen is het atheneum centraal gelegen, het werd ook gebouwd door architect Van Steenberghe die eveneens de Unitaswijk ontwierp. Bovendien wou Van Steenberghe van de school een ontmoetingsruimte voor de buurtbewoners maken. Daartoe voorzag hij er een feestzaal en een douche-ruimte. De douches werden echter door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kort na de bouw nooit gebruikt. Nu zullen ze het decor vormen voor de tentoonstelling en alsnog hun oorspronkelijke functie vervullen.

Het project is momenteel nog in volle voorbereiding. Via *Brood & Rozen* houden we u op de hoogte van de geplande activiteiten.

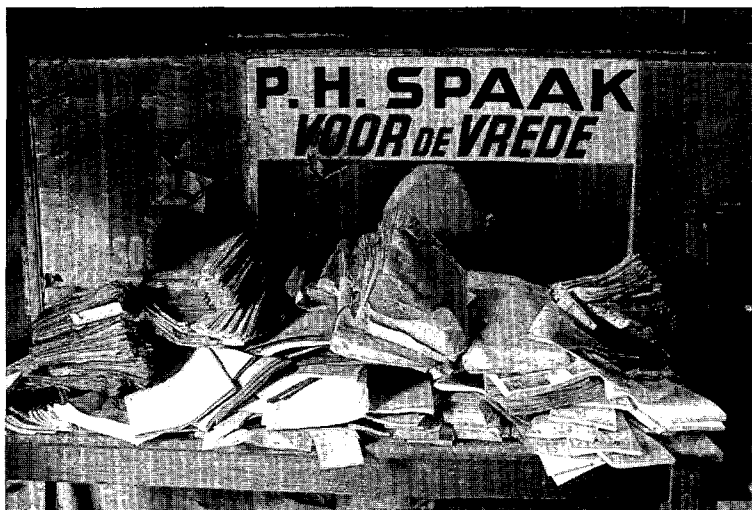
Seminarie: Preservering en conservering van boeken en archiefdocumenten in een modern perspectief

Patricia Rau, Amsab

Het seminarie dat plaats had in Gent op 12 februari werd ingeleid door organisatrice Josée Van Loon (boekbindster en papierrestauratrice), ze hield een pleidooi voor de in 1999 opgestarte Europese organisatie ABOTRAINE, hetgeen staat voor Actual BOOkbinding TRAINing. De organisatie wil de opleiding 'boekbinden' via trainingsmodules beter definiëren met alle moderne educatieve en interactieve middelen die kunnen leiden tot een degelijke opleiding met kwaliteitscontrole. Alles wordt gecoördineerd vanuit Gent met medewerking van verscheidene boekbinders uit Noorwegen, Duitsland, Frankrijk en Spanje.

De eerste spreker, Caroline Bendix (Brits bibliotheekconservator), had het over de oorzaken van schade aan boeken.

Als eerste categorie is er de 'actieve' schade als gevolg van (verkeerd) gebruik en manipulatie van de originelen. Hierbij gaf ze enkele tips voor bibliotheekhouders over hoe een boek best behandeld wordt, bv. beter een boek in het midden van de rug vasthouden om het uit het rek te ha-

*Archiefstukken
zoals aange-
troffen op de
zolder van het
volkshuis te
Ronse (foto
Lieve Cosyns)*

len, het boek niet met een vinger er langs boven uitkantelen, tot het verbod van snoepen tijdens de raadpleging enz.

Als tweede categorie is er de 'passieve' schade, veroorzaakt door het niet gebruiken van boeken en archiefstukken, waardoor de schadecontrole wegvalt. In dit geval moet gelet worden op temperatuur, vochtigheid, belichting en ventilatie van de opslagplaatsen.

Voor verzwakte exemplaren wordt een zuurvrije kartonnen versteviging per exemplaar, boekschoen genaamd, geoperd. Deze boekschoen moet, voor volledige ondersteuning, perfect rond het boek aansluiten en bovenaan en achteraan open zijn voor verluchting.

Voor heel erg beschadigde exemplaren wordt een ruime zuurvrije doos aangeraden waarin het boek, helemaal stofvrij, liggend kan bewaard worden. Let wel, deze dozen verzuren uiteindelijk ook, dus blijft er steeds nood aan controle en moeten de dozen tijdig vervangen worden.

De tweede spreker, Philip Holswilder (Belgisch vertegenwoordiger van de firma Munters), liet ons kennismaken met het dienstenaanbod van zijn firma die actief is op gebied van luchtontvochtiging na brand en waterschade. Informatie over wat men best doet als zijn waardevolle bibliotheek onder water is komen te staan. Het komt er in het kort op neer dat als het papier minder dan 6 uur onder water staat men best zelf onmiddellijk de ondergelopen ruimte leegpompt en dan wacht tot de firma in kwestie komt. Als het papier meer dan 6 uur onder water staat (het is dan volledig verzadigd) wacht men best op de komst van de firma. Intussen wordt het volgende aangeraden:

- uitschakelen van verwarming (tegen schimmelvorming)
- zorgen voor ventilatie
- enkel bij valgevaar (door gewicht) exemplaren, volledig ondersteund, verleggen
- in geen geval natte pakken uitpersen.

De derde spreker, Henk Pork (Nederlands biochemicus), had het over zijn bevindingen bij het bestuderen van de verouderingsprocessen waaraan papier onderhevig is. Vanzelfsprekend is de verzuring een van de grootste problemen voor het 19e- en 20e-eeuwse papier. Papier van vóór 1850 is niet zo onderhevig aan verzuring vanuit het papier zelf, omdat de grondstof (lumpen) en het fabricageproces anders waren, maar het kan wel schade vertonen door lokale aantasting, zoals inkt- en groenvraat en door biologische aantasting door schimmels en insecten. Na 1850 was er een grotere nood aan papier, door de stijging van het aantal publicaties en de groei van de oplagen. Zodoende is men op een andere manier en met andere grondstoffen (hout, aluin) papier beginnen maken. Deze grondstoffen, gebruikt voor het moderne papier dus, bevatten verzurende elementen; deze verzuring verkleurt (bruin) en verzwakt het papier, dat dan zijn soepelheid verliest, waardoor het kan breken. Bijgevolg is alle papier van de periode tussen 1850 en 1950 onherroepelijk aan het verzuren, een groot drama voor archieven en bibliotheken. Hier ligt vooral het onderzoeksterrein van Pork. Hij is in binnen- en buitenland op zoek gegaan naar systemen voor massaontzuring van boeken en archieven.

Ontzuring door gassen gaf niet de gewenste resultaten; een bevredigend resultaat is de ontzuring in baden. Dit gaat als volgt: de boeken worden met de rug vastgeklemd aan de as van een liggende, cilindervormige kuip. Deze as draait op zichzelf en de boeken vallen pagina per pagina open in het basische sop in de kuip.

Daarna worden de boeken diepgevroren om te drogen. Daardoor worden ook alle bacteriën gedood. De kostprijs is 1000 fr. per boek.

Er is maar weinig verbeelding nodig om op te merken dat dit systeem alleen maar kan gebruikt worden voor boeken die nog in heel goede staat verkeren, en daarna, weliswaar ontzuurd, hopelijk in goede staat gebleven zijn. Ook bij het vriesdrogen vraag ik mij af of er geen mechanische schade ontstaat door uitzetting te wijten aan ijsvorming in het natte papier (+ 1/6 volume). Verder bevestigde Pork, is het een beetje dweilen met de kraan open, aangezien na de ontzuring, het verzuringsproces enkel vertraagd wordt maar niet gestopt en dus de originelen na afzienbare tijd terug hun te hoge (natuurlijke) zuurtegraad krijgen. Zo te zien is het probleem van het verzuren van boeken en archieven verre van opgelost.

Het enige wat de bewaarder kan doen is zorgen voor een goede biotoop voor de originelen, dit wil zeggen een temperatuur van 15 tot 18°C, een relatieve vochtigheid tussen 50 en 55%, voldoende ventilatie van de lokalen waarbij moet getracht worden op binnendringen van insecten, vogels en knaagdieren; horren gebruiken dus, regelmatig verwijderen van stof, belichting tussen de 50 en 100 lux en zeker geen rechtstreeks (zon)licht, het op punt stellen van de brandbeveiliging en controle ter voorkoming van waterschade en ... bescherming tegen diefstal.

Een complexe maar lonende klus.

In memoriam Ben Leenders 1925-2000

Lucia Leenders, echtgenote van Ben

Ben is geboren op 27 januari 1925 in de Amsterdamse Rivierenbuurt. Hij komt uit een muzikantenfamilie. Zijn vader, die hij muzikaal hoog had zitten, speelde diverse instrumenten en verdiende een karige boterham in de lichte amusementsmuziek. Iedereen thuis moest meedoen in het orkestje van de weinige leerlingen - *"als je niks meer kan kan je altijd nog muzikant worden"* - en Bens instrument werd de klarinet.

Zijn ouders hadden gebroken met de katholieke kerk. Ze waren sterk antikatholiek en anarchistisch maar politiek niet georganiseerd en gehecht aan 'wat netjes' is. De links-anarchistische sfeer is aan Ben blijven kleven.

Na de HBS ging hij, om aan uitzending naar Duitsland en de honger te ontkomen, werken bij boeren in het oosten van het land. Na de oorlog studeerde hij tropische landbouw aan de toenmalige Koloniale Landbouwschool te Deventer. Hij had een contrabas op de kop getikt en heeft daarmee nog meegespeeld in het Metropole Orkest. Klarinet speelde hij voor zijn plezier. Met twee vrienden schnabbelde hij. Ze trokken naar Frankrijk om een muzikale vakantieboterham te verdienen en eindigden in het politie-

bureau van Monaco wegens landloperij. Waarmee bevestigd werd dat je van de muziek niet rijk wordt.

Voor de meeste mensen is de muziek uit je jonge jaren de muziek die je nooit vergeet. Ben was wat dat betreft geen uitzondering. Met liedjes is hij zijn hele leven lang bezig geweest, maar ook de linkse muziek uit de jaren '30 is bij hem blijven hangen. Voor de Spaanse burgeroorlog zelf was hij te jong, maar niet voor opzweepende liederen van de 'barrikaden-tauber' Ernst Busch. Zijn linksigheid en muzieksmaak pasten ook bij zijn actieve lidmaatschap van de NJN, de zeer individualistische Jeugdbond voor Natuurstudie. Aan eigen politieke activiteiten uit die tijd is mondeling niet méér overgeleverd dan muzikale propaganda maken voor de Pro-Co, de progressieve concentratie bij de studentenverkiezingen.

Ben was ook in die tijd al een schrijver van stukjes. Om aan geld te komen schreef hij onbenullige romantische verhalen voor damesbladen. Na zijn opleiding trouwde hij met Greet en ze vertrokken naar het onafhankelijk geworden Indonesië. Daar werkte hij als bedrijfsleider op een suikeronderneming. Zoals alle Ne-

derlanders werden ook zij in 1956 het land uitgezet. Ben werd bedrijfsleider op een chemische fabriek te Zwijndrecht. Zijn werk boeide hem niet en hij moest zijn energie toch kwijt, muziek speelde hij nauwelijks meer. Hij verzamelde wel op de plaat en op de band veel lichte muziek, Nederlandse liedjes en cabaret en Franse chansons. Verder kon je hem vaak vinden in zijn donkere kamer waar hij niet onverdienstelijke foto's afdruckte waarmee hij diverse prijzen verdiend heeft.

Op 43-jarige leeftijd verloor hij zijn vrouw. Hij zegde zijn baan op, zette zijn hypotheek stop, nam een baantje als nachtportier en ging in Utrecht psychologie studeren. In die tijd kon je ook als veertiger na een propaedeuse een beurs krijgen. Hij leefde uiterst zuinig en studeerde snel af. Als psychotherapeut kon hij pas echt gebruik maken van zijn talenten. Hij kon goed luisteren maar ook goed en graag vertellen en combineerde een grote mensenkennis met een nuchter en analytisch verstand. Hij had een halve baan bij de Regionaal Instituut voor Geestelijke Gezondheidszorg (Riagg) en een praktijk aan huis.

Maar voor Ben bleef de hobby belangrijker dan het werk, het verhaal belangrijker dan de gebeurtenis. Hij begon fanatieker te verzamelen. Zijn huis kwam vol te staan met oude radio's en grammofoons. Inmiddels waren wij getrouwd en samen struinden wij tweedehandswinkels en -markten af op zoek naar oude opnamen. Zoals hij zei: "*Niet om te draaien maar alleen voor de heb*".

Hij begon ook weer te schrijven voor verschillende tijdschriften als de *De Weergever*, *Sketch*, *Cabaret*, *Brood & Rozen* en *Fox* in Duitsland. In zijn stukjes voor *Vrij Neder-*

land liet hij zich graag kennen. Voor het Theater Instituut Nederland schreef hij boekjes bij diverse cd's van historisch materiaal (Ben schreef boekjes voor CD's waarop oude 78-toerenplaten van voor de Tweede Wereldoorlog terug werden uitgegeven. Bijvoorbeeld over Lou Bands, Kees Pruis, Louis Davids, Speenhof en vele anderen). Hij vond het heerlijk om zijn onderwerpen door te spitten, was verzot op kleine details en sprak er graag over.

Via een artikel over Ernst Busch in *De Weergever*, het blad voor 78-toerenverzamelaars, kwam hij in contact met de Oost-Duitser Bernd Meyer Rahnitz. De samenwerking was erg vruchtbaar. Ben had al een uitgebreid overzicht van Ernst Busch in exil in Nederland en België en stortte zich steeds meer op het leven en werk van Busch. Samen hebben ze een bijna volledige biografie en discografie van Busch gemaakt en alle uitvoeringen van het solidariteitslied verzameld, natuurlijk ook de Nederlandse. De verzameling van Busch was vrijwel compleet. Tot aan de dood van Ben zijn ze hieraan bezig geweest.

In de zomer van 2000 bleek dat hij ernstig ziek was. In oktober is hij overleden. Hij heeft nog kans gezien om zijn eigen begrafenis compleet te regisseren. Er werd dan ook naast de Internationale door Willem Breuker veel muziek uit de jaren '30 en natuurlijk veel Busch gespeeld.

Van Ben mochten we het na zijn begrafenis voortaan zelf weten. Mede door zijn regie was de begrafenis voor allen een onvergetelijke gebeurtenis. Hij laat een immense voorraad gecatalogiseerde muziek na.

Amstelveen, 22 januari 2001

In memoriam Karel Heirbaut

Jef Maes, schoonbroer van Karel

Vrijdag 30 maart 2001 overleed Karel Heirbaut. Karel was jarenlang syndicalist op de Boelwerf te Temse en lag daar samen met vele anderen aan de basis van een belangrijke beweging van strijd-syndicalisten. Heirbaut verbeeldt en verwoordt meer dan dertig jaar sociale strijd hier, maar ook ver buiten het Waasland. Zijn inspiratie putte hij uit het manifest van de KWB (Kristelijke Werkliedenbeweging) uit de jaren '70 dat het krachtig uitdrukte in één zin: het kapitalisme maakt mens, dier en natuur kapot. Aan de basis van deze sociale bewogenheid lag de onwrikbare overtuiging dat elke mens, op de eerste plaats de zwakste, recht heeft op welvaart en welzijn.

Zijn sociaal engagement had een sterk lokaal karakter maar zonder de ruimere maatschappelijke context - tot op het internationale vlak - uit het oog te verliezen. Zo was Heirbaut sterk betrokken bij de problemen in Lee, bij OK-Trans en vooral bij de bezetting van Nobels-Peelman. Samen met anderen was hij een voorvechter in het Arbeiderscomité Waasland waarin verschillende progressieve groepen elkaar hadden gevonden. Hij lag mee aan de basis van De Barst, dat door middel van theater, vertellingen, boeken en brochures het maatschappijkritische gedachtegoed ruim verspreide.

Maar alleen de wereld was groot genoeg voor het sociaal engagement van mensen zoals Heirbaut. Samen met anderen heeft hij veel reizen gemaakt in het buitenland. Niet vanuit viersterrenhotels als toerist, wel als activist tussen en met de gewone mensen. Hij ging al liftend naar Turkije bij familie van Turkse werknemers op de Boel. Hij was in Marokko; in Engeland naar aanleiding van de Britse mijnwerkersstaking; bij de Palestijnen; in Cuba en Albanië. Hij sloot zich aan bij grote internationale manifestaties van daklozen, werklozen en sans-papiers, tegen armoede en uitsluiting.

Nadat hij in 1981 werd afgedankt op de Boelwerf bleef hij actief. Via zijn boeken, zijn foto's, zijn collages en zijn vertellingen verspreide hij zijn ideeën. Zijn laatste tentoonstelling en dito fotoboek, *Stromen blijven Stromen* vormen een samenvatting van zijn werk en zijn ideeën (zie *Brood & Rozen*, 2001, 1).

Heirbaut is overleden aan asbestkanker. In de jaren '70 hebben de militanten op de Boelwerf gevochten om het asbest van de werf te krijgen. Door vele acties zijn ze daarin geslaagd. Hij en de zijnen hadden gelijk!

Karel Heirbaut werd gewaardeerd door de enen en verguisd door de anderen. De waardering kwam van hen voor wie hij rechtvaardigheid opeiste: de stoere 'klinkers' op de werf, de halfdove kappers, de lassers en monteerdere, de buizenleggers en verfspuiters, de Turken en de Grieken die in de meest onmenselijke omstandigheden in onderaanneming werkten.

Social-Democratic Internationals. A Bibliography

Gerd Callesen, Dr. Phil., Librarian at
the Labour Movement Library and
Archive, Copenhagen

In continuation of the migrations of medieval journeymen, the 19th century saw considerable migratory activities on the part of European workers. Immediately prior to the outbreak of the revolutions in Europe in 1848, France alone had a foreign population of 850,000 people, mainly skilled workers and artisans. It is an established fact that this nascent radical Labour Movement gave rise to concern among the ruling classes; attempts were made to restrict or even ban migration, and certainly to prevent the setting up of workers' organizations, for which reason they had to operate clandestinely during these years⁽¹⁾.

More important than migrating journeymen is, of course, industrialization which slowly emerged from the middle of the century, and created the class for whom international organization was to be of decisive importance. The emerging working class took an interest in the International Working Men's Association (IWA) to the extent that and for as long as it was

capable of managing activities to prevent the importation of scabs, and could actively assist the workers engaged in industrial action. For quite some time, the IWA was able to do that⁽²⁾. But the IWA was dissolved and a new International only saw the light of day when the newly formed labour parties and trade unions met at the Paris Congress in 1889⁽³⁾.

However, international experience was to have implications for the development: as a result of this comprehensive worker migration, the members of the working class had an unarticulated understanding of the nature of capitalism in some of those respects that directly affected workers: they had themselves experienced that contradictions between work and capital existed throughout the industrialized world, that, universally, attempts were made to keep working hours long and wages low, that state and capital cooperated towards these ends, in short, that conditions for working people were more or less identical no matter what country they found themselves in. This basis of experience was crucial and impacted on the acceptance of the general Marxist theory in wide working-class circles because Marx and Engels were able to formulate the international experience of workers into a coherent theory acceptable to these groups; this, in turn, provided a basis for a more or less profound acceptance and appropriation of the other components of the theory in the working class. However, during this time, i.e., the 1880s and 1890s, industrial workers accounted for a relatively modest proportion of the total population, with the exception of countries like Great Britain and Belgium.

Apart from the Workers' Sports International the different Social-Democratic international initiatives which arose after World War I, were not large-scale organizations

The political International developed during the years after 1900, and from 1901, national federations began developing mutual cooperation which, a short time before 1914, was institutionalized in the International Federation of Trade Unions. However, at the same time, such institutionalisation led to a weakening of spontaneous internationalism; this was almost inevitable in light of the fact that the Labour Movement had become a mass movement which, in order to be able to handle its tasks, had found it necessary to employ a number of functionaries, working for the movement in various capacities such as editors of dailies and the many different periodicals, as chairmen of trade union organizations, as statisticians, etc. The internationalist position did not die, but it did become less vigorous, its role was weakened as a result of its institutionalisation.

The Social-Democratic parties attempted to reestablish cooperation after World War I, but it took from 1919 to 1923 before the different parties were able to reach so much agreement that a new International was formed: The Labour and Socialist International (LSI), with institutionalized cooperation with the Socialist Youth International (SYI) and the International Federation of Trade Unions. Under the Social-Democratic umbrella, the interwar years saw the birth of a series of new international associations. To some extent, these Internationals shared their foundations with those which arose again following the Second World War: they reflected the fact that in and around the Social-Democratic Labour Movement various occupational and cultural

activities arose contributing towards disseminating the ideology of this movement to broader layers of the public, and through them attempts were made to integrate ever larger groups into the activities of the movement. Apart from the Workers' Sports International they were not large-scale organizations, and they developed virtually no bureaucratic structures, but survived on the basis of efforts made by some few activists.

During the interwar years it is, however, characteristic of Social-Democratic workers' internationalism that it could exercise no organizational sanctions against its affiliates. It was, in any case, one of the major differences between the LSI and the centralist Communist International that the latter could, in fact, impose sanctions on its affiliates. Organizational internationalism - including the LSI and the SYI - was based on consensus. Increasingly, over the interwar years, national Social-Democratic parties, who were in government office, rejected any possibility of providing the International with anything but powers of moral persuasion vis-à-vis the actually doable policies as perceived by the government parties in the individual countries. The problem of coupling the struggle for power in the parties' own countries to fundamental solidarity with and assistance to the movements of other countries was not solved during the interwar years, and the scope for action of the International gradually shrank, and in the autumn of 1939 it was, in fact, dissolved. Until that time, it had acted as an important forum for information and discussion.

As early as in the final phase of the Se-

cond World War, attempts were made anew to reestablish international cooperation between the Social-Democratic parties, attempts which finally led to the (re)founding of the Socialist International in 1951; the youth organizations reestablished their own International in 1946, and some of the other Internationals tried to resume cooperation as if nothing had happened.

However, it is plain that the Social-Democratic parties, as distinct from the trade union Internationals, are united only by a more or less identical basic position in relation to international problems, by a common social-affairs stance, but in many topical or urgent problems they make up their own minds based on the perceived interest of their nation state - little or no attempt is made (any longer) to link national and international tasks into a common struggle. However, this basic common position often led to similar developments, as became clear from the amendments made to several of the parties programmes from the late 1950s and onwards. Similarly, several parties reacted more or less identically to the new political framework conditions of the 1970s by placing themselves, left of centre' in the political spectrum.

Until the 1950s the special Social-Democratic ideology was strong enough for the parties to attempt new initiatives in the field of - especially cultural - cooperation. However, practical circumstances made it impossible to set up, for example, alternative Social-Democratic news dissemination in the at that time still not insignificant newspapers published by the Social-Democratic Labour Movement.

The International Federation of the Socialist and Democratic Press held a number of conferences and published various periodicals to disseminate information of interest to the Labour press, but without a sufficient strength of impact to secure the activity over a protracted period.

It goes without saying that internationalism is not a constant factor whose nature is forever firmly fixed. Rather, it is an insight based on experience, an insight that might fade if it is no longer based on actual experience of the type originally made by migrating journeymen. Together with the various phases of capitalist development, internationalism also undergoes changes during which it can deteriorate into a purely notional position void of any practical implications. This does not mean that it will have lost all meaning in the working class, something which became clear during the interwar years vis-à-vis refugees from Fascism who were aided by other working-class and Labour organizations. One type of aid provided by the LSI was the establishment of the Matteotti Committee, and in spite of the prevailing high rates of unemployment in the 1930s, comprehensive xenophobia or racism did not afflict the working class. These phenomena were certainly not unknown in middle-class strata, but unlike what was to be the case in the 1980s and 1990s, they were not echoed in the working class.

In the 1970s, at least, an upswing in international solidarity activities could be observed, finding expression, for example, in connection with the reestablishment of Social-Democratic mass parties in Portugal and Spain, in the support given to

HIRANO JUAN C. COLINDRES JOSE LEON DIAZ FRANCISCO ESTRADA PEDRO ANTONIO IRIAS JOSE M.
 JIRON RUANO MIGUEL ANGEL ORTEZ ABRAHAM RIVERA CARLOS SALGADO PEDRO UMANZON RICORI
 RTO CRUZ PEDRO ARAUZ PALACIOS OSCAR TUPAC ARAN MORALES AVILES JULIO BUITRAGO GE
 IMAN POMARES PABLO UBEDA JOSE BENITO F. AGUIRRE CARLOS ROBERTO VIGUENES CARLO
 AGUIRRE EDGAR MURCIA FRANCISCO REIZA C. SIMIRO SOTELO IDIA MARIADIAZA BERNI
 TOINO DIAZ OCHOA ADRIAN ROJAS N. SAN CARLOS RIVERA ANIBAL CASTRILLI
 HANNO GORDILLO MANOLO MOHALES PERALTA JUAN HERNANDEZ DE POMARE
 EDUARDO CONTRERAS JUAN DE DIOS MORA LINDA ESPINOZA MAURICIO DI
 FELIX SIMBLE ENRIQUE LORENTE LUISA RIVERA JUAN JOSE QUEZADA ROGELI
 IRTE ISRAEL LEWITES JUAN CARLOS NI DAVID TEJADA PEDRO J. CHAMORR
 LANGRAND CLAUDIA CHAMORRO RENE ENOLDO QUANT EDUARDO MEDINA VICTO
 C. MAURICIO HERNANDEZ ROISES RIVERA R LANG S. OSCAR PEREZ CASSAN ROGER I
 T ARVIZO WALTER PENTIRE LOMEL CRUZ EDC REZ OMAR NASSAN RICARDO ORUE LU
 ESHON CARLOS MANUEL ABQUIN CRISTIAN CORNELIO SILVA RAUL CABEZA LACA
 MARINA SILVA B. IGOR UBEDA EDWIN CASTR TO DOMINGO BEHAVIDES FAUSTO HERIBER
 FRANCISCO MORENO OSCAR DANILLO SALES CARLOS REYMA NICOLA
 SANCHEZ FERRIN DIAZ FELIPE CRIST I ERNESTO HERNANDEZ CARLO
 TIMOCO RENE HERRERA MANUEL DUVI IRES UNANIA ZELAYA UBEDA
 ROLANDO LOPEZ VALENTIN GARRIOS MARCOS SEQUEIRA MARIANC
 SEBILES CARLOS ARROLLO MARTA AD ELICA QUEZADA GENOVEVA
 RODRIGUEZ MANUEL SANCHEZ MIA ROMARRIDA FRANCISCO CAST
 ELLOJUAN JOSE PEREZ NORMAN LO PEZ MARIA DEL PILAR GUTIE
 REZ JOSE BENITO CENTENO MAURICI O CORDOBA EUSEBIO HARY
 AIZ P. SILVIA FERRUFFINO EDDY RODI RIGUEZ JOSE LUIS ENRIQUEZ
 S. GUILLERMO ROBERTO BENTHA CALI ERON LUIS ALFONSO VELAZQ
 IJF JONATHAN COMPAZ JULIAN O QUE LEBON RUCALAN IVAN
 SANCHEZ FRANCISCO BUITRAGO FAUSTI NO RUIZ JORGE NAVARRO P
 ODESTO DUARTE IVAN MONTENEGRO P MILO ORTEGA JUAN ALBERT
 J BLANDON ALISSIO BLANDON FABIAN RODRIGUEZ RENE CARRION I
 I OPEZ BLAS REAL ESPINAL DAN MIA IJMEZ ARLEN SU MILERO AL
 JAUNZA ROGER NUNEZ WILCO AREVALO CILBERTO FOSTRAN Y NUNE
 O J. CANALES B. IVAN NOEL CASTRO R. JOSE NEFTALI CRUZ N. OSC
 AR CARDENAS B. ABELARDO J. CHA ARRIA RONAL HERMAN CRUZ
 IRENE DIAZ CASTRO CARLOS A. DEL CADO H. GUILLERMO J. DUAR
 RE O. HUMBERTO CERDAS I. FELICIAN O CASTRO BUSMARR CINTENO I
 LEONEL GUERRERO ALFONSO REYES JOSE A. DAVILA C. ROBERTO L
 IPEZ V. REINERIO F. SALAZAR C. MA NUEL S. LOPEZ V. JOSE C. ALE
 RAN M. DOUGLAS H. MEJIA O. EDUAR DO A. SANCHEZ A. JUAN F. ESP
 HOZA A. MIGUEL VASQUEZ D. MARC SO RIOS O. SERGIO V. VARGAS C
 MANUEL SANCHEZ G. TOMAS TIJERIN R. JUAN B. ZELAYA N. JOSE A. M
 TENEGRO R. JUAN M. NAMEYDY A. P UBEN PALADINO V. ALVARO MON
 IOYA L. JOSE S. MAYORCA A. MARC IS N. ORTIZ EDUARDO MEJIA C. MI
 CTON R. GARCIA S. JAVIER ANGELAL H. MANUEL A. AGUILAN H. RUBEN
 ALMANZA U. REYNALDO AMADOR C JIM J. ALVARADO L. ANGEL AGUI
 RRE R. MAURICIO B. BROMES S. IACI NTO BACA J. MAURICIO BAITODANC
 FRANCISCO, SEBASTIAN Y LEONEL BL ANCO E. GERARDO M. BLANCO B. RI
 NE GERROTERAN C. FELIX R. CENTEN O R. ISIDRO A. CENTENO R. GABRIE
 CASTILLO R. JUBENCIO CASTILLO CARLOS A. CALDERON A. PABLO A. I
 ASTILO MARVIN CHAMORRO V. PRO YUAN M. CALERO R. WILFREDO CAM
 ADRIAN ROJAS N. ARMANDO MARTI M. EDDY MONTERREY B. MANUEL S.
 PARAJON CH. JOSE MA. MARTINEZ S. ESTRADA N. HERNAIDO PASQUIER
 JUAN M. BUSTOS L. ROLANDO A. ESP ACINTO Y DOUGLAS BLANCO C. ADIL
 A DIAZ M. JOSE V. HERNANDEZ C. MI HERMANDEZ M. EDDY Y SILVIO MARIN
 E. JUSTO C. CASTILLO M. CESAR A. N TETE C. ISAIS R. Y LAURA C. ESPING
 ZA S. SILVIO ESPINOZA N. CARLOS E OLANDO CORTEZ T. JOSE M. CORDES
 D. HAYARDO GUANEZMA T. LEONEL C RYTHA L. Y JAVIER COREA S. JOSE D.
 CASCANTE JORGE CASTILLO A. ARMA ALLERO L. LEONIDAS CASTILLO C. CLAU
 DIO F. OCHOA M. JOSE D. AMADOR MADRICAL F. JOSE A. VELAZQUEZ C
 ARMANDO J. GUTIERREZ D. MILTON J. A. OMAR GONZALEZ O. MARIO LARIO
 L. FRANCISCO ARRIAGA CH. ROBERTO Z C. ENRIQUE N. JUAREZ C. ULISES ZEL
 AYA D. FRANCISCO MORAN M. WILME FRANCISCO CUEVARRA V. TEOFILO ALEMAN
 C. JUAN J. MARTINEZ N. JOSE R. Y JU ONSECA L. CESAR J. ESTRADA N. ERNESTO
 IBAUNZA ROBERTO VARGAS BAYRES RODRIGUEZ MARADIAGA ARACELLY PEREZ
 INDIANA FERNANDEZ MARIA M. AVEP ANGELITA MORALES AVILES FELIX PEDRO
 PICADO FONSECA DOUGLAS MEJIA B. O SALINAS PORFIRIO Y JOSE LUIS BARR
 ERA RAMIROUS ARTAGA NUNEZ V. BERRIOS FRANK TORUÑO CARLOS IMAI
 MARVIN CAITAN YAMIL CA ER MENDOZA MERCEDES REYES GABRIEL
 ADRIAN REYES HERMAN CRI ARDENAL FIDEL CALDERA FELIX VALDIVI
 TOMAS OCAÑO CHAYARRI RO ROBERTO ABET LOPEZ ADOLFO SALL
 EDDY BERRIOS ALEJANDRO DAVILA BOLAÑOS JORGE SINFOROSO BRAVO CASPAR GARCIA LAVIANA
 GEORGINO ANDRADE R. YAZMINA RUIZ D. JULIO CANALES EDDY QUIROZ LUIS EMILIO VASQUEZ

Y LOS MILES DE HEROES Y MARTIRES CAIDOS POR LA LIBERACION NACIONAL, LA DEFENSA Y CONSOLIDACION DE LA REVOLUCION POPULAR SANDINISTA

LET NICARAGUA LIVE

IUSY

INTERNATIONAL UNION
OF SOCIALIST YOUTH

UNION INTERNACIONAL
DE JUVENTUDES SOCIALISTAS

Poster of the International Union of Socialist Youth in
support with the Sandinist movement in Nicaragua

the Sandinist movement in Nicaragua, in the support allocated to the liberation struggle in southern Africa and elsewhere. Social-Democratic organizations - including the Socialist International - played a decisive role in this connection⁽⁴⁾.

Solidarity activities seem to have been replaced by activities more orientated by humanitarian considerations, but nevertheless there is still a fundamental position in the Labour Movement concerning the importance of internationalism. Whether the new European trends, including European Works Councils in multinational companies and the right to free movement of persons within the external frontiers of the European Union, will entail a new basis for internationalism, at least in the core groups of the Labour Movement remains to be seen. However, it is not certain by any means that the present-day Labour Movement will be capable of reacting politically and strategically adequately to the internationalization of capital and the fluctuations of world markets. The Internationals are there - can new life be breathed into them? But irrespective of whether and how they can be used, their development and publications constitute a store of significant experience, and this bibliography should constitute a tool in connection with the analysis of the historical manifestations of internationalism in the Labour Movement Internationals. Thus, it is hoped, it will contribute towards clarifying problem formulations in the current situation.

In addition to providing bibliographical information, the purpose of the biblio-

graphy is to contribute towards improving the conditions for research into Labour Movement history. In the present situation scholarly and theoretical efforts constitute an important factor in the development of a framework for continuing emancipatory activities of the Movement. The International Association of Labour History Institutions (IALHI) considers it one of its tasks to further scholarly work in the field of Labour History. For this reason the IALHI has endeavoured - among other efforts - to establish bibliographies of various Labour publications, e.g. of microfilms of the central organs of Labour parties⁽⁵⁾.

This new bibliography aims to register all publications of the various Social-Democratic and Socialist Internationals in the period from 1914 to 2000, whether they are printed or, as in some cases, mimeographed. The criterion for inclusion is whether the publications were intended to be used also outside the organisation, that is all material intended for use only internally in the different Internationals has been excluded.

The reason for setting the starting point in 1914 is that in his bibliography on the Second International, Georges Haupt made the planned Congress of the International in Vienna August 1914 the last one to be included⁽⁶⁾. The bibliography on the Communist International by Vilem Kahan, of which only volume 1 has as yet been published, begins in 1919, but may include the material of the Women's International and the Youth International during the First World War in the forthcoming volumes as they in the main must be considered part of the left wing which

in 1919 established itself as the Communist International⁽⁷⁾. The different Fourth Internationals – of which the various Trotskyist international organisations have been covered in part by Petra and Wolfgang Lubitz⁽⁸⁾ – also falls outside the scope of the present bibliography.

Although it has not been possible to find material from various Internationals, and as, furthermore, the publications found only exist scattered over several libraries of the IALHI members, we believe that this bibliography is a decisive step forward, as many Internationals are only now recognized as such and the possibility exists to collect the now identified missing items. Probably most of the publications of the 39 Internationals listed in this bibliography, out of which 12 are still publishing today, have been found – with the exception of the European Socialist Party. Here a great and probably difficult task awaits us. But this only indicates what is the case with most of the Internationals of the post-Second World War period: their publications have not been collected systematically, nor do the Internationals themselves feel the necessity to keep record of their own history. Among others things, this shows a loss of historical identity in the Labour movement.

- (1) See J. GRANDJONC, *Die deutsche Binnenwanderung in Europa 1830 bis 1848*. In: O. BUSCH et al. (eds): *Die frühsozialistischen Bünde in der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Vom "Bund der Gerechten" zum "Bund der Kommunisten" 1836-1847*. Ein Tagungsbericht, Berlin: 1975, pp. 3-20.
Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialien, vol. 1-3, Berlin 1970-1984, and M. HUNDT, *Geschichte des Bundes der Kommunisten 1836-1852, Philosophie und Geschichte der Wis-*

senschaften, Studien und Quellen 3, Frankfurt/M.: Peter Lang, 1993.

- (2) U. HERMANN, *Der Kampf von Karl Marx um eine revolutionäre Gewerkschaftspolitik 1864 bis 1868*, Berlin, 1868.
- (3) A brief survey of the various congresses is provided by A. REISBERG, *Von der I. zur II. Internationale. Die Durchsetzung des Marxismus im Kampf um die Wiederherstellung der Arbeiterinternationale*, Berlin, 1980, pp. 98-138. For the first years of the new International, see M. BÜRGI, *Die Anfänge der Zweiten Internationale. Positionen und Auseinandersetzungen 1889-1893. Quellen und Studien zur Sozialgeschichte*, 16, Frankfurt, 1996; for the refoundation of the Labour and Socialist International, see R. SIGEL, *Die Geschichte der Zweiten Internationale 1918-1923 – Quellen und Studien zur Sozialgeschichte*, 7, Frankfurt/M., 1985.
- (4) For the activities of Danish Social-Democratic organisations in this field the survey in C. LARSEN-JENSEN (ed), *Vi forandrer verden ... - dansk arbejderbevægelse og internationaliseringen [We Change the World - the Danish Labour Movement and Internationalization]*, Copenhagen, 1999.
- (5) See: Second International Series on Microfilm. In: *Newsletter*, IALHI, (1993)7 and (1995)9.
- (6) G. HAUPT, *La deuxième Internationale 1889-1914. Etude critique des sources. Essai bibliographique*, Paris, 1964.
- (7) V. KAHAN, *Bibliography of the Communist International (1919-1979)*, vol. 1, Leiden, 1990.
- (8) P. & W. LUBITZ, *Trotsky bibliography. An international classified list of publications about Leon Trotsky and trotskyism 1905-1988*, München, 1999; *Trotsky Serial Bibliography 1927-1991. With locations and indices*, München, 1993.

Socialist Internationals - A Bibliography.
Publications of the Social-Democratic and Socialist Internationals 1914-2000. A Project by the International Association of Labour History Institutions (IALHI), Bonn 2001

**Het Vlaams Parlement,
Nieuwe Politieke Cultuur en
het potentieel voor een
valorisering van het
maatschappelijk kapitaal van
vrouwen in de politieke
besluitvorming**

Karen Celis,
aspirant FWO-Vlaanderen

In de periode 1998-2000 voerde het VUB-Centrum voor Vrouwenstudies in opdracht van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Cel Gelijke Kansen in Vlaanderen, een onderzoek uit naar de positie van de vrouwelijke leden van het Vlaams Parlement tijdens de legislatuur 1995-1999. De bedoeling ervan was, na een grondige analyse, te komen tot aanbevelingen naar de overheid toe om het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming maximaal te valoriseren. Deze beleidsaanbevelingen, evenals de belangrijkste onderzoeksresultaten, zijn terug te vinden in deze beknopte monografie.

De participatie van vrouwen aan de (politieke) besluitvorming wordt beschouwd als een hefboom voor emancipatie, gelijke rechten en kansen voor vrouwen in het geheel van de maatschappij. Cijfers tonen echter aan dat vrouwen op elk politiek niveau en binnen elke politieke context specifieke hindernissen ondervinden. De monografie focust op een zeer specifieke fase in de politieke

activiteit, namelijk het zetelen in een verkozen assemblee. Met betrekking tot het uitoefenen van een parlementair mandaat werden eveneens reeds verschillende problemen in kaart gebracht. Vrouwelijke parlementsleden zijn, onafhankelijk van het parlement waarin ze zetelen, in de minderheid; ze bekleeden er zelden leidinggevende posities zoals parlements-, commissie- of fractievoorzitter; ze zetelen voornamelijk in de 'zachte' en 'onbelangrijke' commissies en ook de politieke cultuur zou niet openstaan voor hun inbreng en in een aantal gevallen zelfs leiden tot vrouwonvriendelijk gedrag. En het Vlaams Parlement? Ontsnapt dit nieuwe, regionale parlement met zijn nieuwe politieke cultuur aan deze oude gewoonten? Deze en andere vragen lagen aan de basis van het onderzoek waarvan de resultaten in de gelijknamige publicatie worden besproken.

Het ontstaan van het Vlaams Parlement als een volwaardig, rechtstreeks verkozen parlement in 1995 verliep parallel aan de opkomst van het discours rond 'Nieuwe Politieke Cultuur' (NPC), dat gevoed werd door een aantal politieke schandalen en het electorale succes van extreem-rechts. Plots drong de kloof tussen de burger en de politiek zich op als een pregnant probleem en werden stappen ondernomen om het 'democratisch deficit' en de 'legitimiteitscrisis van de politieke instellingen' teniet te doen. Een beter functionerende overheidsadministratie enerzijds, en een doorzichtiger politieke besluitvorming en een meer rechtstreekse en actieve band tussen bevolking en de politiek anderzijds waren de belangrijkste

ste eisen. Opvallend genoeg sluiten zowel de bevoegdheden van het Vlaams Parlement als de structurele en culturele veranderingen die in naam van de NPC doorgevoerd werden, nauw aan bij hetgeen in verschillende onderzoeken wordt aangeduid als de terreinen waarop vrouwelijke politici voornamelijk actief zijn (namelijk de zogenaamde 'zachte' en concrete materies) enerzijds en wat de 'andere leiderschapsstijl en communicatiecultuur' van vrouwen wordt genoemd anderzijds. Er bestaat bovendien een sterke historische verwevenheid tussen het debat over vrouwen en politiek en 'nieuwe politieke cultuur'. De vrouwenbeweging lag samen met andere 'nieuwe sociale bewegingen' aan de basis van de stroming die later de term 'Nieuwe Politieke Cultuur' kreeg. De vrouwenbeweging ijverde, naast een hogere vertegenwoordiging van de vrouwen in de politiek, ook voor een andere politieke cultuur, die vrouwen toegang moest verlenen tot de hoogste politieke beslissingsmacht. Redenen te over dus om de driehoeksverhouding Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en de positie van de vrouwelijke parlementsleden grondig onder de loep te nemen.

NPC in het Vlaams Parlement als een weg naar een grotere legitimiteit van de politieke instelling wordt onderzocht op haar potentieel voor de verbetering van de positie van politicae. Dit resulteert in een beschrijving en een (gegenderde) analyse van het functioneren van een modern, regionaal parlement. Het onderzoek verschaft relevante inzichten in de manier waarop leden van een regionaal parlement

hun rol als vertegenwoordiger percipiëren en in de mate waarin deze instelling het waarmaken van hun (politieke en maatschappelijke) ambities stimuleert dan wel hindert. De hindernissen die vrouwelijke parlementsleden tijdens het uitoefenen van hun mandaat ondervinden, krijgen extra aandacht omdat het onderzoek in een volgende stap beleidsaanbevelingen formuleert om het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming maximaal te benutten. Gezien de vrij gunstige positie van en de weinige structurele en culturele problemen voor de vrouwelijke parlementsleden, concentreren de beleidsaanbevelingen zich in eerste orde op het betrekken van de mannen én de politieke partijtop in een 'beleid' dat zowel gericht moet zijn op het verhogen van het aantal vrouwen in de politiek als op een verbetering van hun situatie in een parlement.

Een overkoepelende vaststelling is dat de nieuwe regionale structuur wel degelijk kansen biedt aan politieke nieuwkomers, onder wie vrouwelijke parlementsleden. Ondanks hun gering aantal, namelijk 17,7% in het eerste rechtstreeks verkozen Vlaams Parlement, profileerden ze zich sterk op bepaalde -vooral sociale- thema's. De vrouwelijke leden van het Vlaams Parlement zetelden in wat de parlementsleden zelf aanduiden als de belangrijke commissies, maar werden tamelijk gesegregeerd. Een aantal commissies telde geen of slechts één vrouw: ver van de eenderde drempel die aangeraden is voor adviesraden en andere organen. Het geringe aantal vrouwen is één verklaring voor de onevenwichtige verdeling van

vrouwen over de commissies. De concentratie van de vrouwelijke parlementsleden in de 'zachte' commissies weerspiegelt ook de belangstelling en de expertise van de verkozen vrouwen. Anders is het gesteld met de positie van vrouwen in leidinggevende functies. Het Vlaams Parlement telde slechts twee vrouwelijke commissievoorzitters, slechts één vrouw was lid van het belangrijke Vast Bureau en geen enkele vrouw was fractieleider.

Ondanks het gegeven dat het merendeel van de vrouwelijke parlementsleden nieuwkomer was in het Vlaams Parlement, waren ze globaal gezien actiever dan hun mannelijke collega's op het vlak van het aantal parlementaire initiatieven. Over het algemeen bleken ze sterker op het parlementaire werk gericht te zijn dan hun mannelijke collega's met gemiddeld een langere werkweek binnen het parlement. Ze spitsten zich sterker toe op het commissiewerk in vergelijking tot sommige van hun mannelijke collega's en spendeerden minder tijd en hechtten minder belang aan lokale activiteiten (wat deels te wijten is aan de nog steeds moeilijke combinatie van een mandaat met een gezinsleven). Dit weerspiegelt een andere opvatting over de taak van een parlements lid. Zo wensten de vrouwelijke parlementsleden een lagere graad van onafhankelijkheid ten aanzien van de groep die ze meenden te vertegenwoordigen. Mannen richtten zich daarentegen vaker naar de mening van de fractie en de partij om die belangen te behartigen.

Mannen en vrouwen hadden gedeeltelijk verschillende visies op het politieke be-

drijf en het belang en de inhoud van een Nieuwe Politieke Cultuur. Een grotere proportie vrouwelijke vertegenwoordigers vond dat het de taak van de oppositie is om zich maximaal in te schakelen in het besluitvormingsproces om zodoende de zaken te realiseren. Mannelijke parlementsleden waren meer geneigd om de kritische rol van de oppositie te onderstrepen. Het leveren van kritiek op voorstellen van de meerderheid, was voor hen de hoofdtaak van de oppositieleiden. De 'vrouwelijke' opvatting over het politieke bedrijf strookte beter met de definitie van NPC zoals die ingevuld werd door de leden van het Vlaams Parlement. De overgrote meerderheid vond bijvoorbeeld dat de inhoud van een voorstel moest prevaleren op het spel tussen meerderheid en minderheid en boven 'tactische spelletjes' moest worden gesteld. Vrouwelijke parlementsleden benadrukten vaker dat inhoud en dossierkennis voor hen centraal waren in de definitie van NPC.

Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming. Wetenschappelijke Monografie 5, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap Gelijke Kansen in Vlaanderen, 69p.
Tel: 02/553.58.46,
E-mail: gelijkekansen@vlaanderen.be
De monografie is gratis

Nationalism, labour and ethnicity 1870–1939

Edited by **Stefan Berger** and **Angel Smith**

**Over 'goede' en 'slechte' nationalismen:
de socialisten en de natie**

**STEFAN BERGER and ANGEL SMITH (eds.),
Nationalism, labour and ethnicity 1870-1939**

*Maarten Van Ginderachter, aspirant FWO-Vlaanderen,
vakgroep Nieuwste Geschiedenis, RUG*

"All nationalisms [...] are a form of measles. Jacobin nationalism may be 'more benign than most, yet it remains measles nonetheless'." Met deze boutade over het Franse progressieve patriottisme stelde K.S. Vincent⁽¹⁾ een strenge diagnose: het nationalisme is een enge ziekte die zelfs het linkse gedachtegoed aantast. Over de (on)verzoenbaarheid van de natie en de linkerzijde verscheen in 1999 de bundel *Nationalism, labour and ethnicity 1870-1939*. Negen auteurs verdiepten zich in de rol die de nationale kwestie speelde in de socialistische beweging van een klein dozijn landen (Duitsland, Groot-Brittannië, Spanje, Frankrijk, Polen, Rusland, de Verenigde Staten, Australië, Zuid-Afrika en Indië). De impact van politieke, economische en culturele factoren op de (non-)integratie van arbeiders in de natie en op de nationale en nationalistische stellingnames van labour komen aan bod.

Het inleidende hoofdstuk (van de hand van de samenstellers van de bundel, Stefan Berger en Angel Smith) geeft een prima overzicht van de verhouding tussen socialisme en nationalisme in Europa tussen 1870 en het begin van de Tweede Wereldoorlog. Ondanks het feit dat deze stromingen vaak als ideologische tegengestelden voorgesteld worden, zijn er overeenkomsten. Beide hebben hun wortels in het post-Verlichtingsdiscours over de Vooruitgang. Het 'nationale idee' bijvoorbeeld, ontstond aan het eind van de 18e eeuw uit het revolutionair-democratische gedachtegoed (denken we maar aan de Franse revolutie). Daarnaast vormt de natie zowel voor nationalisten als voor marxisten een noodzakelijke stap in de evolutie van de mensheid, respectievelijk naar de eindzege van het natiestaatideaal of van de klasseloze samenleving. Aan het einde van de 19e eeuw verloor het nationalisme veel van zijn emancipatorisch potentieel door de opkomst van conservatieve staats- en etnische nationalismen, wat natuurlijk botste met het internationalisme waarvan het socialisme doordrongen was.

Tussen 1890 en 1930 raakten delen van de West-Europese arbeidersklasse geïncorporeerd in de nationale staat. Het reformisme van het merendeel van de socialistische partijen begeleidde die evolutie. Zij huldigden een verzoenende retoriek waarin noties als het volk, nationale belangen en de natie centraal stonden. Het schot dat sommige socialisten optrokken tussen hun goede linkse nationalisme en het slechte rechtse bleek echter niet altijd waterdicht. Vooral in militaire en koloniale aangelegenheden durfden socialisten wel eens imperialistische posities innemen, aldus Berger en Smith. De nationale integratie van arbeiders had haar beperkingen. In tijden van nationale crisis konden grote delen van de arbeidersklasse gemobiliseerd worden achter de vaderlandse vlag, maar dit engagement *"was quickly to subside to the back of people's minds"*. De nationale kwestie was immers *"peripheral to workers' thoughts and actions"*, socialistische leiders waren er over het algemeen meer door geïnteressueerd dan de basis. De *"facts of class"* (loonsverhogingen, werkloosheid enz.) waren relevanter omdat arbeiders er in het dagelijkse leven direct mee geconfronteerd werden. Tegelijkertijd echter konden nationalistische noties (onder andere over culturele en raciale superioriteit) binnendringen in het gedachtegoed van de arbeidersklasse *"through the liberal republican inheritance, education, military training and state propaganda"*.

Na deze algemene situatieschets van de samenstellers krijgen we in negen bijdragen een zicht op de verhouding natie-socialisme in tien landen. In zijn comparatieve artikel over Duitsland en Groot-Brittannië betoogt Berger dat de socialisten er vier 'nationale' vertogen op nahielden: *"First, anti-national internationalism, secondly an internationalism conscious of and endorsing national differences and identities, thirdly, attempts to formulate an 'oppositional patriotism' which would allow national identification without giving up the internationalist creed, and finally, at different times, the adoption of the dominant right-wing nationalism, racialism and imperialism."*

Omdat de Britse en Duitse sociaal-democraten aanvankelijk buitengesloten werden uit de natiestaat (de machtsstructuren waren er sterk antisocialistisch), werden zij hevige critici van het nationalisme en verdedigers van het internationalisme. Maar, in tegenstelling tot de communisten en anarcho-syndicalisten, geloofden de reformistische en revisionistische vleugel van de SPD in het keizerlijke Duitsland dat patriottisme de basis vormde van elk internationalisme. Antinationalistisch internationalisme wezen zij af als contraproductief. Geleidelijk aan raakte de arbeidersbeweging tussen 1870 en 1940 in beide landen geïntegreerd in de natie. In Duitsland versnelde de vroege ontwikkeling van de welvaartsstaat dit proces, in Groot-Brittannië speelde volgens Berger de (ook in arbeiderskringen) wijdverspreide trots om de zogenaamd eeuwenoude parlementaire traditie van het land mee. Hier spant Berger mijns inziens de kar voor het paard. Die trots was eerder een symptoom van de integratie van Labour dan een oorzaak ervan. De groeiende 'nationalisatie' van de arbeidersbeweging in beide landen weerspiegelde zich ook in de ambivalente houding tegenover het imperialisme en het kolonialisme. Kritiek wisselden de Duitse en Britse socialistische partijen af met pleidooien voor een 'goed' kolonialisme dat beantwoordde aan Europa's civilise-

rende missie in de wereld.

Het artikel van de andere samensteller, Smith, haalt niet het niveau van Bergers bijdrage. Smith schrijft een feitelijke, organisatorische geschiedenis van verschillende organisaties aan de Spaanse linkerkant en van hun houding tegenover de Baskische en Catalaanse nationalistische bewegingen. Roger Magraws artikel over het Franse socialisme is diepgaander. Hij schetst het belang van drie elementen in de relatie tussen klassen- en natiebewustzijn in Frankrijk: één, de zeer militante houding en de organisatorische zwakheid van de Franse socialisten; twee, de grote aanwezigheid van geïmmigreerde arbeiders tijdens de tweede industriële revolutie; drie, het sterke bewustzijn bij arbeiders dat zij een historische relatie hadden met de republikeinse, jakobijnse traditie. Democratisch nationalisme was in Frankrijk een sleutelelement van *"left-wing thinking"*. De 'mainstream' van de Franse socialisten zou daardoor geen tegenstelling zien tussen nationale en internationale loyaliteiten. Magraw waarschuwt er echter voor hier te verregaande conclusies aan te verbinden. De opvatting dat Frankrijk enkel een voluntaristisch, civiel en progressief patriotisme kent en dat de xenofobe etnische variant import was, klopt niet. Deze laatste vorm *"had authentic French roots, and some of these derived from the culture of the left - from Jacobin obsession with national unity to anti-capitalist antisemitism - and it did recruit a steady trickle of defectors from the left. Furthermore there is surely a real danger of arrogance in a tradition which views France not as a but as the nation and as the emancipatory hope of the world. It assumes that foreigners lack the commitment to struggle for equality and freedom"*. Magraw ziet echter ook positieve kanten aan het jakobijnse nationalisme. Al rond 1880 had de linkerkant zich zo stevig gepositioneerd in het natiediscours dat rechts en extreem-rechts er nooit een monopolie op zouden verwerven.

Jie-Hyun Lim toont in zijn bijdrage over Polen aan dat de socialistische partij, de PPS, het Poolse nationalisme droeg en bezeten was door het idee van een Groot Polen. Het andere stuk over de Slavische wereld, van Geoffrey Swain over Rusland, is aangename lectuur, maar Swain gaat niet systematisch in op de relatie tussen class en nation. Wel belicht hij de subtiële manier waarop Lenin het zelfbeschikkingsrecht van naties interpreteerde: *"Lenin insisted that, while Latvia and Ukraine could be independent states, the LSD and KPU [i.e. de communistische partijen van Letland en Oekraïne] could not be independent parties"*. De KP van Rusland was de hoogste instantie en alle nationale partijen waren onderworpen aan het Russische Centraal Comité en het politbureau, *"but the peoples themselves had the right to self-determination to the point of secession"*. Zo konden de Russische bolsjewieken controle blijven uitoefenen over de 'onafhankelijke' nationale staten van de sovjetfederatie. Kortom, Lenin probeerde natie en revolutie te verzoenen *"by proposing the dialectic of self-determination for the state but centralisation for the party"*.

Neville Kirk maakt zijn grootspraak om nieuwe methodologische wegen te bewandelen niet waar in zijn artikel over de Verenigde Staten. Integendeel, zijn bijdrage leest op bepaalde plaatsen als een rechtvaardiging van de Amerikaanse droom ('America right or wrong'). De massa voorbeelden van racisme die hij aanhaalt weerleggen zijn conclusie dat *"by the early 1890s the inclusive perspective of radical republicanism enjoyed great and seemingly*

enduring strength within the American labour movement". Typerend voor Kirks americocentrisme is het gebruik van antebellum en postbellum, waarmee hij de periode voor en na de Amerikaanse burgeroorlog bedoelt.

Terry Irving probeert in zijn (overigens lezenswaardige) artikel over Australië aan te tonen *"that while the labour movement exhibited a wide range of the kinds of 'nationalisms' found in other countries, its distinctive radical or democratic nationalism was the result of a specific state-building experience propelled from below, and that at crucial moments this protected Labor from the patriotic excesses of anti-democratic nation building."* Zijn bewijsvoering overtuigt echter niet. De Australische Labourpartij werkte wel degelijk mee aan 'anti-democratic nation building'. Zo steunde zij de in 1901 goedgekeurde *Immigration Restriction Act*, die de basis vormde voor een 'White Australia policy'. Bovendien ziet Irving de houding van Labour tegenover de aboriginals op een verbijsterende manier over het hoofd. In zijn opsomming van de bevolkingsgroepen die op het einde van de 19e eeuw in Australië aanwezig waren, vermeldt hij ze niet eens.

Tim Moldram behandelt de relatie Labour - natie - etnie in Zuid-Afrika. De complexe verhouding tussen die loyauteiten mag blijken uit de paradoxale slogan van de stakende Afrikaners-mijnwerkers in 1922: *"Workers of the world unite and fight for a white South Africa"*. Je kan je de vraag stellen of Moldrams bijdrage op haar plaats is in een bundel die zich toelegt op westerse gevalstudies. Deze opwerping geldt a fortiori voor Rajnarayan Chandavarkars bijdrage over Indië. Zonder in blind eurocentrisme te vervallen kan je je afvragen of een subcontinent, waar aan het begin van de 20e eeuw tweehonderd talen en vijfhonderd dialecten gesproken werden, waar bijna elke gekende godsdienst van deze aardbol beleden werd, waar een kastesysteem in voege was en een koloniaal regime bestond, op een zinvolle manier te vergelijken valt met Groot-Brittannië, Duitsland, Frankrijk of zelfs Rusland.

Als er één zaak naar voren komt uit alle bijdragen is het wel de ambigue relatie tussen socialisme en nationalisme. Tussen 1870 en 1939 zien we een pendelbeweging van wederzijdse aantrekking en afstoting. Op momenten dat socialistische nationalisme gedroegen, was hun inspiratiebron het 'great state nationalism'. Hierin speelden de (weinig gestructureerde) ideeën van Marx en Engels over naties een rol. Zij geloofden dat alleen grote, homogene natiestaten een rol in de (socialistische) geschiedenis konden vervullen en dat minderheden gedoemd waren te verdwijnen. Tegenover kleine nationale bewegingen die de eenheid van grotere natiestaten in vraag stelden, gedroeg een meerderheid van Europese socialistische arbeiders zich zeer 'realpolitisch': verzwakte een alliantie met de nationalistische arbeiders al dan niet de greep van de machtselite op de staat; dat was de vraag die zij zich stelden.

Een heikel punt in de bundel, tenslotte, is de manier waarop working-class-racisme beschreven wordt. De meeste auteurs worstelen met de spanning tussen de overtuigend antiracistische ideologie aan de top en de soms afwijzende reacties tegenover vreemdelingen aan de basis. Berger bijvoorbeeld beweert dat de xenofobe reacties van Duitse en Engelse arbeiders op de introductie van vreemdelingen in de scheepvaart geen uiting

waren van een essentialistisch racisme. Ze waren het gevolg van de pogingen van werkgevers om door de inbreng van goedkopere, niet-gesyndiceerde migranten de lonen te drukken en de arbeidsvoorwaarden naar hun hand te zetten. Zo raakte de arbeidsmarkt 'geracialiseerd': vreemdelingen werden geassocieerd met lage lonen, vakbondsvijandigheid, slechte werkomstandigheden en werkonzekerheid. Dit 'racialiseringsproces' vond plaats in vrijwel alle industrietakken waarin vreemdelingen aan het werk waren. Op zich is dit een plausibele verklaring, maar Berger ondermijnt die door voorbeelden van een essentialistisch racisme aan te halen die helemaal niet steunen op de negatieve invloed van migranten op de arbeidsvoorwaarden. De Poolse en Litouwse migranten in Lanarkshire bijvoorbeeld waren zeer militante vakbondsleden, die een centrale rol speelden in de syndicalisatie van de autochtone Schotse mijnwerkers. Toch werden zij op een racistische manier bejegend door Schotse arbeiders.

Niettemin is de eindbalans voor deze bundel positief: een meerderheid van de artikelen zijn hoogstaande studies, jammer genoeg hebben niet alle auteurs zich gehouden aan de probleemstelling en de intelligente vragenlijst van de samenstellers.

- (1) K.S. VINCENT, National Consciousness, Nationalism and Exclusion. Reflections on the French Case. In: *Historical reflections/Réflexions historiques*, 9(1993), pp. 433-449. Door Roger Magraw aangehaald in de besproken bundel.

S. BERGER and A. SMITH (eds.), Nationalism, labour and ethnicity 1870-1939, Manchester-New York: Manchester University Press, 1999.

*Barcelona, 19 en 20 juli 1936. De anarchisten werpen barricades op.
(Revolutie en Burgeroorlog. Spanje na 19 juli 1936, De Vrije, 1986)*

'No Pasaran'**ROBERT ALEXANDER, *The Anarchists in the Spanish Civil War***

Willy Verhoysen, opleiding journalistiek en geschiedenis.

Thans werkzaam als horecamanager in Kunstencentrum Vooruit, Gent

'No pasaran'⁽¹⁾. Deze gevleugelde woorden zijn zowat de verzinnebeelding geweest van het republikeinse verzet tegen de opstandige (fascistische) troepen van generaal Franco tijdens de Spaanse burgeroorlog van 1936-1939 en hebben zich in het collectieve geheugen van de geschiedenis gegrift. Deze onsterfelijke woorden worden toegeschreven aan de Spaanse communiste, Dolores Ibarruri, beter gekend onder haar bijnaam La Pasionaria. De mythe, ondersteund door tal van historische werken, wil dat de verdediging van Madrid tegen de oprukkende opstandelingen volledig op het conto geschreven wordt van de Internationale Brigades en de troepen die onder communistisch bevel stonden. Nauwkeurig historisch onderzoek van Robert Alexander heeft deze mythe doorgeprikt. Hij toont aan dat het de anarchistische milities waren, die in belangrijke mate ervoor zorgden dat de Spaanse hoofdstad uit handen van de opstandelingen bleef.

Het aandeel van de anarchisten in de Spaanse burgeroorlog is al vaak vanuit verschillende gezichtspunten bekeken en beschreven. Niemand heeft evenwel ooit een poging gedaan om de rol van de anarchisten in deze oorlog in zijn totaliteit te belichten en samen te vatten. Robert Alexander heeft in die leemte voorzien met *The Anarchists in the Spanish Civil War*. Alexander ontrafelt in zijn twee delen tellende werk de rol van de anarchisten tijdens de burgeroorlog met oog voor de militaire, economische, politieke, sociale en culturele aspecten. Hij breidt al die aspecten weer aaneen tot een geheel, wat op een aantal punten verrassende invalshoeken oplevert. Met name het aandeel van de anarchisten in de militaire strategie van de republiek in het algemeen en de verdediging van Madrid in het bijzonder, komt daarbij in een nieuw daglicht te staan. In diverse boeken en historische werken wordt de anarchistische militaire strategie tijdens de burgeroorlog als desastreus omschreven. De anarchistische milities wordt

doorgaans een groot gebrek aan discipline en lak aan militaire orders aangewreven. Dat beeld had zich in de collectieve imaginatie over de burgeroorlog gegrift en vond zelfs verschillende medestanders onder (wetenschappelijke) historici. Daaruit blijkt eens te meer dat historici niet boven de collectieve imaginatie staan.

Alexander was professor in de economie aan de Rutgers Universiteit in New Jersey (VS). In 1951 maakte hij deel uit van de economische regeringsmissie van de Verenigde Staten naar Spanje. Naderhand heeft hij talloze actoren van de Spaanse burgeroorlog geïnterviewd. Hij heeft verschillende boeken geschreven, vooral over Latijns-Amerika, politieke en economische onderwerpen en de geschiedenis van radicale bewegingen.

Breuklijnen

De Spaanse burgeroorlog heeft sedert 1939 al vele pennen in beweging gebracht. Het was dan ook bij uitstek een ideologische oorlog waarin verschillende politieke opvattingen lijnrecht tegenover elkaar stonden, dan wel in de loop van het conflict tegenover elkaar kwamen te staan. In de eerste plaats was het een conflict tussen links en rechts, dat een diepe kloof in de Spaanse samenleving deed ontstaan. Extreem-rechts, daarbij geruggensteund door de fascistten, de conservatieve Spaanse katholieke kerk en een groot deel van het leger, stak in juli 1936 de lont aan het kruitvat met een militaire opstand tegen de gekozen regering van socialisten, progressieve liberalen en regionalisten, tesamen republikeinen genoemd. Maar ook binnen republikeins Spanje liepen scherpe breuklijnen tussen de partijen. Met name tussen enerzijds de machtige anarchistische beweging⁽²⁾ en anderzijds de communisten en de rechtervleugel van de socialisten. Beide partijen verdedigden weliswaar de republiek, maar verschilden grondig van mening over de wijze waarop dat moest gebeuren. In de loop van de burgeroorlog leidde dit er zelfs toe dat anarchistten en communisten meer dan eens gewapend tegenover elkaar kwamen te staan.

Milities

De opstand van Franco was in juli 1936 in zoverre mislukt dat hij tegenover gewapende burgers en delen van het leger kwam te staan die trouw waren gebleven aan de gekozen regering. De republikeinse regering had echter wel het nadeel slechts over een amalgaam van bewapende anarchistische, socialistische en enkele communistische burgermilities en slechts over weinig echte militairen te beschikken. De opstandelingen rukten de eerste maanden dan ook snel op en wonnen flink terrein en stonden begin november 1936 al aan de poorten van Madrid. Alles wees erop dat de Spaanse hoofdstad spoedig als een rijpe appel in de handen van de opstandelingen zou vallen.

De eerste aanval van Franco op Madrid begon op 6 november 1936, maar werd een halt

toegeroepen door een krachtig optreden van de burgermilities, zowel van anarchisten als van andere politieke strekkingen, én van de stedelijke bevolking. De verdediging van de stad werd daarna overgenomen door troepen uit andere delen van Spanje, waaronder anarchistische milities, contingenten van de Internationale Brigades en door [de aankomst van] militair materieel uit de Sovjet-Unie, waaronder vliegtuigen.

De eerste troepen van de Internationale Brigades⁽³⁾ arriveerden pas op 10 november en werden ingezet op een deel van het front waar de troepen van Franco op 13 november doorbraken en er aldus in slaagden door te stoten tot de universiteit van Madrid. Bovendien ging het bij de Internationale Brigades niet om grote aantallen en vormden ze nog geen divisie. De Internationale Brigades opereerden ook niet autonoom maar stonden onder bevel van Spaanse officieren.

De organisatie van de brigades was in feite op dezelfde leest geschoeid als die van de gemixte Spaanse brigades. Wel beschikten ze over meer en beter militair materieel. Verder hadden ze betere officieren en beter getrainde soldaten. De meeste anarchistische milities waren al in groten getale aanwezig in de Spaanse hoofdstad op het moment dat de aanval op Madrid begon, wat voor de Internationale Brigades dus niet gold.

De milities van de CNT-FAI speelden volgens het onderzoek van Alexander een belangrijke rol bij de verdediging van Madrid. De anarchisten hielpen om in november 1936 de eerste frontale aanval van Franco te keren en waren later prominent aanwezig bij de verdediging van de stad. Veelal wordt de rol van de anarchisten bij de verdediging van Madrid onderschat en die van communisten flink overschat, zoals die van het beroemde vijfde regiment en de Internationale Brigades⁽⁴⁾.

Discipline

Een van de hardnekkige mythes, die sterk door de communisten is geïnspireerd, wil dat de anarchistische troepen onder leiding van Durruti bij de eerste schermutselingen met de opstandelingen in Madrid het hazenpad kozen. Alexander betoogt helder dat niets minder waar is. Met feiten staft hij juist het tegendeel. Het blijken juist de slecht getrainde troepen van de Catalaanse communisten en delen van het zo befaamde vijfde communistische regiment te zijn geweest die onder de hevige aanvallen van de opstandelingen terugweken en de voorste linies ontvluchtten. Het was de milite van Durruti die de terugtrekkende troepen opving en die manschappen in de eigen rangen onderbracht om aan het front stand te houden. Dat meer dan de helft van de manschappen van de milite van Durruti sneuvelde of gewond raakte zegt in dat opzicht meer dan voldoende. Het is volgens Alexander trouwens een van de grote misvattingen over de Spaanse burgeroorlog dat de anarchistische milities onverantwoordelijk waren en een gebrek aan discipline toonden. Wel verschilden ze sterk van andere politiek georiënteerde milities zoals die van de communisten. De anarchisten vochten immers niet

alleen voor de republiek en de gekozen regering, maar ook voor de sociale revolutie die plaatsvond in die delen van Spanje die onder republikeins bewind stonden.

Als we de balans opmaken van de verdediging van Madrid dan moeten we constateren dat de rol van de anarchisten van grote betekenis is geweest en zonder meer gedenkwaardig. Evenwel constateert Alexander dat noch de anarchisten, noch de Internationale Brigades een beslissende rol speelden bij de verdediging van Madrid. Die krachttoer was feitelijk mogelijk door de steun van de stedelijke bevolking die met haar neus op het front leefde, en de milities van alle politieke strekkingen en de enkele militairen die trouw waren gebleven aan de republiek.

De rol van de anarchisten in de verdediging van Madrid blijkt uit het onderzoek van Alexander exemplarisch te zijn voor het aandeel van de anarchistische milities in de militaire strijd elders in Spanje. Hoewel de omstandigheden soms verre van ideaal waren voor de milities. Onder meer bij de val van de Zuid-Spaanse stad Malaga in februari 1937, die algemeen wordt toegeschreven aan het falen van de anarchistische milities. Daarbij moet in rekening worden gebracht dat de republikeinse regering weigerde om de anarchisten van modern militair materieel te voorzien alsook de noodsignalen om ervaren militairen te sturen negeerde. Onder de gegeven omstandigheden konden de anarchistische milities geen stand houden tegen de veel beter getrainde en bewapende opstandelingen. Niettemin hebben ze zich niet zonder slag of stoot gewonnen gegeven.

Het scenario van Malaga loopt als een rode draad door de geschiedenis van de Spaanse burgeroorlog. Bang als de republikeinse regering - onder invloed van de communisten - was voor de invloed van de anarchisten, probeerde ze op alle mogelijke wijzen de macht van hun milities te beknotten. Dat werd nog versterkt door de militaire hulp van de Sovjet-Unie, die vooral in handen kwam van milities die onder invloed van de communisten stonden, dan wel van de regering. Recht evenredig met deze militaire hulp steeg de politieke invloed van de communisten. Zij waren gekant tegen de enorme economische macht die de anarchisten hadden verworven met de collectivisering van talloze landbouw- en industriële bedrijven. Het onthouden van militaire steun was voor de communisten een geweldig wapen om hun macht te vergroten in republikeins Spanje en die van de machtige anarchistische beweging te beknotten.

Tijdgeest

In een nabeschouwing belicht Alexander waarom de anarchisten na de burgeroorlog van het Spaanse politieke toneel zijn verdwenen en ook geen rol van betekenis meer konden spelen na de dood van Franco in 1975. Alexander wijt dat in de eerste plaats aan de transformatie van het kapitalisme die al ten tijde van het regime van Franco leidde tot een fundamentele verandering van de arbeidersklasse. Vóór de Spaanse burgeroor-

log waren alleen Catalonië en Baskenland in sterke mate geïndustrialiseerd, maar na 1939 volgde de rest van Spanje snel. Een gevolg van deze economische verandering was dat het sterke contrast tussen rijken en armen verdween door het ontstaan van een omvangrijke middenklasse, zowel in economisch als sociaal opzicht. Deze omwenteling was ook zichtbaar op straat. Vroeger onderscheidden de arbeiders zich qua kledij duidelijk van de hogere klassen door hun manier van kleden. Met de toenemende economische veranderingen vervaagde dit zichtbare onderscheid. De Spaanse arbeidersklasse verburgerlijkte waardoor het anarchisme als radicale beweging na het Franco-tijdperk geen vaste voet meer aan de grond kreeg. Het klassenbewustzijn dat vóór 1939 zeer sterk was onder de Spaanse arbeiders, was verdwenen. De anarchistische CNT had geen oog voor de modernisering van de ideeën en de organisatie op basis van de veranderde situatie, en bouwde daarentegen voort op de fundamenteën en de strategie van vóór 1939. Kortom de CNT zag de veranderde tijdgeest bij de arbeiders niet onder ogen. Dat dilemma was waarschijnlijk een van de belangrijkste oorzaken van de scheuringen binnen de anarchistische beweging, die haar invloed nog verder deden afkalven.

- (1) Ze (de opstandelingen onder leiding van generaal Franco) zullen er niet doorkomen (om Madrid te veroveren).
- (2) Spanje kende als een van de weinige landen vóór de burgeroorlog een machtige anarchistische beweging die middels haar vakbond CNT een sterke stempel drukte op de Spaanse arbeidersbeweging én de politiek. Het was met de hulp van de anarchisten dat in februari 1936, een centrum-linkse regering de verkiezingen had gewonnen.
- (3) De Internationale Brigades waren ontstaan uit de talloze vrijwilligers uit diverse landen die aan de zijde van de Spanjaarden de wapens opnamen tegen de (fascistische) opstand van Franco. Hoewel de Internationale Brigades politiek gezien zeer heterogeen waren samengesteld, slaagden de communisten er al snel in om het bevel van de meeste divisies van de Internationale Brigades naar zich toe te trekken of toe te vertrouwen aan hen welgevallige officieren.
- (4) Onder hen Burnett Bolloten, Hugh Thomas en zelfs George Orwell. Terwijl zeker deze laatste niet bepaald bekend stond als iemand die de communisten een warm hart toedroeg en ook Thomas staat niet geboekstaafd als een overtuigd communist.

R. ALEXANDER, *The Anarchists in the Spanish Civil War*, Two volumes, London: Janus Publishing Company Limited, 1999.

50 ans de luttes syndicales

LIBERTÉ CONFÉDÉRATION INTERNATIONALE DES SYNDICATS LIBRES

1948

1950

Een eeuw geschiedenis van de internationale vakbeweging

Patrick Pasture, docent KU Leuven

In 1999 vierde het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen (IVVV) zijn vijftigste verjaardag. In de aanloop ervan startte Amsab in samenwerking met het IISG en in opdracht van IALHI, een project over de historiografie van deze organisatie. Dit project resulteerde in 2000 in de uitgave van een publicatie en een opgemerkt colloquium over het onderwerp⁽¹⁾.

Het boek is het resultaat van het onderzoek van vijf auteurs (zes als we de inleiding van Bart De Wilde meerekenen). De kern van het boek bestaat uit chronologisch afgebakende hoofdstukken, die de hele geschiedenis van de internationale socialistische vakbondsorganisatie omspannen. De verschillende auteurs volgen daarbij elk een eigen benadering, zonder dat dit de homogeniteit van het boek al te zeer schaadt.

Een sputterende start

Michel Dreyfus situeert in eerste hoofdstuk, grotendeels gebaseerd op de bestaande literatuur, de stichting van het Internationaal Secretariaat van Nationale Vakbondsconfederaties ('International Secretariat of National Trade Union Centres', ISNTUC) in 1901-1902 in het proces van internationale alliantievorming en in het bijzonder van de Tweede Internationale (1889-1919). De positie van de vakbonden tegenover de politiek van de socialistische partijen vormde een punt van discussie, vooral tussen Fransen en Duitsers. Daar waar de Duitse socialistische beweging de voorrang verleende aan de politieke dimensie en de vakbonden als "de eerste leerschool van het socialisme" beschouwde, benadrukten de Fransen de autonomie van de vakbeweging. Het is slechts

Affiche bij de 50e verjaardag van het IVVV, 1999

een van de verschillen tussen beide modellen. Het Duitse model legt tevens veel nadruk op een stevige en gecentraliseerde organisatie. Overigens steekt Dreyfus, vooral een specialist van het Franse revolutionair syndicalisme en de 'Centrale générale du travail' (CGT), zijn aversie voor de Duitse 'bureaucratische' vakbeweging niet bepaald weg (blz. 42, 68). Hij verliest daarbij wel de lessen van zowel Max Weber als Robert Michels uit het oog dat bureaucratisering in de eerste plaats een krachtig middel tot democratie en emancipatie is. De Duitse vakbeweging speelde niet zomaar een voorttrekkersrol in Europa, zowel in de ontwikkeling van beroepsbonden naar vakbonden en industriële federaties als in de uitbouw van internationale beroepssecretariaten (IBS). Deze laatste ontstonden in de jaren 1890 en organiseerden internationale solidariteit en informatie-uitwisseling tussen arbeiders binnen éénzelfde beroepsgroep of industrie.

Tot grote woede van vooral Fransen, Nederlanders en Oostenrijkers, promootte het ISNTUC grotendeels het Duitse model, waarbij een sterke en gecentraliseerde vakbeweging zich onthield van politieke actie, het voorbehouden domein van socialistische partijen en de Tweede Internationale. Dat liet maar weinig ruimte voor een eigen actieterrein; zelfs het debat over de algemene staking en de achturedag werd als te politiek afgedaan, wat de Franse CGT in 1905 deed afhaken. In feite beperkten de activiteiten van het secretariaat zich tot de organisatie van enkele conferenties en het doorgeven van informatie over economische en sociale ontwikkelingen. Aldus anticipeerde het secretariaat enigszins op de latere Internationale Arbeidsorganisatie (IAO). In zekere mate kon het ook internationale solidariteit organiseren bij enkele grote stakingen. Vanaf 1907 boetten zowel het Duitse model als vooral het revolutionair syndicalisme aan kracht in en kreeg het secretariaat meer ruimte om een eigen internationale vakbondsactie te ontwikkelen. Met de komst van de 'American Federation of Labor' (AFL) in 1910 lagen de kaarten opnieuw anders. De AFL en haar leider Samuel Gompers zetten zich af tegen elke socialistische oriëntatie van de vakbeweging, zowel van het Duitse, Franse als Britse model⁽²⁾.

De AFL vormde de motor achter de pogingen om het internationaal secretariaat om te vormen tot een vakbondsfederatie, die tevens de IBS zou omvatten. Het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV) werd officieel opgericht in 1913, maar ging snel ten onder door de Eerste Wereldoorlog. De oorlog plaatste niet alleen de vakbondsorganisaties van de verschillende landen tegenover elkaar, met de neutralen in een ongemakkelijke tussenpositie, maar leidde ook tot nieuw breuklijnen en verhoudingen. Vooreerst vergrootte de rol van de Amerikaanse, Britse, en Franse vakorganisaties, ten nadele van Duitsland. Tussen de AFL en de Europese vakbonden gaapte evenwel een diepe kloof in verband met de politieke oriëntatie. Maar uiteindelijk zou de Russische Revolutie de internationale verhoudingen op termijn wel het meest beïnvloeden. De wederoprichting van het IVV bleek een penibel proces, dat pas in juli 1919 zijn beslag kreeg.

Het turbulente interbellum

In zijn hoofdstuk analyseert Geert Van Goethem grondig en op basis van uitgebreid en origineel bronnenonderzoek de vorming en ontwikkeling van het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV), ook de internationale van Amsterdam genoemd, in het interbellum. In tegenstelling tot de vooroorlog, en tot groot ongenoegen van de AFL, werd het IVV opgevat als een brede beweging, gesteund op de nationale confederaties (en niet op de IBS) en kreeg de internationale een uitgesproken socialistisch of sociaal-democratisch profiel, waarin geen plaats was voor minderheidsgroepen als christelijke, anarchistische of communistische vakorganisaties. Met de oprichting van de IAO en de adoptie van de achturedag door de Conventie van Washington boekte het prille IVV een eerste overwinning. De AFL kon zich in die ontwikkelingen echter niet vinden en weigerde tot de internationale toe te treden. Deze beslissing had tot gevolg dat het IVV een grotendeels Europese organisatie zou blijven.

De eerste taak van het IVV was het zoeken naar een consensus en verzoening tussen de voormalige vijanden, het promoten van internationale solidariteit en het bevorderen van de vrede in Europa. Wat de interne organisatie betreft, lukte dat vrij aardig. Maar het IVV beschikte niet over de middelen om zijn brede doelstellingen op ruime schaal te implementeren. De internationale deed daarvoor een beroep op de Volkenbond, die al even machteloos was. Tegen 1923 zat het IVV in een impasse. Een poging om de organisatorische basis op de leest van de IBS te schoeien, waarvoor Edo Fimmen pleitte, mislukte. Een minderheid, waaronder voorzitter Albert A. Purcell, ijverde voor een toenadering tot de sovjets. De meerderheid wees dat perspectief echter resoluut van de hand.

Tot 1928 bleef het IVV zwak en soms bitter verdeeld. Met de benoeming van Walter Citrine tot voorzitter, het vertrek van de eerste generatie internationale vakbondsleiders en de benoeming van Walter Schevenels op het internationaal secretariaat in Amsterdam (1929-1931), sloeg het IVV een meer pragmatische koers in en versterkte het zijn organisatie en de banden met de IBS. Het besloot tevens zijn zetel naar Berlijn te verhuizen. Dat bleek niet meteen de meest gelukkige inval te zijn. Hoezeer Citrine zich ook afzijdig wilde houden van de wereldpolitiek, de economische crisis en de doorbraak van het fascisme in Duitsland en Oostenrijk beslisten daar anders over. Het IVV poogde wel een antwoord te vinden op de politieke en economische crises - zo ijverde het voor de 40-urenweek, economische planning en Europese integratie - maar veel verder dan ronkende verklaringen kwam de internationale niet.

Al blijkt dat niet helemaal uit Van Goethems tekst, toch was het IVV na het wegvallen van de Duitse vakbeweging, zijn grootste ledenorganisatie en geldschieter, eigenlijk niet meer in staat om meer dan een veeleer virtuele strijd tegen het fascisme te voeren. Met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog gaf het IVV vooral humanitaire hulp via het Matteottifonds, maar de internationale was verdeeld over de vraag naar wapens en kon verder niet veel méér doen dan oproepen tot solidariteit en het opgeven van de

non-interventiepolitiek. Citrine slaagde er wel in om de relatie met de AFL te herstellen (1937). De vraag naar vakbewegingseenheid richtte zich echter in het bijzonder tot de communisten in West-Europa en de Sovjet-Unie. Daarover bestond evenwel geen overeenstemming, en zeker de AFL wees elke samenwerking met de communisten af. Ondanks het internationalistisch discours bepaalden nationale perspectieven de opstelling van de verschillende vakbewegingen tegenover de dramatische problemen van de tijd. Dat was overigens een constante in de geschiedenis van het internationaal syndicalisme.

Tijdens de oorlog verschrompelde het IVV bijna tot een bijhuis van de Trade Union Congress (TUC) in Londen. Vanaf 1943 begon men de naoorlog voor te bereiden. Het was gauw duidelijk dat de verhouding tussen de TUC, de AFL en de Sovjet-Unie daarbij centraal zou staan.

In het teken van de Koude Oorlog

De geschiedenis van de oprichting van het Wereldvakverbond (WVV), dat wel de sovjetvakbonden en de Amerikaanse 'Central of Industrial Organizations' (CIO) met de Europese socialistische vakbonden verenigde maar niet de AFL en de christelijke vakbonden, van de scheuring in het WVV en de vorming van het Internationaal Verbond van Vrije Vakbonden (IVVV) onder invloed van het Marshallplan, is grotendeels gekend en wordt nog eens dunnetjes overgedaan door Anthony Carew, die ook tekent voor de geschiedenis van het IVVV van 1949 tot 1972. Daarvoor steunt de auteur op uitgebreid archiefonderzoek in de USA, Groot-Brittannië en het IISG in Amsterdam. Helaas heeft Carew nauwelijks bronnen van buiten de beweging geraadpleegd, wat toch resulteert in een wat eenzijdig en nogal Angelsaksisch gekleurd beeld, waarin hij mijns inziens wat te sterk de nadruk legt op de persoonlijke verhoudingen tussen de protagonisten.

Van bij zijn oprichting onderscheidde het IVVV, waarbinnen de Britse TUC aanvankelijk de drijvende kracht was, zich van het vooroorlogse IVV door zijn mondiaal karakter. De nieuwe internationale koos principieel voor de uitbouw van regionale organisaties, zoals de 'Confederación Interamericana de Trabajadores' (CIT), die een jaar vóór het IVVV het licht zag op initiatief van de AFL. Het IVVV vond ook een *modus vivendi* voor een nauwe samenwerking met de IBS, die de politieke lijn van de confederatie erkenden maar verder autonoom bleven (akkoord van Milaan, 1951).

De actie van het IVVV in de jaren '50 en '60 stond grotendeels in het teken van de Koude Oorlog, waarbij de internationale resoluut de kant van het Westen koos. Gezien zijn ontstaansgeschiedenis is dat minder verwonderlijk als dat misschien lijkt vanuit een hedendaags Vlaams perspectief. Vooral in Europa, in het bijzonder in Zuid- en Oost-Europa, poogde het IVVV de anticomunistische krachten te steunen. Daartoe behoorden ook activiteiten in het kader van het Marshallplan voor de opvoering van de

productiviteit. Overigens stond naast Europa vooral Azië, in de eerste plaats India en Japan, vooraan op de agenda van het IVVV.

Moeizame mondialisering

De radicale keuze voor het Westen inspireerde de mondiale actie van het IVVV, maar belemmerde die echter ook. De oproep om de wapenleveringen aan Noord-Korea te boycotten, verwijderde de belangrijkste Japanse vakbond 'Sohyo' van het IVVV en gaf het WVV de gelegenheid om het idee van de Afro-Aziatische solidariteit te promoten, wat volgens Carew - die hiervoor enkel op IVVV-bronnen steunt - een strategie was om het IVVV te ondermijnen en de communistische invloed in de vakbeweging te versterken (blz. 219). In Afrika kwam het IVVV erg Europees over, wat al evenmin bevorderlijk was voor zijn expansie. Daarenboven ontstond er een drievoudige tegenstelling tussen de Afrikanen, die naar autonomie, onafhankelijkheid en Afrikanisering streefden; de Europeanen, die maar moeilijk van een koloniaal-paternalistische benadering konden loskomen; en de USA, die enerzijds het Europees kolonialisme afwezen, maar anderzijds Afrika als een strijdperk in de Koude Oorlog zagen. Anticommunisme en antikolonialisme bleken in de praktijk overigens moeilijk te verzoenen.

Daarnaast achtte de AFL het IVVV vaak nog onvoldoende actief in de strijd tegen het communisme. De Europese vakbonden stonden inderdaad zelfs in de jaren '50 niet steeds afwijzend tegenover contacten met bepaalde communistische vakbonden, inzonderheid met China en Joegoslavië. Mede daardoor bleven de relaties tussen de AFL enerzijds en de leiding van het IVVV alsook de TUC anderzijds, gespannen. De verkiezing van TUC-Algemeen Secretaris Vincent Tewson tot IVVV-voorzitter in 1951, bracht de AFL zelfs tot een tijdelijke boycot van het IVVV. Toch boekte het IVVV in deze periode ook enkele successen, zoals met name in de IAO in verband met de veertig-urenweek en de verplichte tewerkstelling ('forced labor'). De internationale slaagde er echter niet in de Sovjet-Unie buiten de arbeidersactiviteiten van de IAO te houden, hoewel de sovjetvakbeweging niet onafhankelijk was en dus niet aan de basisvereisten van het handvest van de IAO beantwoordde.

Het eerste IVVV-congres buiten Europa en de oprichting van een internationaal solidariteitsfonds (Tunis, 1957) brachten de mondialisering van het IVVV en diens aandacht voor ontwikkelingsproblematiek in een stroomversnelling. Maar de economische hulp had niet meteen veel resultaat. Bovendien doken ook hier snel spanningen op, onder meer met de TUC, die in Afrika een andere benadering voorstond dan de IVVV-leiding. Op het zwarte continent zelf poogden de nieuwe onafhankelijke regimes 'buitenlandse interferenties' zoveel mogelijk te neutraliseren en de vakbeweging onder staatscontrole te krijgen. Verder verkoos de AFL-CIO haar hulp in de Derde Wereld vooral via door de Amerikaanse overheid gesponsorde programma's te organiseren, zoals het 'American Institute for Free Labor Development' (AIFLD, 1961) en het 'Afri-

can-American Labor Center' (1964). Het Amerikaanse voorbeeld werd ook door de Deutsche Gewerkschaftsbund (DGB) gevolgd, via de Friedrich-Ebert-Stiftung. Die ontwikkeling ondermijnde de actie van het IVVV en het internationaal solidariteitsfonds. Het administratief zwakke leiderschap van Omer Becu, die de spanningen ook fysisch niet meer aankon en langdurig ziek was, werd ter discussie gesteld. Hij werd in 1967 opgevolgd door de Nederlander Harm Buiters, die evenwel niet de steun genoot van de AFL-CIO. De AFL-CIO trok zich in 1969 uit de internationale terug naar aanleiding van een dispuut over de 'United Auto Workers' (UAW), die zich uit de Amerikaanse confederatie hadden losgemaakt en contact hadden gezocht met het IVVV, en daarbij blijkbaar enige steun vonden bij de secretaris-generaal.

Met horten en stoten

Buiters, tot dan secretaris van het Europees Vakbondssecretariaat, poogde vooral het ontwikkelingsdenken in internationale organisaties als de UNO en het IMF te beïnvloeden, al begon toen al het nut daarvan in vraag gesteld te worden. Hij trachtte tevens de eigen regionale IVVV-activiteiten opnieuw te ontwikkelen, ook in Latijns-Amerika. Daarin faalde hij echter volkomen. Ondertussen kreeg vooral de Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT), die nauw aanleunde bij het AIFLD en in Latijns-Amerika rechtse dictaturen en junta's steunde, in Europa een kwalijke reputatie. Het was trouwens bekend dat de ORIT en het AIFLD geld kregen van de CIA. De Europeanen gingen stilaan ook hun eigen weg. In de vroege jaren '70 onderhielden de Europese vakbonden ondanks de officiële anticommunistische lijn van het IVVV contacten met bepaalde communistische organisaties en landen, zelfs met het WVV. De roep naar eenheid, de voortschrijdende Europese integratie en een zekere ontgoocheling in het IVVV brachten de Europese socialistische vakbonden er bovendien toe om in 1973 het Europees Verbond van Vakverenigingen (EVV) op te richten, los van het IVVV. Het EVV verenigde eerst de 'socialistische' vakbonden uit de zes landen van de EG en de zeven van 'buiten' de EG, en breidde zich verder uit met christelijke (1974) en zelfs communistische vakbonden, in de eerste plaats de Confederation Generale Italiana del Lavoro (CGIL) in 1974. Dat de derdewereldorganisaties dit Westers terugplooiën niet zinde, bleek echter overduidelijk toen zij in 1972, nadat Buiters om 'gezondheidsredenen' was opgestapt en burgemeester van Groningen werd, een aparte kandidaat voor de post van secretaris-generaal promootten tegen de kandidaat van machtige Europese organisaties in. Deze laatste, de (Oost)-Duitser Otto Kersten, haalde het nochtans.

De recente geschiedenis van het IVVV sinds het aantreden van Kersten in 1972 (dus ook de oprichting van het EVV) wordt in het boek thematisch behandeld door Rebecca Gumbrell-McCormick en is - naast archiefmateriaal - gebaseerd op maar liefst vijftig interviews. Die interviews leveren een bijzondere kijk achter de schermen op,

maar de auteur is mijns inziens toch niet helemaal ontsnapt aan de sterke invloed die deze vaak krachtige persoonlijkheden uitstralen en hun gekleurde kortetermijnperceptie van de gebeurtenissen.

Het bestuur van Kersten dat aanvankelijk, ondanks de moeilijkheden waarin de internationale verkeerde, hoopvol begon, bleek evenwel niet gelukkig. Hoewel het reeds snel duidelijk was dat de man met een drankprobleem kampte en niet in staat was het IVVV te leiden, sleepte het leiderschapssprobleem aan tot diens al bij al nog onverwachte dood in 1982, waarna hij opgevolgd werd door zijn vice-secretaris-generaal John Vanderveken, die al die jaren het huis recht had gehouden. Ondertussen waren de relaties met de AFL wel verbeterd, en op 1 januari 1982 was de AFL-CIO opnieuw tot het IVVV toegetreden. Kersten had ook toenadering gezocht tot het Wereld Verbond van de Arbeid (WVA), de opvolger van het Internationaal Christelijk Vakverbond dat zich in 1968 had gedeconfessionaliseerd. Op Europees vlak lukte de toenadering, maar op mondiaal vlak en vooral in Latijns-Amerika stonden het IVVV en het WVA, dat zich profileerde als het 'Wereldverbond van de Armen', niettegenstaande oproepen tot syndicale 'eenheid' van beide kanten - waar zij echter niet steeds hetzelfde mee bedoelden - met getrokken messen tegenover elkaar⁽³⁾.

Wereldwijde syndicale actie

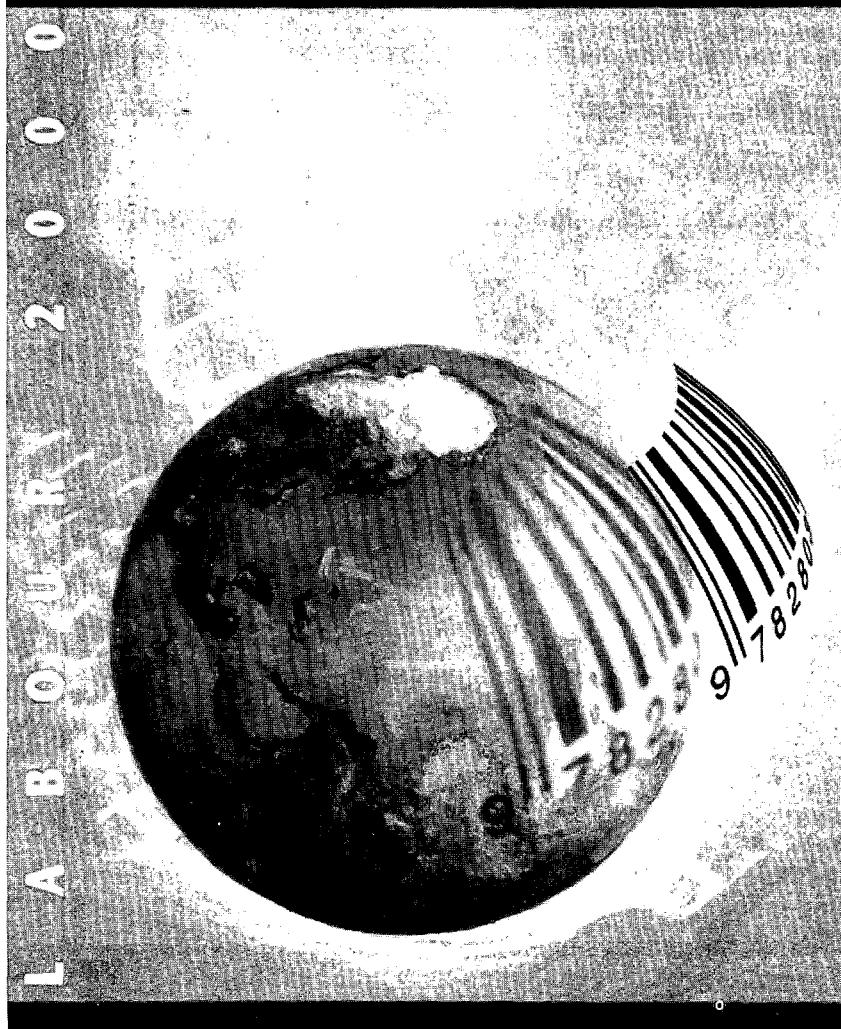
Rebecca Gumbrell heeft meer dan de andere auteurs oog voor de minder politiek georiënteerde vakbondsactie, zoals de pogingen van de IBS om via internationale ondernemingsraden en van het IVVV om via internationale arbeidsstandaarden en -wetgeving multinationale bedrijven te controleren, en de strijd voor vrouwenrechten. Dat laatste was overigens, ondanks de steun van voorzitter Narayanan, ook in het IVVV zelf geen makkelijke zaak, al heeft de syndicale vrouwenbeweging in het IVVV ongetwijfeld heel wat betekend voor de vrouwen die actief waren in de vakbeweging op nationaal vlak. Dat neemt niet weg dat een groot deel van de actie van het IVVV zich als in het verleden op meer politieke thema's toespitste, zoals de strijd tegen de apartheid in Zuid-Afrika en voor vrede in het Midden-Oosten.

Overigens bleek een louter op collectief overleg gerichte politiek weinig relevant voor veel derdewereldlanden, waar vakbondsvrijheid allerm minst gegarandeerd was. In Afrika kwam daar het anti-Westerse pan-Afrikanisme bij. Dat belette het IVVV lange tijd om zich in Afrika te engageren. In de jaren '60 was de regionale actie van het IVVV er zelfs zo goed als stilgevallen. De Afrikaanse regionale organisatie (AFRO) werd slechts aarzelend heropgestart na de IVVV-conferentie van Addis-Abbeba in mei 1972 en de oprichting, naast de AFRO (!), van de Organization of African Trade Union Unity (OATUU) het volgende jaar. Maar pas in de jaren '80 kreeg dit engagement echt meer inhoud. Hoe dan ook bleef de Afrikaanse actie ver onder het niveau van de Aziatische Regionale Organisatie (ARO), ook al dekte die niet het hele Aziatische continent:

INTERNATIONAL CONFEDERATION OF FREE TRADE UNIONS

ICFTU

THE CHALLENGE OF GLOBALISATION

L A B O R U N I O N 2 0 0 0

ICFTU 16th WORLD CONGRESS, BRUSSELS, JUNE 25-29 1996

De economische globalisering: voor de internationale vakbeweging dé uitdaging van de 21e eeuw

landen als China en de SU vielen buiten haar terrein, terwijl belangrijke organisaties als het Japanse 'Sohyo' zich afzijdig hielden. Overigens leverde de ARO in 1975 in de persoon van de uiterst bekwame Maleisiër van Indiase afkomst P.P. Narayanan ook de eerste niet-Westerse algemene voorzitter van het IVVV. Maar ook in Azië, van Sri-Lanka tot Turkije, van Zuid-Korea tot de Filipijnen, stond de strijd voor de meest elementaire mensen- en vakbondsrechten vooraan, al bleek dat niet steeds even gemakkelijk wanneer vakbonden dicht bij de regeringen stonden.

De ORIT werd nog meer een buitenbeentje in het IVVV nadat de AFL-CIO wel ontslag nam uit de wereldconfederatie, maar niet uit de ORIT, en die integendeel verder als een verlengstuk van haar eigen politiek opvatte. Deze was volledig onderworpen aan de Oost-West tegenstelling en van een rabiaat anticommunisme. De leiding van de financieel en organisatorisch onmachtige ORIT bleek niet in staat de Amerikaanse interferentie te weerstaan, zoals bleek uit de erg ingehouden reactie van de ORIT na de militaire staatsgreep in Chili in 1973. Het IVVV kwam dan maar zelf tussenbeide om het syndicaal verzet tegen de dictatuur te organiseren, terwijl de Internationale Transportarbeidersbond een 48-uren vervoersboycot tegen Chili organiseerde. Vanaf 1977 - wellicht niet toevallig ook het jaar van de verkiezing van Jimmy Carter tot president van de USA en de aanstelling van de Venezolaan Juan José Del Pino tot nieuwe secretaris-generaal - veranderde de ORIT het geweer van schouder en sloot zich aan bij de strijd voor vrijheid en democratie in Latijns-Amerika. Maar zij overwoog nooit een scheiding tussen de Latijnse en de Noord-Amerikaanse component, wat gezien de sterk uiteenlopende economische, politieke en culturele verschillen tussen beide misschien wel logisch zou zijn.

In de jaren '80 begon het IVVV zijn positie in het 'westerse' Koude Oorlog-kamp te herzien en sprak het zich onder druk van zijn basis voorzichtig uit voor ontwapening. Maar de val van de communistische regimes in Oost-Europa en de SU enerzijds en de triomf van het neoliberalisme en een nieuwe, ongeziene golf van economische globalisering anderzijds, hadden een veel grotere impact. Wat dat laatste betreft zocht de internationale vakbeweging veeleer naar manieren om via de Wereld Handelsorganisatie of zelfs het IMF tot een regulering van de internationale economie te komen in plaats van via de IAO of de nationale politiek, hoewel haar pogingen moeilijk succesvol kunnen genoemd worden. Zoals bij NGO's groeit er daardoor in het bijzonder bij de IBS scepsis over de mogelijkheden om via internationale organisaties überhaupt echt vooruitgang te maken en rijst het idee dat een veel agressievere strategie moet worden ontwikkeld.

Perspectieven en conclusies

In een stimulerend afsluitend hoofdstuk overloopt Marcel Van der Linden, vooral bekend als 'executive editor' van het *International Review of Social History*, de geschiedenis

van de internationale vakbeweging aan de hand van een aantal pertinente vragen betreffende de achtergronden en motieven van de internationale vakbondsactie, de verhouding tussen de meer politiek georiënteerde confederaties en de IBS, de betekenis van politieke ideologieën versus syndicale autonomie, de verhouding tussen vakbonden uit de kapitalistische kernlanden en de 'perifere' Derde Wereld en de houding tegenover internationale migratie, en daarbij aansluitend de verhouding van IVV en IVVV tot de communistische en de christelijke vakbeweging.

Hoewel Van der Linden de potentie van de internationale vakbeweging voor de toekomst opmerkelijk positief inschat, lijkt die toekomst toch in de eerste plaats af te hangen van haar vermogen om van haar westerse denkschema's en ideaaltypen los te komen. En hoezeer de internationale vrije vakbeweging in de afgelopen eeuw ook veranderd is en welke resultaten zij ook heeft geboekt, mijn oordeel na de lectuur van dit rijk gevulde boek is toch dat zij in het verleden weinig blij heeft gegeven van precies dit soort flexibiliteit. Een zeer Europees, om niet te zeggen eurocentrisch perspectief heeft steeds gedomineerd. Overigens is de belangrijkste functie in het IVVV, met name deze van secretaris-generaal, anno 2001 nog steeds in handen van een Europeaan, van de Brit Bill Jordan, en is er van zijn twee assistenten slechts één uit een derdewereldland afkomstig⁽⁴⁾. In de jaren '90 is het ledenaantal van het IVVV vooral in de Derde Wereld weliswaar sterk gegroeid, en dit ondanks de wereldwijde crisis van het syndicalisme, maar al bij al is op wereldschaal slechts 5 tot 10% van de werknemers lid van een vrije vakbond.

Hoewel ook organisatorische en financiële kwesties aan bod komen en er veel aandacht gaat naar de politiek-syndicale programma's van de beweging, is dit boek toch in grote mate een feiten- en personengeschiedenis. Dat is, gezien de aard en ondanks alles ook de beperktheid van de activiteiten van de internationale vakbeweging, niet meer dan logisch. Allerlei persoonlijke tegenstellingen en vetes, die door de nationale vakbonden worden uitvergroot, beheersen blijkbaar het leven van de internationale vakbeweging. Dat en het feit dat bepaalde figuren en met name de secretarissen-generaal zulk een bepalende rol kunnen spelen, illustreert mijns inziens echter de relatieve onmacht, om niet te zeggen betekenisloosheid van de internationale vakbondsactie. Desondanks kunnen in een dergelijke synthese, hoe uitgebreid zij ook is, niet alle aspecten van de internationale vakbondsactie aan bod komen (en al zeker niet in deze bespreking), ook al omdat er al bij al niet zoveel vooronderzoek bestaat, tenzij over de ontstaansperiode van het internationaal secretariaat en de vorming en splitsing van het WVV.

Hoewel geschreven naar aanleiding van de verjaardag van het IVVV, is dit boek zeker geen klassieke hagiografie geworden, al is ondanks de bijwijlen erg kritische informatie soms toch weinig afstand merkbaar, vooral omdat vrijwel uitsluitend met interne bronnen gewerkt is. In haar geheel geeft deze geschiedenis niettemin wel een grondig overzicht van de ontwikkeling van de internationale vakorganisatie in de 20e eeuw en

daarom zal het nog jaren als het standaardwerk gelden. Een aantal interessante bijlagen - met onder meer biografische nota's van een aantal protagonisten, algemene leden-overzichten (helaas niet regionaal opgedeeld), gegevens over congressen en bestuurs-leden, en cijfers over inkomsten en uitgaven - vervolledigen het geheel, al ontbreken in de lijst van afkortingen (alook in de index) een aantal acronymen.

- (1) De ACTA van het colloquium 'The Past and Future of International Trade Unionism' verschijnen in de loop van 2001.
- (2) Over deze drie syndicale 'modellen', zie J.-L. ROBERT, F. BOLL en A. PROST (dir.), *L'invention des syndicalismes. Le syndicalisme en Europe occidentale à la fin du XIXe siècle*, Publications de la Sorbonne, 1997.
- (3) Over de verhouding tot het ICV/WVA zie de studie van P. PASTURE, *Histoire du syndicalisme chrétien international. La difficile recherche d'une troisième voie*, Parijs: L'Harmattan, 1999.
- (4) Info www.icftu.org.

A. CAREW, M. DREYFUS, G. VAN GOETHEM, R. GUMBRELL-MCCORMICK & M. VAN DER LINDEN (red.), *The International Confederation of Free Trade Unions, International and Comparative Social History 3*, Bern: Peter Lang AG, 2000, 624 p.

